

pogledi

umetnost
kultura
družba

WWW.POGLEDI.SI

štirinajstdnevnik

22. junij 2011

letnik 2, št. 13

cena: 2,85 €

BILO JE NEKOČ
V 20. STOLETJU

Obraz in obrazi
Josipa Vidmarja

POLITIČNI HOLLYWOOD
PRED ARHIVOM

Kiparski pranger
Primoža Puglja

ŽENSKA, KI RAZMIŠLJA,
JE SAMODEJNO FEMINISTKA

Dubravka Ugrešić
v Ljubljani

KAJ SPLOH JE
NACIONALNI INTERES?

Pogovor z
Dimitrijem Ruplom

Kaj in kako z ustavo?

Delovo nagrado **kresnik**

bomo podelili na Cankarjevem vrhu na Rožniku, kjer boste lahko ob pestrem kulturnem programu skupaj s finalisti delili napetost ob odločanju žirije o letošnjem zmagovalcu.

Za Delovo nagrado kresnik oziroma naslov slovenski roman leta se potegujejo:

- **Evald Flisar** Na zlati obali (Mladinska knjiga)
- **Drago Jančar** To noč sem jo videl (Modrijan)
- **Štefan Kardoš** Pobočje sončnega griča (Litera)
- **Sebastijan Pregelj** Mož, ki je jahal tigra (Študentska založba)
- **Vladimir P. Štefanec** Odličen dan za atentat (Mladinska knjiga).

Vabljeni na Rožnik v sredo, **23. junija, ob 20. uri**, lahko pa si ogledate posebno oddajo o Delovi nagradi kresnik na Televiziji Slovenija še isti večer!

4-5 DOM IN SVET

ZVON

6 KIPARJEV FILMSKI PRANGER

Kaj sporoča provokativna razstava *Hollywood* Primoža Puglja na zelenici pred Arhivom Slovenije

7 OSTRENJE POGLEDA

Izolski *Kino otok* se je vrnil k svojemu izvornemu poslanstvu: v ospredju spet filmi, ki močno izžarevajo duhovno in kulturno tradicijo njihovih avtorjev

8 BILO JE NEKOČ V 20. STOLETJU

Kakšna je tostranska dediščina Josipa Vidmarja, ene najpomembnejših figur slovenske kulture preteklega stoletja

10 VSAKA ŽENSKA, KI RAZMIŠLJA, JE SAMODEJNO FEMINISTKA

Pogovor s hrvaško pisateljico Dubravko Ugrešić ob njenem obisku v Ljubljani

12 POD GLADINO

O zgodbah iz *Temne snovi* pisateljice Mojce Kumerdej, ki se ponašajo s pronicljivimi upodobitvami človekove intime

13 DARILO NAJŠIRŠEMU OBČINSTVU

Otvoritvena predstava festivala Junij v Ljubljani *Romeo in Julija* Plesnega gledališča München je bila primer vrhunskega baleta.

13 INTRIGANTNO

Izid romana *Sedem* Davida Benjamina je dobra novica za vse slovenske ljubitelje žanra tipa Dan Brown, najti bo treba le še resničnega pisca, skritega za psevdonomom

14 TRAGEDIJA SVETA JE V TEM, DA JE V NJEM VSAKDO SAM

Svet, v katerem sta vzrok in učinek včasih zamenjana, si je težko predstavljati. Takšen je svet *Einsteinovih sanj*, kot ga opisuje ameriški fizik in pisatelj Alan Lightman.

15 NA KAJ SPOMINJA SV. TROJICA NA KONGRESNEM TRGU?

Spomenik sv. Trojice, eden treh javnih spomenikov v Ljubljani iz 17. stoletja, je bil pravkar restavriran in postavljen na svoje mesto pred uršulinsko cerkvijo. In spet so mu pozabili dodati križ.

16-17 POLETNI FESTIVALI

18-23 PROBLEMI: KAJ IN KAKO Z USTAVO?

Ob dvajsetletnici slovenske državnosti tokratno temo posvečamo ustavi kot temeljnemu pravnemu aktu države. Tematski blok je pripravil **dr. Andraž Teršek**, ustavni pravnik in predavatelj ter raziskovalec z Univerze na Primorskem. Povabljeni avtorji – poleg Terška še **dr. Ciril Ribičič**, **Matevž Krivic**, **dr. Janez Šušteršič**, **Andrej Kristan** in **Samo Bardutzky** – razmišljajo predvsem o tem, za kaj v resnici gre v aktualnih debatah o ustavi in ustavnih zadevah, pa tudi o tem, katere ustavne spremembe bi bile potrebne in kako priti do njih.

24-25 RAZGLEDI

JAROSLAV SKRUŠNÝ – ALEŠ BERGER: Omara v kleti

TOMO VIRK – SETA KNOP: Od doktorja do mojstra: razvoj faustovskega motiva v evropski književnosti

ŽIGA VALETIČ – IAN MCEWAN: Solar

TOMAŽ KRPIČ – MARIN BLAŽEVIČ (UREDNIK): NE, Via negativa 2002–2008

26 DIALOGI

KAJ SPLOH JE NACIONALNI INTERES?

Pogovor s sociologom, pisateljem in prvim slovenskim zunanjim ministrom dr. Dimitrijem Ruplom

29-30 KRITIKA

KNJIGA: Bina Štampe Žmavc: Pol sonca (Matej Krajnc)

TELEVIZIJA: 1991: Neizstreljeni naboj (Agata Tomažič)

KINO: Na morje! (Špela Barlič)

KINO: Štirikrat (Denis Valič)

KONCERT: Zaključek sezone Slovenske filharmonije (Mojca Menart)

30 AMPAK

Drago Bajt, avtor besedila *Drobiž za Prešernovega nagrajenca* (*Pogledi*, 25. maja 2011), odgovarja **Andreju Ilcu**

31 BESEDA

ŽENJA LEILER: Še za 38 milijonov € nas je

NA NASLOVNICI: fotograf Dela Joco Žnidaršič se je 12. junija 1991 s skupino planincev in helikopterjem podal na vrh Triglava, da bi še pred razglasitvijo samostojnosti Slovenije posnel simbolne fotografije dogodka. Zastava je brez grba, saj smo bili v tistem trenutku še brez simbolov državnosti.

pogledi

štirinajstdnevnik za umetnost, kulturo in družbo
izhaja vsako drugo in četrto sredo v mesecu

Pogledi ISSN 1855-8747
Leto 2, številka 13

ODGOVORNA UREDNICA: Ženja Leiler
NAMESTNIK ODGOVORNE UREDNICE: Boštjan Tadel
UREDNIKA: Agata Tomažič
LEKTORICA: Eva Vrbnjak
LIKOVNI UREDNIK: Ermin Mededović
TEHNIČNI UREDNIK: Jožef Zver
POSLOVNA DIREKTORICA: Mojca Mededović
IZDAJATELJ: Delo, d. d., Dunajska 5, Ljubljana
PREDSEDNIK UPRAVE: Jurij Giacomelli
TISK: Delo, d. d., Tiskarsko središče
OBLIKOVANJE GLAVE ČASOPISA: Matevž Medja
FOTOGRAFIJA NA NASLOVNICI: Joco Žnidaršič

NASLOV UREDNIŠTVA:
Pogledi, Dunajska 5, 1000 Ljubljana
TEL. (01) 4737 290
FAKS (01) 4737 301
e-pošta: pogledi@delo.si
www.pogledi.si

Število natisnjenih izvodov 35.000
NAROČNINE IN REKLAMACIJE
TEL. 080 11 99, (01) 4737 600
e-pošta: narocnine@delo.si

OGLASNO TRŽENJE
aline.belinger@delo.si
TEL. (01) 4737 566
nina.kinkela@delo.si
TEL. (01) 4737 560

Vse pravice pridržane. Ponatis celote ali posameznih delov na katerem koli mediju je dovoljen samo s predhodnim pisnim dovoljenjem izdajatelja in navedbo vira.

Mestna občina
Ljubljana

k u l t u r a
republika slovenija
ministrstvo za kulturo

Pogleda sofinancirata Mestna občina Ljubljana in Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Pogledi so začeli izhajati 7. aprila 2010 v okviru projekta Ljubljana – svetovna prestolnica knjige 2010.

Meceni Pogledov so BTC, d. d., Cankarjev dom, Ceeref naložbe, d. o. o., Festival Ljubljana, Mercator, d. d., SRC, d. o. o. in Slovensko narodno gledališče Maribor.

»Skupinska zgodba, ki je dajala smisel slovenski družbi v tranziciji, se je potrošila. Nove nimamo. Mnogi smo razočarani. Za to, da je človek razočaran, mora biti najprej očaran. Takrat je bila očaranost s samostojno slovensko državo velika. Danes je razočaranje globoko. Najhujša pa bo jeza.«

Pesnik in publicist
Aleš Debeljak
v Sobotni prilogi o
očarani Sloveniji
dvajset let pozneje

Prizor iz urjenja ameriških marincev v bazi Parris Island v zvezni državi Južna Karolina

Egalitarni model za ZDA v 21. stoletju

New York Times je za čase večanja razkoraka med revnimi in bogatimi na pol v šali predlagal odlično delujoč pozitiven model – ki pa bi ga številni konservativci gotovo razglasili za socialističnega. Gre za institucijo, kjer je razmerje med plačo začetnika in najvišjega vodilnega približno ena proti deset, kjer se brez vprašanj vlaga ne le v zdravstveno varstvo zaposlenih, temveč tudi v dnevno varstvo njihovih otrok, in kjer vseživljenjsko izpopolnjevanje ni le fraza, temveč temelj korporativne kulture. Zanimivo je, da gre za organizacijo, ki navkljub sorazmerno nizkim osebnim prejemkom uspe zadržati večino svojih najboljših kadrov, ki jih ne premamijo ponudbe iz bolj plačanih, a tudi bolj tekmovalnih organizacij. Institucija, o kateri je govor, navkljub svoji striktni hierarhiji slovi tudi po kolegialnosti in po tem, da marsikateremu mlademu človeku iz revnejših slojev poleg eksistence zagotovi tudi izobrazbo in vzpon na družbeni lestvici.

Zgodba seveda ni od včeraj – po tem modelu sta vojska in cerkev delovali že dolga stoletja. A vseeno je zanimivo, da se ameriška vojska, načelno trdnjava konservativne politike, predstavi kot institucija, ki živi po načelih, diametralno nasprotnih trenutnim stališčem republikanskih ideologov.

Seveda zadeva ni črno-bela: vojska ni dobrodelna organizacija in njeni pripadniki morajo slepo izvrševati ukaze. Prav tako so neprimerno bolj ogroženi kot večina zaposlenih v

gospodarstvu ali državni upravi. Vojska odloča o tem, kam bodo razporejeni in kaj bodo delali. Vendar pa znotraj teh pravil obstaja sorazmerno veliko prostora za napredovanje, za izobraževanje – z doktorskimi študiji na najboljših univerzah vred – in nenazadnje za pridobitev ugleda v družbi. Ob tem je bila vojska med prvimi, ki so odpirali vrata drugim rasam – general Colin Powell je kot prvi temnopolti častnik najvišji vojaški položaj v državi, mesto predsednika združenih poveljnikov oboroženih sil (Joint Chiefs of Staff), zasedel skoraj dve desetletji pred Obamovo izvolitvijo za predsednika. In Powella je imenoval republikanski predsednik, George Bush starejši.

New York Times na koncu izpostavi, da je nadvse zanimivo, kje se da najti model učinkovitega in tudi človeku prijaznega vodenja kadrovskih zadev. Moderna menedžerska doktrina sicer veliko govori o pomenu skrbi za »upravljanje s človeškimi viri«, kot se temu moderno reče, ko pa to kaj stane, se potrebe zaposlenih hitro spremenijo v strošek ali celo v nepotrebno razkošje. Članek se konča z naslednjim stavkom: »V času, ko ameriška vojska poskuša pomagati iraški in afganistanski družbi, da bi zaživela v 21. stoletju, je morda ravno pravšnji trenutek za to, da bi enako storila še za ameriško.«

Bo že držalo, da se inovativnost skriva v tem, da na stvari pogledaš iz nepričakovanih kotov. **B. T.**

Študenti hočejo za svoj denar (naj)več

Vesti o protestih na ulicah Londona in drugih večjih britanskih mest, ki so jih preplavili študenti, ogorčeni zaradi napovedi o zvišanju šolnin na fakultetah, še niso pozabljene, ko z Otoka prihajajo novice o – poplavi pritožb nad kakovostjo predavanj na istih izobraževalnih ustanovah. Pritožb študentov je bilo letos za tretjino več in se bodo po vsej verjetnosti močno namnožile v naslednjem akademskem letu, ko se bodo šolnine ponekod zvišale tudi do 9000 funtov, svarijo poznavalci razmer. Urad neodvisnega ocenjevalca (Office of the Independent Adjudicator, OIA), kamor se stekajo pritožbe, povezane z univerzami v Angliji in Walesu, meni, da si uvedbo šolnin študenti razlagajo tako, da so tudi sami postali potrošniki in bodo še posebno pozorni, kaj bodo dobili za svoj denar. Neodvisni ocenjevalci so letos prvič razkrili, kateri sta univerzi, obtoženi, da nista ustrezno ukrepali glede pritožb študentov: Southampton in Westminster.

Od jeseni 2012 naprej bodo univerze smele uvesti šolnine do 9000 funtov na akademsko leto; letos je bil najvišji dovoljeni znesek 3375 funtov. Študentom šolnine ne bo treba plačevati sproti, temveč jo bodo po črki zakona vračali naknadno, in sicer po diplomi in ko bodo zaslužili vsaj 21.000 funtov na leto.

OIA je v poročilu, katerega izsledke je priobčil Guardian, zapisal, da se je letos k njim pritožilo 1341 študentov (kar je 0,05 odstotka celotne študentske populacije). A ta podatek po njihovem mnenju ne odraža dejanskega položaja in zadovoljstva študentov, ker se uporabniki univerzitetnih storitev nanje obrnejo šele, ko izčrpajo vse ostale možnosti pritožb na matični univerzi. Predsednik OIA Rob Behrens je ob tem izjavil, da ga ne bi presenetilo, če bi se število pritožb v prihajajočem letu še enkrat zvišalo za tretjino. Študenti se bodo več pritoževali, saj bodo morali vračati višje zneske, ker bodo univerze na svojih spletnih straneh imele več informacij in ker bo bitka na trgu delovne sile bolj srđita, saj bo več iskalcev zaposlitve z diplomom, meni Behrens.

Britanska vlada je univerzam zapovedala, da morajo do septembra letos objaviti, koliko časa si smejo študenti obetati od svojih predavateljev pri posameznem predmetu. Vlada poleg tega poskuša doseči, da bi univerze izdelale nekakšne kodekse delovanja, iz katerih bi bile jasno razvidne pravice in dolžnosti študentov in profesorjev.

Ena od posledic uvedbe šolnin bo tako postala večja preglednost, meni Behrens. Študenti bodo bolj pozorni, kaj jim univerze za njihov denar ponujajo (raziskave so jasne: največ se pritožujejo tisti, ki plačujejo največ, predvsem tujci), razmere na trgu delovne sile pa se zaradi tega ne bodo prav nič izboljšale. **A. T.**

Glavna pokroviteljica:

Al Di Meola, New World Sinfonia

4. 7. / 21.00 / Križanke

Pokrovitelj:
Medijski pokrovitelj:

AloePharma
bolha.com

Festival Ljubljana 2011

www.ljubljanafestival.si
3. 7. – 7. 9. 2011

Tomaž Pandur
Somrak bogov / La Caída de los Dioses

12., 13., 14. 7. / 21.00 / Križanke

Donator prve predstave:
Medijski pokrovitelj:

TOBAČNA LJUBLJANA
DELO

Prvih 5 naslednjih 14 dni

VRHUNSKI FILMI NA DVORIŠČU

V Ljubljani bo od 22. junija do 14. julija letni kino v organizaciji Kinodvora, projekcije bodo na dvorišču Slovenskih železnic, do katerega se pride skozi dvorano Kinodvora.

Prikazani bodo trije izjemno kakovostni filmi, mehiški *Na morje!* (Alamar, 2009), ki podobno kot *Oča Vlada* Škafarja govori o odnosu med očetom in sinom, britanska satira *Štirje levi* (Four Lions, 2010), ki se na satiričen način loteva problematike islamskega terorizma in spopada z njim, ter ameriška socialna kriminalka *Na sledi očetu* (Winter's Bone, 2010), ki je navdušil na zadnjem Liffu, prejel pa tudi 4 nominacije za oskarja.

ZAPLOSKAJTE DOBITNIKU KRESNIKA!

Bo Drago Jančar (kot prvi) prejel svojo tretjo nagrado kresnik za roman leta, Štefan Kardoš drugo ali Evald Flisar, Sebastijan Pregelj in Vladimir P. Štefanec prvo? Časopisna hiša Delo letos nagrado podeljuje že enaindvajsetič (kot vedno na kresni večer, letos v četrtek, 23. junija), zadnja leta na Rožniku z bogatim kulturnim programom in nazadnje

FOTO BLAZ SAMEC

s prižiganjem kresa na bregu pod rožniško cerkvijo.

Program je že leta predpisan: žirija, ki jo drugo leto zapored vodi dr. Miran Hladnik, v njej pa so še Miriam Drev, Vesna Jurca Tadel, Peter Kolšek in Urban Vovk, se ob začetku prireditve umakne na zaključni sestanek, kjer še zadnjič pretehta pet finalistov in med njimi izbere dobitnika kresnikovega venca in pet tisoč evrov denarne nagrade. Dobitniki zadnjih let so bili Tadej Golob (*Svinjske nogice*, 2009), Goran Vojnovič (*Čefurji raus!*, 2008), Štefan Kardoš (*Rizling polka*, 2007), Feri Lainšček (*Muriša*, 2006) in Milan Dekleva (*Zmagoslavje podgan*, 2005).

PUNKY-REGGAE PARTY OB KOLPI

Po uspelem lanskem, prvem Colapis rock festu »Udruga mladih 90-e« iz Kamanja letos organizira že drugega. Festival bo od 24. do 26. junija, nastopali pa bodo med drugim splitski TBF, pa Električni Orgazam, legende domačega novega vala in rocka, ki letos praznujejo svojo 30. obletnico in promovirajo novi album *To što vidiš to i jeste*, nato špansko-italijanska punk rock atrakcija No Relax z atraktivno pevko Micky, slovenska ska-reggae-punk-rock atrakcija Elvis Jackson ter zagrebški hip hoperji Elemental.

Kamanj je od Karlovca oddaljen približno 25 minut v smeri Jurovskega broda, torej nedaleč stran od slovenske meje. Festival ob reki Kolpi omogoča tudi kampiranje, katerega cena je vključena v festivalski vstopnici, organizirane pa bodo tudi razne športne aktivnosti. Cena dnevnih vstopnic je 70 kun, za vse tri dni pa 180 kun.

BOGATO IN DOSTOPNO NA JAZZ FESTIVALU

52. Jazz festival v Ljubljani bo trajal štiri dni, od srede, 29. junija, do sobote, 2. julija, in le zadnji dan bo v nekoč

standardnih Križankah, prej pa ob najrazličnejših urah po raznih prizoriščih v središču Ljubljane, marsikje tudi brezplačno. Vstopnice imajo tudi sicer dostopne cene, poleg tega pa ponavadi odpirajo vrata še na dodatne koncerte, kar je nadvse prijazno.

Omenimo nastop letošnjega nagrajenca Prešernovega sklada Zlatka Kaučiča s svetovno premiero projekta *Polja T. S.*, »posvečenega preminulemu novinarju Vala 202 Tomažu Simonu, ki je s svojimi dejanji v oddaji *Na piedestalu* pokazal bogato raznolikost v dojetanju glasbe pri nas – in to je bila 'raznolikost' brez kompromisa! Dal je možnost vsem žanrom, dal jo je neznanim, dal jo je prezrtim! Zato bomo polja v tem projektu dali njemu. V poklon!«, je zapisal Zlatko Kaučič.

VALERIJ GERGIJEV Z MAHLERJEM V LJUBLJANI IN ZAGREBU

Dober teden po osrednji državni slovesnosti ob dnevu državnosti, ki bo v petek, 24. junija, se bo v nedeljo, 3. julija, z orjaškim koncertom na Kongresnem trgu začel Festival Ljubljana. Po številnih nastopih z orkestrom Mariinskega gledališča iz Sankt Peterburga, ki ga vodi že od leta 1988, in lanskim z Londonskimi simfoniki, kjer je stalni gostujoči dirigent, bo Valerij Gergijev letos prvič vodil slovenske glasbenike, ki se jim bodo pridružili hrvaški in mednarodna solistična zasedba, v kateri sta tudi dva Slovenca, sopranistka Sabina Cvilak in baritonist Jože Vidic. V 8. simfoniji Gustava Mahlerja, znani po vzdevu *Simfonija tisočev*, saj je v njeni krstni izvedbi v Münchnu leta 1910 pod skladateljevim dirigentskim vodstvom sodelovalo 1030 nastopajočih, bo ob orkestrih Slovenske in Zagrebške filharmonije sodelovalo kar enaindvajset (21) zborov iz obeh držav, koncert pa dan kasneje ponovljen še v središču Zagreba, kar bo prav tako slavnostni nastop ob dvajsetletnici neodvisne Hrvaške.

Cene vstopnic so od 99 do 9 evrov, kako nameravajo organizatorji zapreti na novo odprti Kongresni trg, pa še

Med solisti v 8. simfoniji Gustava Mahlerja bo tudi Sabina Cvilak.

FOTO BLAZ SAMEC

ni povsem jasno. Gergijev je zadnja leta ogromno dirigiral Mahlerja, dobil tudi več priznanj, nekateri kritiki pa so se ob njegovem lanskem gostovanju z Londončani, s katerimi je izvedel Mahlerjevo 5. simfonijo, spraševali, koliko razume srednjeevropskega duha. Odgovor je zelo enostaven: očitno dovolj, da z enim najboljših orkestrorov na svetu nastopa v najuglednejših dvoranah po vsem svetu.

Zlatko Kaučič na letošnjem Jazz festivalu Cerkno.

FOTO PRIMÓZ ZRNEC

Kriminalizacija kupovanja seksa

V indijskih bordelih o uporabi kondoma odločata kupec in lastnik. Na sliki je protest ob svetovnem dnevu zavedanja o aidsu.

Pomemben motiv globalno velesuspešne *Trilogije Millennium* Stiega Larssona je sodobno suženjstvo, kot se tudi reče bolj ali manj prisilni prostituciji, kakršno v Evropi večinoma vodijo pripadniki organiziranega kriminala. Pred leti se je te tematike v Londonu v filmu *Smrtne obljube* (Eastern Promises, 2007) lotil režiser David Cronenberg. Pri nas se o tem piše sorazmerno malo, četudi Unicef opozarja, da je na svetu vsako leto 1,8 milijona otrok na novo vključenih v spolno suženjstvo. Ta srhljivi podatek pa dobi še čisto drugačno dimenzijo, če vemo, da je bilo v desetletju najbolj cvetoče trgovine s sužnji, v osemdesetih letih 18. stoletja, iz Afrike prek Atlantika prodanih nekaj manj kot 80 tisoč ljudi letno.

Prodorni kolumnist *New York Timesa*, večkratni Pulitzerjev nagrajenec Nicholas D. Kristof, je v svoji kolumni predstavil usodo desetletne deklice M., odličnjakinje iz Kalkute, ki si želi postati zdravnica. S svojimi ocenami in simpatičnostjo bi te sanje verjetno lahko uresničila, če bi ji to dopuščale družinske razmere; tako pa se utegne zgoditi, da bo že v nekaj mesecih prodana najboljšemu ponudniku za nekaj sto dolarjev, kar je za njene starše komaj predstavljiva vsota.

Deklica je do začasno prijaznega okolja in možnosti šolanja prišla s pomočjo sklada *New Light*, ki pomaga prostitutkam in njihovim otrokom. Kristof je deklico predstavil le s črko M., da bi prikrl njeno identiteto pred sošolci, ki sicer prihajajo iz družin pretežno srednjega razreda. M. je resnično zelo nadarjen in prizadeven otrok: čeprav sta oba njena starša nepismena, je v (angleški!) šoli med najboljšimi v razredu. Ko so predstavniki sklada *New Light* in Kristof poskusili pregovoriti starše, da bi deklici dovolili nadaljevati šolanje, se je izkazalo, da vse skupaj usmerja materin oče iz domače vasi.

V nekaj mesecih se tako M. utegne znajti med skoraj dvema milijonoma otrok, ki bodo v tem letu prodani v javne hiše. Ko se je Kristof pred tedni udeležil racije v enem brezštevilnih indijskih bordelov, so iz njega rešili 3 deklice, stare pet, deset in petnajst let. Dobra novica je, da se razmere počasi izboljšujejo, a v tako veliki državi gre le počasi.

Kolumna se pravzaprav ni končala: Kristof je poročal o prizadevanjih sklada *New Light*, da bi deklici dovolili ostati v šoli in pri družini, a jim ni uspelo. Nadaljevanja ni opisal – tudi v naslednjih dveh tednih ne. Se je pa v komentarjih na članek razvila živahna debata o tem, ali bi kaj pomagalo, če bi M. – in seveda tudi druge otroke v podobnem položaju – odkupile dobrodelne organizacije in poskrbele zanje. Številni bralci so izrazili pripravljenost prispevati denar, nekateri so se ponudili tudi za posvojitev, v odgovorih večine poznavalcev, tudi nekaterih zagrenjenih Indijcev, pa je bilo zaznati, da to ni rešitev, saj bi s tem staršem – se pravi prodajalcem – poslali enak signal, da so otroci pač blago, s katerim se spleča trgovati z zvodniki ali s predstavniki dobrodelnih organizacij.

Izkristalizirali sta se v grobem dve rešitvi: prva, kratkoročna, je kriminaliziranje ne ponudbe prostitucije, temveč povpraševanja. To pomeni, da ni kaznovana žrtev, se pravi že tako zlorabljen ženska ali celo otrok, temveč kupec, ki to trgovino s svojim povpraševanjem sploh omogoča. Ta pristop se je v zadnjem času izkazal kot uspešen na Švedskem. Druga pa je povezana s splošno rastjo blagostanja in izobraženosti prebivalstva, zlasti žensk oziroma mater, ki veljajo za mnogo odgovornejše in skrbnejše kot moški oziroma očetje.

Vsekakor pa drži, kar je zapisal Kristof, da bi si 25-krat večje številke kot pri trgovini s sužnji v 18. stoletju zaslužile novo abolicionistično gibanje. Nekatere tovrstne organizacije so se oglasile tudi v komentarjih na njegovo kolumno in resnično bi si zaslužile vso podporo posameznikov in vlad. **P. P.**

KIPARJEV FILMSKI PRANGER

Zelenica ob Arhivu Slovenije, ki se ji reče tudi Grubarjeva galerija na prostem, že nekako ducat let omogoča mimoidočim stik s kiparsko umetnostjo v javnem prostoru, a razstave, ki bi jih nagovarjala tako neposredno, doslej še ni gostila. Postavitev Primoža Puglja je res težko spregledati.

VLADIMIR P. ŠTEFANEC

Na osrednji del travnate površine je avtor postavil nosilno kovinsko konstrukcijo, podobno tisti z znanega hriba nad legendarnimi obrati ameriške filmske industrije. Tudi črke na njej so enake, pomanjšane verzije slovečega kalifornijskega napisa, s tem pa se podobnost konča. Pod vsako od črk napisa je namreč nameščena po ena velika, masivna betonska maska; te so si enake, a različno poslikane, kar je sicer že znana avtorjeva izrazna praksa. A če so bile poslikave njegovih značilnih mask v preteklosti dovolj abstraktne ali vsaj nerazpoznavne, je zdaj povsem drugače. Res je, da zaradi oblike mask, ki se jim nekateri nanje naslikani stilizirani obrazi prilagajajo bolje, nekatera obličja prepoznamo hitreje od drugih, ker pa gre za stare znance s televizijskih ekranov, nobeno prav dolgo ne ostane skrivnost. Pred nami se zvrstijo, s kiparjevimi besedami, podobe oseb, »ki se imajo za glavne igralce na slovenskem gospodarsko-političnem parketu« ali pa jih kot takšne vsaj doživlja medijsko informirano in dezinformirano ljudstvo.

Tu so naši najbolj razvpiti gospodarski »spretneži«, pa predsednica zdravniške zbornice, mariborski cerkveni ekonomist, z leve in desne pa skupinico »monumentalnih obličij, ki jih krasijo klasične poteze in resnobno plemenit izraz«, zaokrožata in tako rekoč politično uokvirjata sedanjí in bivši predsednik vlade, morebitna bodoča velikokoalijska partnerja.

Gre torej za podobe znanih osebnosti, nosilcev pomembnih gospodarskih, političnih, javnih funkcij, ki že vrsto let opazno soustvarjajo življenje in vzdušje v našem okolju. Nekoč smo jih spoznali kot borce za človekove pravice, demokracijo, kot zagnane politike, uspešne gospodarstvenike, kot nosilce upanja, vere, da lahko naša družba postane politično odprta in gospodarsko trdna, da bo mogoče v njej živeti varno in v svestranskost bogato, da gradijo družbo možnosti in blaginje, dostopne vsem.

Takšno, »stilizirano« podobo so nam posredovali mediji, javna občila, ki ustvarjajo, soustvarjajo, formirajo in deformirajo javno mnenje, javne podobe posameznikov in stališča množic do njih. Pred leti so bili mediji Pugljevimi izbrancem naklonjeni ali do njih vsaj nekritični, v zadnjih letih se je črno-bela slika precej obrnila, k čemur pa so seveda največ prispevali upodobljeni sami. Upanje množic je bilo izdano, na dan so začele prihajati dvomljive in spotakljive podrobnosti o njihovem delovanju, sčasoma vse hujši sumi, nato odkrite obtožbe. Danes nosilci »monumentalnih obličij« ne sodijo med najbolj priljubljene državljane, vseeno pa je položaj vsakega od njih v očeh na več načinov diferencirane javnosti nekoliko drugačen, poseben. V katerem od njih nekateri morda vidijo celo potencialnega (od)rešitelja, a v Pugljevi skupinski upodobitvi takšne vloge seveda nima nihče, kipar jih izenači, jih postavi v vlogo družbenih simptomov, simbolov nekega okolja, njegovih vrednot, poti, predvsem pa stranpoti. Seveda je jasno, da upodobljene osebe avtorju niso pretirano simpatične, da mu njihovo stalno pojavljanje v »medijskem filmu«, ki ga vsi skupaj gledamo, ne vzbuja prijetnih občutkov. In kdo je on, da jih tako neprizanesljivo sodi?

Postavil se je v položaj predstavnika ljudstva, se izpostavil kot interpret njegovega splošnega mnenja, stališča. Je nekakšen glasnik množice, ki je praviloma tiho, če pa že spregovori, njen glas ni vedno povsem artikuliran. To ljudstvo se namreč zdi precej obupano in nekoliko zmedeno, a ne toliko, da ne bi vsaj približno vedelo, še bolj pa čutilo, kaj ga moti. To so na primer prazne obljube, prevare, sebičnost, brezumni pohlep, ki se ne zaveda, kaj povzroča ... In ti obrazi, te maske z izbranimi obličji, nekako predstavljajo te pojave, po mnenju mnogih kažejo ljudi, ki so tatovi upanja, volje, prihodnosti.

FOTO BLAZ SAMEC

Pugelj jih je izločil iz migetajočega sveta medijskih podob in jih prestavil v svoj Hollywood, ki hkrati deluje kot nekakšen pranger, sramotilno izpostavljanje. Nekako tako, kot so v preteklosti na različne načine javno izpostavljali prestopnike, to zdaj počne naš kipar, a s pomembno razliko. Nekoč so tako sramotili tiste, ki jih je takratni kaznovalni sistem na to zakonito obsodil, kazen je torej prišla »od zgoraj«, ljudstvo pa je spričo nje doživljalo večje, manjše ali nikakršno zadoščenje, kakor pač kdaj. Tokrat zadeva seveda ni pravno utemeljena, ampak gre za odraz nekakšnega splošnega ljudskega razpoloženja, kot ga prepoznavajo in deli kipar. V korektno delujoči pravni državi bi bilo takšno nepravno sramotenje državljanov, četudi javno delujočih

PUGLJEVO »JAVNO SOJENJE« JE TAKO PREJKONE IZRAZ FRUSTRIRANOSTI LJUDSTVA IN NJEGOVEGA UMETNIŠKEGA GOVORCA, NEKAKŠNA LJUDSKA UTEHA, ABSTRAKTNO-KONKRETNO OPOZARJANJE NA VSE, KAR JE V DRUŽBI NAROBE.

in torej podvrženih možnosti kritike, precej dvomljivo početje. A kaj, ko se naša država zdi prebivalstvu takšna le formalno, in četudi proti večini »junakov« z zelenice pred Arhivom potekajo sodni postopki, v pravične sodbe, s katerimi naj bi se ti končali, verjame le malokdo. Pugljevo »javno sojenje« je tako prejkone izraz frustriranosti ljudstva in njegovega umetniškega govorca, nekakšna ljudska uteha, abstraktno-konkretno opozarjanje na vse, kar je v družbi narobe.

Tak vtis je še toliko močnejši zaradi pomenljivega naključja, da ob robu zelenice, skoraj drug ob drugem, stojita dva velika panoja, plakatna oglasa. Prvi, s stilizirano slovensko zastavo in napisom »Milijon 289 tisoč 369 za samostojno Slovenijo«, vabi na »državotvorno« razstavo ob dvajsetletnici osamosvojitvenega plebiscita v prostorih Arhiva, zraven pa stoji še večji plakat in opozarja na Pugljevo razstavo. In če človek vsebini obeh nekako združi, razbere, da tistih »milijon 289 tisoč 369« in še marsikdo zraven, zdaj gledajo ta kilavi

butalski film o prerivanju za oblast, prevarah in grabežljivosti, v katerem nastopajo krivci brez dokazane krivde, da so bili mnogi upi iz plebiscitnega časa precej grobo naplahtani in da so obrazi nekaterih za to odgovornih zdaj na ogled na tisti »umetniški tiralici«.

Primož Pugelj pa je seveda tudi in predvsem umetnik, pripadnik »tranzicijske generacije kiparjev«, avtorjev, kulturnikov. Eden iz družbene skupine torej, ki je plamen slovenstva ohranjala skozi bolj ali manj temne veke, da bi se lahko pred dvema desetletjema razplamtel in poslej mirno gorel na varnem ognjišču. Pripadnik skupine, ki ji ob zapovedanih kulturnih praznikih razganja ušesa od votlih fraz, realno pa se je njen življenjski in ustvarjalni položaj po osamosvojitvi drastično poslabšal, o čemer žalostno nazorno pričajo tudi osmrtnice v naših časopisih, iz katerih vsakih nekaj tednov izvemo, da je omagal še en slikar, kipar, pisatelj ..., star nekako med petinštirideset in šestdeset let.

Vsi takšne usode k sreči ne dočakajo, nekateri so trdoživi, preizkušeni do neranljivosti ali mumificirani pri živem telesu, mnogi pa so se tudi po tranzicijsko znašli, poskrbeli, da so deležni stalnega dotoka stipendij in drugih dobrin, ali pa je tako vsaj v obdobjih, ko kruh, drobtine in prazne obljube delijo njihovi politični sodrujci. Pugelj se ne zdi eden od njih, najbrž sodi v tisto tiho večino, ki je, tako kot naše abstraktno »ljudstvo«, padla skozi, ostala brez svojega pričakovanega, pravičnega (grozno pravičniška beseda!) deleža. Ostane ji le obdelovanje majhnih vrtičkov, hromiči, navznoter razdiralni molk ali pa vsaj simbolični upori, občasni vzkliki, majhne, poživljajoče utehe, ki bolj malo spremenijo, vračajo pa vsaj senco volje.

Morda lahko »Pugljev film« gledamo v tem kontekstu, ker pa je postavljen na tako izpostavljeni lokaciji, je zanimivo opazovati tudi odziv mimoidočih, vsakodnevnega občinstva. Mnogi gledajo, se čudijo, muzajo, nekateri fotografirajo, s fotoaparati ali mobilniki, posnetke pošiljajo naokrog ... Na njihovih obrazih se kdaj pa kdaj pojavi kaj previdnemu zadoščenju podobnega, nekateri se zabavajo, kažejo s prsti prepoznane obraze, drugi se le bežno ozrejo, nejeverno pogledajo, češ, kaj pa je zdaj spet to, ali, prezaposleni s svojimi mislimi, le hitijo mimo, ničesar ne opazijo.

Zanimivo si bo ogledati, kako je zadeva videti ponoči in kakšno življenje čaka postavitev, ki naj bi jo zelenica gostila kar celo leto. Da bodo »markantnost« obrazov načeli vremenski vplivi, je opaziti že zdaj, ali bo kaj prispevalo še »demokratsko izrekanje« mimoidočih, pa bomo še videli. Besedo ima ljudstvo. ■

PRIMOŽ PUGELJ

Hollywood

LIKOVNA RAZSTAVA

LJUBLJANA, GRUBARJEVA GALERIJA NA PROSTEM

DO 9. 6. 2012

OSTRENJE POGLEDA

Ne tako udaren, kot v svojih najboljših letih, pa vendar je izolski *Kino otok* še vedno drugo najpomembnejše domače filmsko festivalsko srečanje za vse, ki sledimo aktualni produkciji avtorskega filma. Tudi tokrat, v svoji 7. izdaji, je ponudil pester in kakovosten filmski program.

DENIS VALIČ

Ceprev festival letos ni postregel z zares izstopajočimi deli, pa je vseeno odkril nekaj imen, ki bi jim veljalo v prihodnosti pozorno slediti, ter ob tem še enkrat opozoril na dejstvo, da je avtorski film najprepričljivejši takrat, ko spregovori skozi duhovno in kulturno tradicijo okolja, iz katerega izhaja.

Prav dejstvo, da je festivalski program ponudil niz del, v katerih je naslonitev na tovrstno tradicijo prišla še posebej do izraza, pa je pri letošnji izdaji festivala še bolj kot sicer poudarilo njegovo propedevtično naravnost in ga na neki način vrnilo k lastnemu izvornemu poslanstvu: občinstvo senzibilizirati za in poučevati o »drugačnosti« v pristopih k uporabi univerzalne filmske govornice. *Kino otok* si je namreč že na samem začetku nadel podnaslov *Festival kinematografij Afrike, Azije, Latinske Amerike in Vzhodne Evrope s prijatelji*, s katerim se ni želel zgolj geografsko omejiti, pač pa predvsem poudariti, da lahko v polju univerzalne filmske govornice odkrivamo tudi filmske estetike, katerih »drugačnost« od prevladujočega zahodnega modela se poraja prav iz tesne navezanosti na duhovno in kulturno tradicijo okolja, iz katerega izhajajo.

Tovrstne »učne ure« so bile sicer veliko bolj intenzivne med prvimi izdajami festivala, ko se organizatorjem ni bilo treba boriti za občinstvo, kakor morajo to početi v zadnjih nekaj letih (prisilni enoletni počitek in razpršitev programske selekcije sta opravila svoje), ko so programski kompromisi vse pogostejši. A kljub temu smo tudi letos dobili pravo priložnost za primerjavo med različnimi duhovno-kulturnimi modeli filma, ki so nam jo omogočila prav najbolj prepričljiva filmska dela festivala (če bi upoštevali še nefilmski program, ne bi mogli mimo imponantnega nastopa Miklavža Komelja): trojček »indijskih« filmov – *Sankara* (2006) in *Karma* (2010) Šrilančana Prasanna Jayakodyja ter *Nainsukh* (2010) Indijca Amita Dutte –, hongkongški *Puhni mi ljubezen* (Chi ming yu chun giu, 2010) Panga Ho-Cheunga in *Tilva roš* (2010) Nikole Ležaića.

Šrilanški režiser Prasanna Jayakody je svojo filmsko pot sicer začel znotraj večinske, popularne kinematografije (preko televizijske produkcije), a že s svojim prvim

Tudi Lawrence Tooley je v prvencu *Od blizu* (Headshots, 2010) intimno zgodbo svoje junakinje vpel v širši družbeni kontekst.

Tilva roš (2010) Nikole Ležaića je po mnenju mnogih ponudila najbolj prepričljivi spoj senzibilnosti in družbene ozaveščenosti.

rodnosti, tako vsebinskih kot formalnih, je še veliko – presenetljivo veliko (od negotovosti, dvoma, ki se naseli v oba slikarja, do poigravanj z elementom vode). A vseeno so zanimivejše razlike. Seveda je pri teh še najmanj pomembno dejstvo, da sta oba avtorja dogajanje umestila v značilno okolje njihovih dežel in tega minuciozno poustvarila. Veliko zanimivejši je premik poudarka z družbene

temu skoraj povsem izognil. Seveda je to v skladu z budističnim prepričanjem, da je tudi proces slikanja del duhovnega življenja osebe in njegove religiozne prakse (tako kot obred čaja). V Jayakodyjevem delu je vse polno tudi drobnih motivov iz narave in živalskega sveta, motivov, ki nosijo močan simbolni pomen. Pa tudi sicer film poteka v počasnem, meditativnem tempu, medtem ko je notranji razcep osrednjega lika, razpetega med duhovnim poslanstvom in tuzemskimi, mesenimi radostmi, ponazorjen skrajno preprosto, skoraj naivno – kot podvojitvev lika. A čeprav je *Sankara* tako vsebinsko kot formalno ujeta v duhovno in kulturno tradicijo indijske družbe, je njeno sporočilo jasno vsakomur, saj se je Jayakody pri posredovanju tega resnično domiselno naslonil na univerzalnost filmske podobe in filmskega jezika. S svojim naslednjim filmom, *Karma*, pa je Jayakody zaostрил avtorsko pozicijo. Zdi se, da ga je vodila predvsem želja po nadgradnji lastne poetike: ohranil je namreč tipično »indijske« teme, vprašanje karme in svobodne volje, medtem ko je formalne postopke nadgradil in stopnjeval njihove učinke. *Karma* je namreč temačna pripoved o smrti, občutku krivde in poželenju, v središče katere Jayakody postavi tri like in nato preigrava možna razmerja med njimi, ki pa so še vedno ujeta v kolesje usode, karme. Meditativnost dela je pripeljana do skrajnosti, saj je Jayakodyju »zgodba« vse manj pomembna, razbita z eliptično strukturo,

Tajski režiser Sivaroj Kongsakul, avtor *Večnosti* (Tee-rak, 2010), je novi up azijskega avtorskega filma.

ob tem pa hkrati niza množstvo »miselnih« slojev, ki vodijo refleksijo o smrti, krivdi in usodi. Pri tem je zanimivo opazovati, kako Jayakody uporablja zvok: v nasprotju z estetsko zahodnega večinskega, *mainstream* filma, ki mu zvok služi predvsem kot dopolnitev vizualnega, v skrajnem primeru za njegovo interpretacijo, pa se tu zvočna raven skoraj osamosvoji in predstavlja ločeno raven »refleksije«. Podobne postopke smo lahko opazili tudi pri nekaterih drugih delih z Daljnega vzhoda, na primer pri *Večnosti* (Tee-rak, 2010) Tajca Sivaroja Kongsakula, novega Apichatponga Weerasethakula, oziroma pri čudovitem indijskem filmu *Nainsukh* (2010) Amita Dutte. V slednjem je osamosvojitvev zvočne ravni morda še bolj izrazita, saj je Dutta na ta način v filmske podobe prenesel skoraj brezbarvne slikarske miniaturre velikega indijskega slikarja iz 18. stoletja, inovatorja Nainsukha. Lotil se je torej izrazito vizualnega materiala, kjer pa zvočna raven odigra ključno vlogo.

Že samo omenjena dela so nam omogočila zaznati številne razlike v pristopu k snovanju filmske podobe, nenazadnje pa tudi pri iskanju odgovorov na temeljno vprašanje, kaj je film. Seveda pri tem ne govorimo o pravih, pač pa o estetskih odločitvah, ki izvirajo iz duhovne in kulturne tradicije okolja, iz katerega prihaja avtor. Nekatere so komaj opazne, druge nam govorijo o temeljno drugačnem pogledu na svet in na človekovo bivanje v njem. Jayakodyjevi *Sankari* postavimo ob bok denimo *Tilvo roš* mladega srbskega cineasta Nikole Ležaića (čeprav morda ne najbolj dovršen, pa je Ležaićev prvenec po mnenju mnogih najbolj srčno in najbolj prepričljivo delo festivala): čeprav govorita z istim, filmskim jezikom, pa se že na prvi pogled zdi, kot da prihajata z različnih planetov. Umirjena, meditativna zgodba, nabita s simbolnimi pomeni in obsedena z detajlom na eni strani (ta svet prvenstveno opazuje), na drugi pa dinamična in poudarjena neposredna pripoved, polna življenjskega elana, a tudi prebujajoče se kritičnosti (ta se ob trku sveta šele zave). A nazadnje se vendarle zdi, da je tista najbolj temeljna razlika med njima v pogledu na posameznika: *Sankara* ga presenetljivo vidi kot individualista in svet podaja preko njega, medtem ko je posameznik v *Tilvi roš* primarno družbeno bitje. Vmes, med njima pa je – kot nenavadni otok, kjer se združujejo nasprotja – vstala domiselna hongkonška komedija *Puhni mi ljubezen*, ki nam je razkrila, da usodo posameznika lahko pišejo tudi novi družbeni fenomeni. ■

PRAV DEJSTVO, DA JE FESTIVALSKI PROGRAM PONUDIL NIZ DEL, V KATERIH JE NASLONITEV NA DUHOVNO IN KULTURNO TRADICIJO OKOLJA NJIHOVIH AVTORJEV PRIŠLA ŠE POSEBEJ DO IZRAZA, JE FESTIVAL NA NEKI NAČIN VRNILO K NJEGOVEMU IZVORNEMU POSLANSTVU: OBČINSTVO SENZIBILIZIRATI ZA IN POUČEVATI O »DRUGAČNOSTI« V PRISTOPIH K UPORABI UNIVERZALNE FILMSKE GOVORICE.

kinematografskim celovečercem, *Sankaro*, se je vzpostavil kot ena najzanimivejših figur sodobnega indijskega avtorskega filma oziroma t. i. vzporedne kinematografije. Kar ne preseneča. *Sankaro* bi namreč lahko postavili ob bok enemu ključnih del evropskega avtorskega filma, *Andreju Rubljovu* Tarkovskega. Seveda ne zgolj zaradi tega, ker tudi Jayakody v svojem pripoveduje zgodbo o slikarju, ki restavrira sakralne freske. So-

vloge umetnika na njegovo intimo. Tarkovski Rubljova vseskozi postavlja v razmerje s takratnim družbenim dogajanjem, od vpadov Tatarov do takrat še vedno prisotnih poganskih obredov, medtem ko se Jayakody posveti skoraj izključno umetnikovi intimi, njegovi notranji razdvojenosti. Zanimivo je bilo videti tudi to, kako je Jayakody v film vključil tudi proces nastajanja oziroma restavracije fresk, medtem ko se je Tarkovski

Kino otok – Isola Cinema

FILMSKI FESTIVAL
OD 8. DO 12. 6. 2011

BILO JE NEKOČ V 20. STOLETJU

Josip Vidmar (1895–1992), ena najpomembnejših figur slovenske kulture 20. stoletja, je in ni avtor knjige *Moj obraz*. Vse, kar je v nji, je izpod njegovega peresa, a to so odlomki, fragmenti iz Vidmarjevega obsežnega esejično-memoarskega opusa, zdaj, slabi dve desetletji po njegovi smrti, (pre)urejeni v novo knjižno celoto.

MATEVŽ KOS

OBRAZ IN OBRAZI

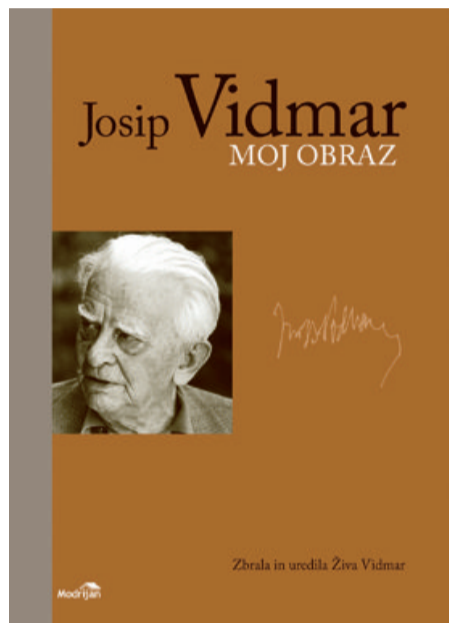
Naslov knjige seveda ni naključen: navezuje se na Vidmarjevo najbolj znano, pozno delo *Obrazi* (1979; razširjena izdaja 1985). To je spominska knjiga štiriinosemdesetletnika, v kateri je portretiral nekaj deset svojih starejših in mlajših (mrtvih) sodobnikov, prijateljev in zgodovinskih sopotnikov od, denimo, brata Milana, Marija Kogoja, Antona Podbevška, Srečka Kosovela, Ivana Cankarja pa do Edvarda Kocbeka, Franceta Bevka, Borisa Kidriča in Edvarda Kardelja. *Obraze* sicer lahko razumemo kot nekakšne Vidmarjeve spomine, a bolj kot prvoosebni spomin nase, kar je pač definicija avtobiografije, so to spomini na druge – na vse tiste, starejše in mlajše, ki so tako ali drugače vstopali v Vidmarjev svet, ga zaznamovali, iz njega izstopali ali se z njim konfrontirali. Ni naključje, da dobro polovico knjige *Moj obraz* sestavljajo ravno odlomki iz *Obrazov*, tudi zanje velja, da so, v duhu nove celote, selektivno izbrani tako, da Vidmarjev obraz izrisujejo v časovnem loku od njegovih spominov na svoja najzgodnejša otroška leta na prelomu stoletij pa do, skorajda stoletje pozneje, starostnega pričakovanja *neizogibnega* – tistega, čemur je, nekaj let po *Obrazih*, posvetil knjigo s prostodušno pomembnim naslovom *Mrtvaški ples* (1983).

»Nič nisem napisala sama, samo izbrala sem pripoved, ki jo je o svojem življenju zapisal v svojih delih Josip Vidmar,« v uvodu pojasnjuje urednica in sestavljalka knjige, Vidmarjeva hčerka Živa Vidmar. Uredniški princip je uglasen s kronologijo Vidmarjevega življenja, se pravi, s časovnim sosledjem dogodkov in peripetij, avtorjeve »zunanje« in »notranje« zgodovine, kakor jo je v svojih tekstih, nastalih v različnih obdobjih, popisoval, razlagal, se nanjo skliceval in jo, zlasti glede najprelomnejših trenutkov, ki so zahtevali enkrat bolj, drugič manj dramatične odločitve, pojasnjeval in upravičeval. Knjiga je, dinamično 20. stoletja – Hobbsawmovemu času skrajnosti – primerno, razdeljena na štiri večje (kvantitativno uravnotežene) sklope. V vsakem izmed njih v naslovu, ne po naključju, stoji vojna: *Do konca prve svetovne vojne, Med obema vojnama, Vojna vihra, Po drugi svetovni vojni*.

VELIKA ŠOLA ŽIVLJENJA

Obe svetovni vojni sta bili za Vidmarja formativna dogodka, prva (po njegovem prebehu iz avstro-ogrske vojske ob prvi priložnosti) zlasti zaradi triletnega ruskega ujetništva, ki je bilo zanj, kot večkrat poudarja, »šola življenja«. Od blizu si je namreč lahko, v zaostrenih razmerah, ogledoval vzpostavljanje elementarnih medčloveških razmerij, malodane družbenosti: »bilo je zanimivo, poučno in celo človeško pretresljivo gledati oblikovanje in življenje ujetniške hierarhije, med katero je tekkel nenehen boj za položaje«.

Tudi v tej izkušnji gre iskati zadržanost mladega Vidmarja glede družbene problematike, angažmaja, politike in kolektivnih projekcij. Pravi besedi za pojasnitev njegovega

– poudarjeno individualističnega – odnosa do teh vprašanj sta distanca in skepsa. Sam govori o tem, da je »bil že zelo zgodaj tipičen apolitičen razumnik svojega časa. Lahko bi celo rekel apolitičen intelektual«. Sem sodi še Vidmarjev ateizem, na katerega, sklicujoč se na družinsko ozadje – otroci so »vsi živeli in preživeli v brezverstvu, toda v spoštovanju človeka in njegovih težnj« –, ponosno opozarja kot na enega svojih temeljnih svetovno-nazorskih kamnov. Svojo pripadnost nasploh, to je že obdobje formiranega mladega moža, opredeljuje takole: »Seveda sem pripadal naši svobodno misleči in areligiozni inteligenci. Toda zmeraj me je vodil občutek, da moram ostati sam svoj in da moram na vsa vprašanja odgovarjati osebno kot svoboden človek, kot humanist in kot razumnik, v vsakem primeru samo v imenu resnice in vesti. To pa se mi je zdelo nemogoče pri človeku, ki bi bil politično oziroma strankarsko opredeljen in zavezan.«

Onstran distance in skepse, neopredeljenosti in nezavezanosti, je pa seveda Vidmarjev odnos do umetnosti – v in ob njej je že zelo zgodaj prepoznal tisto, čemur decidirano pravi »smisel mojega življenja«. Vidmarjevo kritično, posvečeno (besedni) umetnosti, je na tej ravni pač manifestacija življenjskega smisla. In dvajseta in trideseta leta 20. stoletja so, kar zadeva Vidmarja, gotovo njegovo najbogatejše in najproduktivnejše obdobje, poleg intenzivnega prevajanja so ga zaznamovali zlasti njegova strastna kritična praksa, gledališče, tudi polemični spopadi okrog načelnih dilem literarne kritike, umetnosti in svetovnega nazora ter, ne nazadnje, nacionalnega vprašanja, ki mu je leta 1932 posvetil odmevno knjižico *Kulturni problem slovenstva*. Ta je razjezila zlasti marksiste in liberalce. Prek tega problema je Vidmar pozneje, v letih pred izbruhom 2. svetovne vojne, prišel do naslednje dileme: »V stari Jugoslaviji je bil vsak misleč človek postavljen pred zelo preprosto in jasno dilemo: ali fašizem ali komunizem.« Kot razlaga Vidmar – retrospektivno, seveda, se pravi na podlagi izkušnje tega, kar je bilo pozneje, pa tudi svoje vloge v povojnem novem svetu –, so bile razmere v predvojni Sloveniji takšne, da bi po logiki razvoja vodile v »klerofašizem«, v duhovni in kulturni teror itn. »Komunizem pa nam je bil s svojo znanstveno utemeljeno miselnostjo tudi glede umske orientacije jamstvo za svobodo in na razumnosti sloneč napredek.« Od tod tudi Vidmarjeve besede o proletariatu, s katerim sicer (glede na svoj

način življenja, preživljanja delovnega in prostega časa, življenjski slog itn.) ni imel prav nič skupnega. Kljub temu je proletariati »edina moč, ki lahko popelje zgodovino na to novo in višjo raven človeškega sožitja, kakršno svetu predlaga socializem oziroma komunizem«, to pa zato, ker je svoboda narodov – Vidmar tu zvesto sledi Kardeljevemu konceptu dokončne rešitve (tudi slovenskega) nacionalnega vprašanja – lahko »trajno zajamčena samo v novem redu socialističnih kolektivov«.

SLOVO OD INDIVIDUALIZMA IN PRIMAT OBJEKTIVNEGA

Sodelovanje v Osvobodilni fronti in nato odhod v partizane je naslednja velika prelomnica v Vidmarjevem življenju. Med drugim pomeni slovo od individualizma: »In kakor sem bil vse življenje individualist, se pravi vernik prepričanja o odločilnosti človeške osebnosti, sam zdaj v življenju in usodi skoraj vseh nas opazil neko moč, ki je izviral neposredno iz kolektiva, iz občutka privrženosti naši skupnosti [...]« Del te zgodbe je tudi Vidmarjevo občudovanje osebnosti, ki so utelešje takšne moči. To niso (več) literarni junaki, zvesti sami sebi (takšne je Vidmar najbolj občudoval), ampak politični voditelji. Med njimi izstopa »mogočna Kidričeva osebnost«, ki Vidmarja navdaja s podobnimi občutki kot nekdanji Hegla Napoleon (na belem konju svetovne zgodovine) po Janski bitki. Osvobodilna fronta je »volja slovenskega naroda«, najvišja manifestacija te volje pa je partija, ki je »vodilna moč«. In ob tej moči Vidmarju ni ostalo drugega, kot da je ukrotil svoj »samovoljni individualizem«, saj »partija navsezadnje ni samo partija, marveč je v prenekaterem smislu očitno volja naroda ali zmeraj zavest o pravem interesu naroda«. Drugo ime za ta obrat je zmaga leninskega primata objektivnega nad tako imenovanimi subjektivnimi zablodami meščanskega individualizma.

Odlomke, namenjene partizanščini in (kocbekovski) tovarišiji, povezuje spoznanje, da je bil to – zlasti dnevi na roškem Kamenjaku – »resnično blagoslovljen čas«, a z izrazito tuzemsko noto. V tem kontekstu namreč poudarja svojo svetovnonazorsko in, tudi ob spoznanju »zločinstva kapitalizma«, približevanje komunistični ideologiji: »zmeraj mi je bilo lažje verjeti v nekaj, kar vidim in

ONSTRAN DISTANCE IN SKEPSE, NEOPREDELJENOSTI IN NEZAVEZANOSTI, JE SEVEDA VIDMARJEV ODNOS DO UMETNOSTI – V IN OB NJEJ JE ŽE ZELO ZGODAJ PREPOZNAL TISTO, ČEMUR DECIDIRANO PRAVI »SMISEL MOJEGA ŽIVLJENJA«. VIDMARJEVO KRITIŠTVO, POSVEČENO (BESEDNI) UMETNOSTI, JE NA TEJ RAVNI PAČ MANIFESTACIJA ŽIVLJENJSKEGA SMISLA.

čutim, kakor pa v fantazme o bitju, ki naj bi bilo stvarnik in vladar vsega vesolja«.

SPET KOCBEK

Partizanske strani so po eni strani apoloģija odporništvu in revolucije, po drugi strani pa je urednica knjige precej prostora odmerila tudi – sicer znanemu – Vidmarjevemu obracunavanju s Kocbekom oziroma posebnostim njunega, predvsem s Kocbekove strani precej zapletenega odnosa. To zavračanje Kocbeka, pisateljskega kolega in partizanskega tovariša, ki je po značilno lahkotni Vidmarjevi sodbi, navrženi kot da mimogrede, »nekako atavistično navezan na pojem ali predstavo o bogu«, je *ideološko-moralno*, in sicer v tem smislu, da naj bi Kocbek s svojimi potezami ob Dolomitski izjavi in poznejšim delovanjem rušil enotnost Osvobodilne fronte. Vidmar pravzaprav zatrjuje, da je Kocbek enotnost odporniškega gibanja rušil tako, da ni pristal na absolutno, apriorno prevlado komunistov kot vodilne in edine zares zgodovinsko upravičene »moči«.

Zgodba o odnosu Kocbek–Vidmar je kompleksno poglavje zase, ki bi si zaslužilo posebno monografsko obdelavo. Na tem mestu je treba reči vsaj to, da Vidmar sicer priznava velik pomen Kocbekovega partizanskega dnevnika *Tovarišiji* in še nekaterih drugih njegovih del, a s podtonom, ki celoto Kocbekovega delovanja in pisanja problematizira – zvečine s psihološkimi argumenti, trivialnimi namigi na Kocbekovo krščanstvo, problematičnost njegovega »verolomnega« značaja itn. Vrhunec pa Vidmarjevo rezoniranje doseže ob vprašanju pomora domobrancev, ki ga je odprl ravno Kocbekov tržaški intervju leta 1975. Vidmar Kocbekovo stališče povzame takole: »nepietetno komedijantstvo v zvezi z likvidiranimi belogardisti«. To Vidmarjevo stališče izpred četrto stoletja po svoje aktualizira tudi urednica knjige, ko v eni izmed opomb – kot da bi se čas ustavil pred nekaj desetletji in kot da se potomci zmagovalcev lahko spravijo le z zmago svojih prednikov – poudarja: »Vedel [Vidmar] je za povojne poboje in jih zagovarjal v polemiki Kocbek–Bóll s trditvijo, da so bili kolaboranti od jeseni 1944 trikrat pozvani, da bi bili lahko amnestirani, če bi predali orožje partizanom v Jugoslaviji (ne antifašističnim zaveznikom!), kar je pomenilo, da jih ne čaka smrt, če pa orožja ne bi predali, jih čaka to, kar si narodni izdajalci zaslužijo.«

POLITIKA KOT USODA

Odlomki iz Vidmarjevih spisov, namenjeni povojnim desetletjem, so, kar zadeva javno življenje, po večini apoloģija politike, »ki je resnično prevzela v življenju sveta vlogo usode«. Voditelja te *slovenske usode*, Kardelj in Kidrič, sta, denimo, »v naši zgodovini prva ustvarila iz ljudskih energij moč, kakršna je po njuni zaslugi dobila jasno smer in jasen smisel«. Vidmarjevi stavki, odmerjeni Titu, pa gredo še korak naprej. Tita namreč patetično primerjajo z – Napoleonom. A s pomembnim opozorilom: Napoleon je namreč »služil samo sebi in svoji častihlepnosti«, Tito pa, kajpada, »človeku in ideji«. Še več: z gibanjem nevrščenih »je Titova misel prestopila meje naše domovine in se uveljavila v zavesti sveta kot pomembna sila velike težnje vesoljnega človeškega življenja k redu pravice, spoznanja in dobrote«. Ob Titovi smrti, desetletje pred klavnim razpadom socialistične Jugoslavije, ki je razpadla kot hiša iz kart, pa je Vidmar, nikakor ne edini med mislečimi – tedaj tudi bistveno mlajšimi – Slovenci, opozarjal še

JOSIP VIDMAR

Moj obraz

ZBRALA IN UREDILA ŽIVA VIDMAR

MODRIJAN, LJUBLJANA 2011

462 STR., 35,20 €

na to, da je treba prevzeti »bogato dediščino« Titovega duha in jo, »v skladu z njegovim genijem«, »razvijati tja, kamor nam je on kazal pot«.

To je ena, iz današnje perspektive gotovo manj posrečena, a dovolj pomenljiva plat Vidmarjevega rezoniranja. Na prvi pogled bi jo lahko prepoznali bodisi kot *vero ateista* bodisi kot *naivnost* starega modreca, ki mu nič človeškega ni tuje. Ali pa tudi, prek ovinka, kot eno izmed posledic Vidmarjeve »metafizike« – spodbujen z doživljanjem plovbe po Indijskem oceanu konec petdesetih let je, v poetičnem odlomku, meditiral takole: »Bil sem priča mogočnemu dogajanju, ki sem mu vedel vzrok, nisem mu pa vedel ne smisla ne pomena. To je. To se dogaja, neodjenljivo in za nas malce strašno, prvobitno. [...] To je, to se dogaja in nič več. In tako pravzaprav vse okrog nas. [...] Stal sem in gledal. Spet izgubljen pred grozečo veličino in silno nepojmljivostjo tega, kar je brez konca in brez nehanja.« Drugo ime za pogled v globino morja bi bil lahko tudi, kot temu Vidmar pravi na drugem mestu, »človeški etos«, »poln neznanega stremljenja k nečemu neznanemu«. Opora neznanemu stremljenju k neznanemu, najbolj oprijemljiva od vsega oprijemljivega, je bila konkretna zgodovina, v slovensko-jugoslovanskem primeru pač enopartijski sistem socialističnega samou-

»KAJ JE VSA TA NAŠA ZEMLJA? TENKA, TENKA PLAST KOPNEGA SVETA.« TAKO STARI VIDMAR RAZLAGA ENO PRVOTNIH ŽIVLJENJSKIH OBČUTIJ MLADEGA VIDMARJA.

politične avantgarde, dokaj udoben modus vivendi. Od tega sožitja sta imeli navsezadnje korist obe strani.

NOVI STARI VIDMAR?

Kako torej brati knjigo *Moj obraz*? Kako brati *novega starega* Vidmarja, ne da bi podlegli skušnjavi, da njegovo življenjsko zgodbo pravičniško-moralistično presojava iz današnje, a priori »pametnejše« perspektive, ko vemo za zablode preteklosti in domnevamo, da smo nekaj stopnic više od naših prednikov, in ko smo hkrati prepričani, da vidimo dlje, kot je to dano našim zanamcem – ker imamo pač bogatejšo zgodovinsko izkušnjo. Kako – po drugi strani – brati Vidmarja in, ob nespornih lucidnostih, psiholoških vpogledih in literar-

kot na potovanje proti neznanemu, naj bo to na osebni ali zgodovinski ravni.

V dvajsetih letih je Vidmar med drugim urejal revijo *Kritika* in pisal kritiško-esejistične, ne nazadnje polemične tekste, ki so se nemalokrat sukali okrog vprašanja (a) moralnosti v umetnosti in svetovnega nazora. Stališče človečnosti je stališče umetnosti, je bilo Vidmarjevo geslo. A v tem smislu, da je človečnost (Vidmarjev ničejanski besednjak je ekspliciten) »onstran dobrega in zlega«. Temu stališču Vidmar pravi tudi *stališče svobodnosti*, vendar je to bila brez-temeljna svobodnost. Temelj, ki pa je bil pravzaprav vrnitev k starem (predkantovskemu) materializmu, se je Vidmarju dokončno razkril v petdesetih letih, najjasneje ga je ubesedil v predgovoru v svoje *Literarne kritike* (1951). Gre za prehod od prvotne metafizike »volje do moči«, ki se je spogledovala z Nietzschejem, k starejšemu modroslovju, v središču katerega še stoji tako imenovani »objektivni svet«. To je Vidmar storil ob pomoči na novo odkrite »moralne vsebine«, progresizma in sociologizmov, odetih v humanistični besednjak. V ozadju tega besednjaka odmeva tudi tisto, čemur je Vidmar že sredi dvajsetih let rekel »novi slovenski genij«. Ravno *slovenskost* je atribut – in obenem že notranja meja – vidmarjanske »volje do moči«. Ob tem je treba reči še to: Vidmarjev »socialistični nacionalizem« je drugi obraz njegove

KRITIK IN NIČ ALI MORALA MOČI

Vidmarjeve besede o moči so pomembne zato, ker skušajo moč tako rekoč »ontološko« pojasniti: življenje kot manifestacijo moči očitno razume tudi že kot prizorišče *moralnih* odločitev. Tisto, kar je tu najbolj zanimivo, je vprašanje moralnih kriterijev, na primer tedaj, ko se je treba vprašati, kako naj človek kot bitje zavesti postavi samega sebe v razmerje do – moči. Biti zavezan moči po Vidmarjevo pomeni biti v skladu z duhom človeštva, zvestoba moči je – moralna dolžnost. In ker je umetnost za Vidmarja »odraz življenja«, življenje pa je v najtesnejši zvezi z močjo, lahko sklepamo, da je kritiko-va dolžnost predvsem prepoznavanje tiste naravne moči oziroma »globlje narave«, ki vsakokrat prihaja do besede skoz umetniško delo. In to je kontekst, ki šele omogoča pravo razumevanje slovice in v marsičem nenavadne Vidmarjeve formulacije iz njegovega poznega obdobja: »... jaz nisem nič, če nisem kritik«.

Jaz nisem nič, če nisem kritik. Vendar to ne velja za vsakega kritika, temveč le za kritika kot vernika tiste moči, ki se manifestira v umetnosti. Pa tudi za tistega kritika – kot je bil Vidmar sam –, ki manifestacije te moči začinja odkrivati tudi v drugih območjih človeškega in družbenega. Na primer v politiki. To so seveda že nevarna razmerja, in Vidmar nanje gotovo ni bil imun.

Moj obraz bi bil lahko tudi, skoraj dve desetletji po Vidmarjevi smrti, potem ko (še) nismo dočakali njegove biografije, poskus aktualizacije Vidmarjevega opusa, njegovih življenjskih, tudi ideološko-političnih odločitev – in to, paradoksalno, z Vidmarjevimi lastnimi, že napisanimi in, od prve do zadnje strani, že objavljenimi teksti, zdaj spravljenimi v nov okvir. Knjigo pa je mogoče razumeti tudi kot uredničin angažirani poseg – v ime Vidmarja in pod njegovim priimkom – v današnje literarne, kulturnozgodovinske in ideološke debate. Izbor odlomkov, polemičnih poudarkov, portretirancev in tako naprej: vse to govori o angažiranih izbirnih sorodnostih, pa naj gre, če poenostavim, za kritiko Kocbeka ali za apologijo Kidriča, Kardelja in Tita. Nenavadna izbira za današnji čas – kot da bi se nostalgično kolo zgodovine po čudnem naključju zavrtelo nazaj.

KULT UMETNOSTI IN SLOVENSTVO

Če pustimo aktualne kulturnobojniške razprtije, ki po večini prekrivajo realne dimenzije družbenega gospodarstva in njegovega »prestrukturiranja«, ob strani, je ob tem treba dodati, da v kontekstu zdajšnjosti Vidmar in njegova intelektualna dediščina zvečine nista močna referenca; literarno in splošno zgodovinopisje se posvečata predvsem Vidmarjevemu zgodnejšemu obdobju, tj. dvajsetim in tridesetim letom 20. stoletja, ko je bil Vidmar vodilna literarnokritična in hkrati svobodomiselnostna figura na Slovenskem, odvezana od vsega, le od *kulta umetnosti* in *slovenstva* ne. Kult umetnosti in slovenstvo: to sta tudi glavni točki polemičnega razločevanja mladega Vidmarja od tedanjih marksističnih poenostavljalcev na eni strani in od katoliških kritikov na drugi. Že zgodaj pa pri Vidmarju srečamo posebno filozofijo življenja, ki je po svojem bistvu proti-filozofija.

»Kaj je vsa ta naša zemlja? Tenka, tenka plast kopnega sveta.« Tako stari Vidmar razlaga eno prvotnih življenjskih občutij mladega Vidmarja. To je drža, ki ga je nato spremljala dolga desetletja, posledica takšnega občutja pa je tudi zdravorazum(ar)ska skepsa: »v filozofiji zaman iščemo resnice, ki naj bi me vodila v življenju«. Tisto, čemur pravi »smisel mojega življenja«, je, ob slepem vrtenju Zemlje okrog svoje osi in okrog Sonca, prepoznal, kot rečeno, v umetnosti. In ni naključje, da Vidmar kot svojo glavno referenco pogosto navaja ravno dobrega starega Goetheja – ta je po njegovem »najumnejši Evropejec«. Med drugim zato, ker je razodel svetu, »da je čas metafizičnih špekulacij minil in da se je dokončno pričela era naravoslovja in priznavanja tostranskega sveta in življenja«.

Kakšna je torej Vidmarjeva tostranska dediščina? Zgodovinska, saj je Vidmar pomembna zgodovinska osebnost. V obeh pomenih te besede. ■

DOKUMENTACIJA DELA/PHOTO ZNIDARŠIČ

pravljanja. Vidmar, ki se kot literarni kritik v svojem pogumnejšem obdobju ni ustrašil nobene avtorske veličine, ga je brez posebnih pomislekov ali kakršnekoli kritične distance posvojil in se v njem udobno naselil – *svoji*ma idejama naroda in umetnosti se ob tem ni odpovedal, moral ju je le »samokritično« preformulirati.

Na tem mestu se je treba od neznanega vrniti k znanemu, k Vidmarjevi krizi individualizma v tridesetih letih 20. stoletja. Konec tridesetih let se namreč zgodi sprememba, ki se kaže v njegovi aktivni udeležbi v Društvu prijateljev Sovjetske zveze, partizanstvu, revoluciji in, nato, republiških in zveznih organih ljudske oblasti. Sem sodi, med drugim, še triindvajsetletno predsedovanje Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Vse to je Vidmarju podelilo poseben – ne samo simbolno-reprezentativen – položaj v slovenski kulturi in socialistični kulturni politiki. Vidmar je bil del vladajoče nomenklature in hkrati – kot malodane vrhovni kulturnik – njen sogovornik. To je bil položaj *zunaj znotraj*, ki ga očitno ni motil – kot tudi ne pomembnega dela slovenske kulture v povojnih desetletjih, za katero je bilo takšno stanje stvari, sožitje tradicionalnega kulturništva in birokratskega aparata

no umetelno spisanim pasažam – Vidmar je bil brez dvoma, če si za trenutek sposodim njegov pokroviteljski besednjak, *nadarjen pisec* –, benevolentno prenašati njegove apriorizme, kategorične življenjske modrosti, poenostavitve in nemalokrat lahkomišelnosti, ko gre za sodbe o težkih stvareh zgodovine in o konkretnih človeških usodah?

Možnosti branja je gotovo več. Najpreprostejša je tale: *Moj obraz* je knjiga fragmentov, ki plastično in razgibano izpisujejo zgodbo bogatega in dolgega življenja, polnega najrazličnejših osebnih in drugih preizkušenj. A to ni dovolj, saj je Vidmarjeva pripoved obenem zgodba dolgega slovenskega 20. stoletja, njegovih vzponov in padcev, projekcij in iluzij. Najtrdovratnejša med njimi je bil socialistični eksperiment, in Vidmar, sicer skeptik in relativist po naravi, je bil, skupaj s številnimi Slovenci, do konca in naprej njegov zvesti vernik. Od kod ta vera siceršnjega nevernika Vidmarja?

Odgovor na to vprašanje, če se še enkrat vrnem k njemu, bi bilo mogoče skicirati z vrnitvijo k mlademu Vidmarju – ta Vidmar v *Mojem obrazu* ni zastopan neposredno, s svojimi besedami, ampak iz perspektive starega Vidmarja, ki na svojo življenjsko pot gleda kot na sosedlje logičnih korakov, ne pa

»volje do moči«. Svoje mišljenje je s tem sicer odrešil protislovnosti, v katero je zašlo že v dvajsetih letih, ko je svoj »amoralizem«, kakor se mu je izoblikoval ob umetnosti, poskušal preseči. Med drugim tako, da je »svobodni etos« utemeljeval z apologijo umetnosti kot manifestacije življenjske moči, predvsem pa z mislijo o narodu kot »pozitivno« usmerjeni obliki »volje do moči«.

VIDMAR PRAVZAPRAV ZATRJUJE, DA JE KOCBEK ENOTNOST ODPORNIŠKEGA GIBANJA RUŠIL TAKO, DA NI PRISTAL NA ABSOLUTNO, APRIORNO PREVLADE KOMUNISTOV KOT VODILNE IN EDINE ZARES ZGODOVINSKO UPRAVIČENE »MOČI«.

DUBRAVKA UGREŠIĆ, pisateljica

VSAKA ŽENSKA, KI RAZMIŠLJA, JE SAMODEJNO FEMINISTKA. NIMA IZBIRE.

Dubravka Ugrešić je hrvaška pisateljica, ki ji ni všeč, če se jo predstavlja s tem pridevnikom. Po drugi strani ne doživlja kot žalitev, če se jo naslavlja kot feministko, prej nasprotno. Še celo izraza »čarovnica«, ki ji ga je v nacionalistično razgretih devetdesetih prilepil Slaven Letica, glede na svoje navdušenje nad mitologijo in zvrhano mero cinizma najbrž ni sprejela kot čiste žalitve.

AGATA TOMAŽIČ *foto* LEON VIDIC

To je bilo seveda povsem pravilno, kajti koliko intelektualcev v tujini – Dubravka Ugrešić se je leta 1993 umaknila iz Hrvaške in zdaj živi v Amsterdamu kot svobodna književnica, ki občasno postane gostujoča predavateljica na kateri od svetovnih univerz – pa danes pozna Letico? Ugrešićevo, ki se je prejšnji teden mudila na obisku v Ljubljani in v organizaciji Mini teatra in Srbskega kulturnega centra Danilo Kiš nastopila na literarnem večeru s sarajevskim kolegom Nenadom Veličkovićem, poznajo vsi.

Ne, z *Leksikonom YU mitologije*, v povezavi s katerim se je njeno ime omenjalo na začetku, ko je bilo zbiranje gesel za geslovník, pozneje izdan v knjižni obliki, še v fazi spletne strani, noče imeti nikakršnega opravlja. Pove, da je bila zamisel njena, začeli so jo razvijati skupaj s študenti, potem pa se je projekt sprevrgel v čisto komercialo, dođa z gnusom. Čakajoč na kavo na vrtu ene od ljubljanskih kavarn tako sovražno zre v svet, da je misel na intervju z njo kar malo samomorilska ... Potem pride kava, škrtne vžigalnik, pove, da je od dolgega potovanja iz Amsterdama, od koder je krenila na pot prejšnji dan zarana, močno utrujena, in naenkrat pred mano ne sedi več slavna pisateljica z mnogo muhami, temveč človek v vsej svoji ranljivosti. Pogovor polagoma steče. Konec dober, vse dobro.

Naj intervju začnem z najbolj patetičnim vprašanjem, kar je mogoče: kakšni so vaši občutki ob dvajsetletnici razglasitve samostojnosti Republike Hrvaške?

Nikakršni.

Dobro, ga bom nekoliko preoblikovala: ali se kdaj sprašujete, kaj bi se zgodilo, če Jugoslavija ne bi razpadla in bi še naprej živeli v Zagrebu kot priznana jugoslovanska književnica?

Ne vem. Toda kar se tiče Jugoslavije, kakorkoli je že bila sestavljena – ne bom šla v

CELA EVROPA JE NACIONALISTIČNA. NACIONALNI STEREOTIPI SO MOČNI, ŠE OKREPILI SO SE. MI Z BALKANA SMO OD NEKDAJ TISTI, KI SE VOJSKUJEMO – NO, SAJ RESNICI NA LJUBO TUDI NISMO NAREDILI KAJ PRIDA, DA BI SE TEGA STEREOTIPA OTRESLI.

POD GLADINO

Zgodbe v *Temni snovi* Mojce Kumerdej se ponašajo s pronicljivimi upodobitvami človekove intimne in z bistroumnim razmišljanjem o njeni vpetosti v družbo. Družbenokritične osti niso sistematično uperjene v vselej iste probleme, ampak se razpršeno usmerjajo na vse strani.

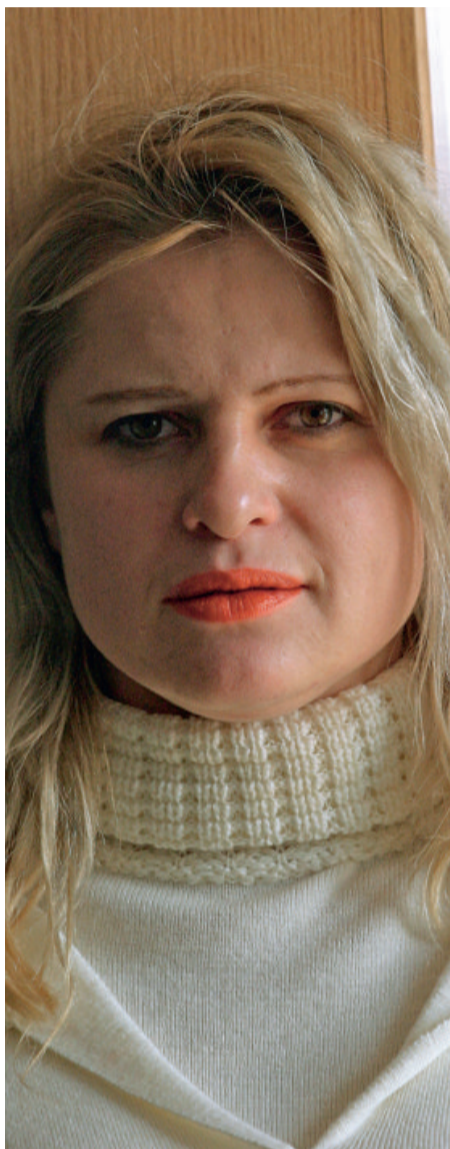
TINA VRŠČAJ

Mojca Kumerdej že dolgo deluje kot novinarka in kritičarka, a uveljavila se je tudi kot pisateljica. Pred desetimi leti je izšel njen prozni prvenec *Krst nad Triglavom*, kjer je z enajstercami in drugimi aluzijami na Prešernov *Krst pri Savici*, s komentarji z distance in predvsem s hudo-mušno fabulo pretanjeno ironizirala vraže in religijo, topoumnost institucij, časnikarski senzacionalizem, podeželsko pamet, vaško opravljivost, sorodniške spore zaradi dediščine, pa tudi druge tipične značajske poteze in embleme slovenstva (*Poezije, gore in gobe*). Če se nam je ob prvencu še lahko porodil kak zadržek, povezan z enostranskostjo likov in oslabljenim estetskim vtisom celote, pa sta vrhunski zbirki zgodb, ki sta sledili, *Fragma* in letošnja *Temna snov*, povsem pometli s pomisleki.

Obe zbirki sta se od *Krsta nad Triglavom* precej oddaljili, nanj sta nemara vezani le še s popkovino ironije. A sta si toliko bolj podobni med seboj. Izmenično in uravnoteženo se posvečata tako protagonistkam kot protagonistom, v prvi, drugi ali tretji osebi. Avtoričina empatija do junakov je zaslužena za to, da so vsi enako prepričljivi, ne glede na spol ali pripovedno perspektivo, poklic, nazore in nagnjenja. Junaki nas vabijo v svojo bližino, dokler se z njimi skoraj povsem ne spojimo, pa čeprav jih pogosto zaznamujejo psihopatološke poteze, ki lahko vodijo tudi v samomor, umor, nesrečo ali norost. Avtorica ne skuša moralizirati, raje uri bralčevo zmogljivost vživljanja v sočloveka. Skupna poanta zgodb bi morda lahko bila ta, da bo z več zanimanja, razumevanja, strpnosti in zdrave topline (tudi in predvsem do drugačnih, čudakov) na svetu manj psihopatov.

S *Temno snovjo*, zbirko enajstih kratkih zgodb, Kumerdejeva nadaljuje prodorno poetiko *Fragme*. Motivno, tematsko in sporočilno je nova knjiga še bolj raznolika, vseeno pa zgodbe sodijo v skupni svet. Če je bil v *Fragmi* največja groznja posameznik, v *Temni snovi* trepetamo tudi pred skupnostjo. V nasprotju s *Fragmo* se tu pojavljajo futuristični odtiski, seveda le kot karikirana in estetizirana sedanost. Kapitalizem, tehnologija, znanost z medicinskimi čudeži in podobni pojavi kot literarne teme niso nič novega, a avtorica v umetniškem raziskovanju teh naredi korak naprej v manj znano in manj zaznavno ter na samosvoji način nakazuje njihovo temno plat.

V prvi zgodbi *Jetrnik* biolog pripoveduje, kako je pristal v primitivnem lenuhu kot njegova nova jetra. V posmrtno življenje in podobne »iluzije« kot znanstvenik ni nikoli verjel, zato je podpisal papirje o darovanju organov po svoji smrti. Toda usoda se je z njim poigrala in ga vsadila v popolnega »kretena«, s katerim vse dni preživita na kavču, gledata pornografske vsebine s »polnoritimi črnici« in se samozadovoljujeta.

DOKUMENTACIJA DELAVČOR MODIC

Eno od vprašanj, ki si jih zgodba zastavlja, je, kaj pravzaprav pomeni živeti s človekom drugačnih nazorov in navad. Zgodbena linija je speljana tako, da junaka nalašč prisili v življenje z osebkom, kakršne je prej preziral, avtorica pa se mu posmehuje tudi zato, ker je živel v prepričanju, da pozna dokazljive in dokončne odgovore na to, kaj ga čaka po smrti, izkazalo pa se je drugače. Zgodba raziskuje še odnos med telesnim in netelesnim ter skuša pokukati v krhki moment med bivanjem in nebivanjem.

Jetrnik se poigrava z »znanstvenimi« nedoumljivostmi, zgodba *Vsiljivec* pa se posveča nedoumljivemu v živalih ali v odnosu med živaljo in človekom. Gre za mačka, ki je nekakšen odsev notranjosti svoje gospodarice, zlasti njenih mračnih in muhastih razpoloženj. Zgodba *Siromaki* je spisana z zornega kota samoljubnega in pokroviteljskega kapitalista, ki nase gleda s prizanesljivimi očmi. Verjame, da denar osrečuje, da je z njim mogoče doseči vse, zato sam pridno izkorišča njegovo moč, ne ozirajoč se na druge. Marsikateri bralec bi se po zaslugi odprtosti tega pisanja utegnil postaviti na njegovo stran in tedaj, ko ga recesija oropa nekaterih luksuznih dobrin, kot sta jahta in hotel, z njim sočustvovati. Drugi bodo v njem videli kritiko kapitalistične logike, ki najbolj sposobnim res obljublja možnost uspeha, a ga še bolj nudi brezobzirnežem, ki ne izbirajo sredstev. Nezdravo družbeno ozračje *Siromakov* se nadaljuje v *Programu nacionalne obnove*. Avtorica tu z antiutopično noto in birokratsko zvonečimi neologizmi prikazuje nečloveškost nadzornih organov družbe, ki zahtevajo, naj bo človek družbeno koristen, in sicer kot stroj

za reprodukcijo. Družba s svojimi zahtevami po telesni ustreznosti in plodnosti pritiska zlasti na tiste ženske, ki bi družbi svoj delež prispevale npr. v obliki umetniškega stvarjanja; te so »sebični osamelci« in kot take nezaželene.

Vzdušje bližnje prihodnosti najdemo tudi v zgodbi *Božič s Hirošijem*. Junakinja, razočarana nad maminimi sinki, ki tičijo doma skoraj do svoje upokojitve, si najde moškega, s katerim se ne počuti osamljeno: »V dnevni sobi je pokleknila poleg Hirošija, roki položila na njegova ramena in ga pogladila po kovinski glavi, kjer sta mu na mestu njegovih oči v dolgih intervalih šibko utripali rdeči lučki.« Ljubezen do robota je še bolj nenavadna od tiste do mačka; a tako robot kot maček ženski očitno bolj zapolnjujeta in jima nudita več varnosti kakor moški. Zgodba s prikazom bližine med človekom in robotom človeškega videza obsoja medsebojno odtujenost ljudi, morda tudi človekovo razčlovečenost; upodablja pa tisto nedoumljivo, deloma srhljivo (ko se v gmoti kovine nekaj živo zgane), kar je izvrstno prikazano npr. v Spielbergovem filmu *Umetna inteligenca*.

V mnogih besedilih Kumerdejeve srečamo smrt. V *Vandi* mora umreti naslovna junakinja, zato ker, grobo rečeno, ni povsem taka kot orhideja – v lončku, pri miru, lepa in obvladljiva; v zgodbi *Čas potem* enega od zakoncev (par zaradi kroničnega pomanjkanja časa ohranja le površinski odnos) doleti nesreča s smrtnim izidom, v življenje preživele polovice pa se z izkušnjo, polno krivde, vrne čas in postane spet otipljiv. Smrt ne počiva niti v naslednjih dveh zgodbah, kjer do glasu – to je novost zbirke – pridejo otroci. V pripovedi *Na terasi Marija* pred nami zaživi otroški svet, poln sanjarij in podobnih telesno in duševno omamljajočih stanj. Spremljamo trinajstletnika, a iz časovne daljave. Zgodba *Včasih Mihael molči* prav tako ubira prvoosebno otroško perspektivo junakinje tretješolke, bolj neposredno, brez distance. Ob naivnem, ne pa tudi neumnem otroškem pogledu pridejo do izraza starševsko pretvarjanje, dvoličnost ter celo izprijenost. Starši otroke prepričujejo v to in ono (versko dogmo, družbeno normo), a s svojimi dejanji spodkopavajo lastne besede. Zgodba nam sprva postreže s sliko prijetne, urejene in povrhu verne družine, postopo-

ma pa nam razkriva njene anomalije, ki jih starši skušajo prikriti, vselej na škodo otrok. Pripovedovalki kljub temu postane jasno, zakaj je njena sestra žalostna in bolna in zakaj je oče neke noči iz kopalnice prišel gol. V sklepnih akordih zgodba bralcu zazvoni kot otroški krik nemoči.

V zgodbi *Zdaj spita ...* na videz običajen lekarnar opazuje mladi turistki in jima, ko nimata strehe nad glavo, prijazno ponudi prenočišče. Čeprav se nam že takoj zdi sumljiv, nas na koncu preseneti z razkritjem izvora svojega izkrivljenega dojemanja sveta in kovanjem načrtov o tem, kam bo pospravil ženski trupli. Pripravna zanje je klet pod kletjo, prostor, za katerega nihče ne ve; ta simbolizira vsem skrito, temačno in brezoblično klet v junakovi notranjosti. V tej

AVTORICA UBESEDUJE NEPRIČAKOVANE MISLI, NEZAŽELENA IN POTLAČENA ČUSTVA TER EKSCESNA DEJANJA. HODI PO ROBU ALI CELO ZUNAJ SPREJEMLJIVEGA, Vendar nam prav to »nesprejemljivo« približuje s ČLOVEŠKE PLATI.

zgodbi avtorica ne vztraja do dokončnega razpleta; podobno tudi marsikje drugje rada pusti kaj nerazjasnjene. Še zlasti to drži za zadnjo zgodbo *Kaca*, ki morda ni najboljša v zbirki, a je najbolj vohunsko zagonetna, saj je spisana odprto in v razmislek ponuja različne interpretacije.

Kumerdejevo kot ustvarjalko privlači družbeno nesprejemljivo, rada ubeseduje nepričakovane misli, nezaželena in potlačena čustva ter ekscesna dejanja. Hodi po robu ali celo zunaj sprejemljivega, vendar nam prav to »nesprejemljivo« približuje s človeške plati. Kaže ga kot notranjo nujnost, take nujnosti pa pogosto ubirajo naravne poti, ki jih ne gre vnaprej obsojati.

Zgodbe v *Temni snovi* se ponašajo s pronicljivimi upodobitvami človekove intimne in bistroumnim razmišljanjem o njeni vpetosti v družbo. Družbenokritične osti niso sistematično uperjene v vselej iste probleme, ampak se razpršeno usmerjajo na vse strani. Literatura tako ni nosilka nestrpnosti ali zamer do prav določenih oblik družbenih in zasebnih odnosov. Pisateljica prevprašuje vse in se ne ozira na konvencionalne (znanstvene, biološke ali psihološke) meje, pač pa pogleduje prek njih in raziskuje tisto, kar je skrivnostno, neraziskano in nedostopno. Človeka zaznava v mnogih razsežnostih in povzdiguje njegovo brezmernost. Protagonistom ne pridemo do dna, saj v njih prevladuje, če uporabimo avtoričino odlično naslovno metaforo, nevidna »temna snov«; tisto večno vabljivo, hkrati pa nevarno pogoltno ter pogosto škodljivo. Mojstrica nenavadnih, zlobnih psihičnih stanj s privlačnim, neposrednim jezikom snuje značaje in vzdušje ter razkriva temačna območja človekove notranjosti, ki so v življenju večinoma skrbno varovana z mnogimi maskami in oklepi ter ostajajo, s Freudovimi besedami, skrita pod vodno gladino. ■

MOJCA KUMERDEJ

Temna snov

SPREMNA BESEDA AMALIJA MAČEK
ŠTUDENTSKA ZALOŽBA
KNJIŽNA ZBIRKA BELETRINA
LJUBLJANA 2011, 165 STR., 25 €

FOTO MIHA FRAS

DARILO NAJŠIRŠEMU OBČINSTVU

Otvoritvena predstava festivala *Junij v Ljubljani*, s katerim Mestna občina Ljubljana, Turizem Ljubljana in Festival Ljubljana meščanom podarjajo vrhunske prireditve na javnem prostoru, je navdušila – nedvomno tudi Primicovo Julijo, ki je s svojega okna lahko gledala ne le Prešerna, temveč tudi vrhunski balet.

TINA ŠROT

Prijeten petkov večer v juniju je kot nalašč za ležerno pohajkovanje meščanov v srcu Ljubljane. Njihovi pogledi so se deset večerov pred solsticijem zvedavo ustavljali na Prešernovem trgu, kjer je stal oder in pred njim že dolgo časa zasedeni stoli. Ura se je bližala deveti, mrak je objel na novo ustvarjeno gledališče pod zvezdami, ki je tiho vrvelo od pričakovanja.

Otvoritvena predstava je bil balet *Romeo in Julija*: eden najbolj priljubljenih standardnih baletov je tokrat zasijal v sodobni, poudarjeno gledališki podobi. Koreografija je delo Hansa Henninga Paara, umetniškega vodje nastopajočega *Plesnega gledališča München*, ki je sicer del državne gledališča Gärtnerplatz. V ansamblu so baletni plesalci iz šestnajstih držav, repertoar pa sestavljajo le sodobna baletna dela.

Čudovito vzdušje se je še stopnjevalo ob prvih taktih glasbe Sergeja Prokofjeva. Oder, umeščen v najlepši del Ljubljane, ki skupaj z reko pripoveduje zgodovino, je spodbujal domišljijo: nenadoma sta se pred nami povezali dve ljubezenski zgodbi, v katerih sta nastopali dve Juliji, ena na odru v *pas de deux* z Romeom in druga gledajoč z okna svojega oboževalca Franceta Prešerna. Dve romantični ljubezni, dvoje hrepenenj in dva žalostna konca.

Capuleti in Montegi so se v divjem plesu spopadli na odru, prežetem s sovražnostjo (pozitivno je presenetil Paarov plesni jezik, ki je realistično prikazal spopade med obema sprtima veronskima družinama). Koreograf je skrbno izbral vse plesalce, ki so neverbalno, s svojimi značaji in izraznostjo pripovedovali zgodbo. Julija je bila krhka in ljubka Azijka (Hsin-I Huang), Romeo (Marc Cloot) pa lep in igriv v družbi prijateljev. Za srečanje naslovnih junakov usodni ples pri Capuletovih je bil ustvarjen še posebej domiselno: koreograf se je namreč poglobil v oris tedanje plemiške družbe, polno zaposlene s spletkami in poltenostjo. S pomočjo mask je duhovito in mestoma groteskno prikazal posamezne človeške like: pohleven pes, zapeljiva orientalska plesalka, junaški vitez, norčav dvorjan z nosom v obliki moškega spolnega organa, pa karikirano umetno oprsje koketne dvorjanke ... Med maskami je bila tudi Smrt (kostum okostnjaka), ki se je po koncu plesa sama sprehodila z odra in pomenljivo namignila na tragično nadaljevanje zgodbe.

Romeo in Julija sta se strastno zaljubljena prepletla v subtilnem in igrivem *pas de deux*. V nadaljevanju smo bili pričr realistično (oziroma gledališko) prikazanemu krvavemu spopadu: Romeovega prijatelja Mercutia zabode Julijin bratranec Tybalt (izjemno dobro izbran negativen lik). Tybalta nato ubije Romeo, zaradi česar je izgnan iz mesta. Julija je obupana, kot vemo tudi zato, ker so jo starši zaročili z grofom Parisom. V ozadju se prikaže pater, tokrat v podobi nekakšnega alkimista, ki prevaža stekleničke z zvariki. Sledi dobro znani razplet: Julija popije napoj, ki jo pogrezne v globok spanec. Romeo jo najde v grobnici in se, prepričan, da je mrtva, ubije. Ko se Julija zbudi, zagleda mrtvega Romea in na koncu tokrat zares ubije še sebe.

Hans Henning Paar je (sicer precej skrajšano) partituro Prokofjeva uspel prikazati zelo življenjsko. Ustvaril je izjemno subtilne in nikakor ne osladne *pas de deux* naslovnih junakov. Kljub sodobnemu baletnemu slogu ni pozabil na zahtevnejše plesne izpeljave, ki so predstavile tehnične sposobnosti plesalcev. Ti so pokazali tudi izjemen smisel za igro, ki je služila tako za posredovanje zgodbe kot tudi za potenciranje čustev. Pomemben del so prispevali tudi slikoviti kostumi Anne Siegrot. Oder je bil ves čas poln dogajanja in simbolike, mestoma je koreograf uporabil tudi video. Paar je čustva učinkovito potenciral z glasbo: ko je denimo Julija ugotovila, da je Romeo mrtev, je bil dramatičen spev violin v sozvočju z njenim nemim krikom resnično pretresljiv.

Predstava je bila dober primer kakovostnega plesnega gledališča, kakršnega na naših odrih redko vidimo. Čeprav je bila scenografija skromna (na takšnem odru se je tudi ne more ustvariti), je bila ta večna zgodba s svojo dinamičnostjo, slikovitostjo in odličnim plesom lepo darilo najširšemu občinstvu vseh generacij. ■

PLESNO GLEDALIŠČE MÜNCHEN

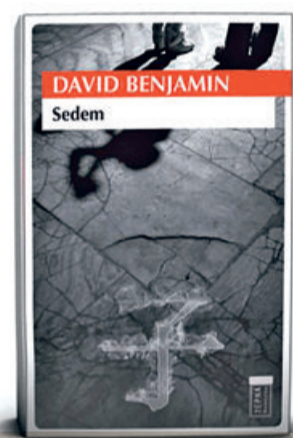
Romeo in Julija

PREŠERNOV TRG, LJUBLJANA

11. 6. 2011

Intrigantno

Izid romana *Sedem* Davida Benjamina je dobra novica za vse slovenske ljubitelje žanra, kot ga pišejo na primer Dan Brown, Dean Koontz, Stuart Woods, Barbara Michaels in drugi. Zdaj bo treba najti le še resničnega pisca, skritega za psevdonimom.

MAŠA ČERNIVEC

Roman *Sedem* je namreč zelo spretno napisan čistokrvni triler, in sicer tipa tako imenovanega *suspense novel* s temo zarote. Malce naivni, sicer pa razgledani poliglotski arheolog Peter v prometni nesreči izgubi ljubljeno ženo in zapade v globoko depresijo. Pomoč poišče pri terapevtki Barbari, ki mu skuša pomagati s tehniko regresije. Prav to pa oba presenetljivo povleče v vrtnec zarote, ki ima svoje korenine v zgodovinski Provansi, pri samem Nostradamusu, nekakšen vrhunec v nacizmu (ta del romana je še posebej dobro napisan), razplet pa v sedanjosti.

V prvih poglavjih še čutimo roko začetnika, nato pa se pisatelj kot na mah otrese nerodnosti in bralca vse do konca drži v šahu. Tudi kadar se za trenutek zazdi, da mu je spodrsnilo, se pozneje izkaže, da je to le ena od pasti, ki nam jih je nastavil, in da je vse, prav vse pod natančnim nadzorom. Poželjivo sledimo zapletenim in včasih sumljivim (a take so, kot se izkaže, zavestno) matematičnim manipulacijam ter interpretativnim vragolijam pri poskusu dešifriranja skrivnostnega kodiranega sporočila, z junaki se selimo po dobršem delu Evrope in občasno potujemo v preteklost (vendar ni pri tem nobene znanstvene fantastike!), nasedamo avtorjevimi zvijačam in smo potem pričr presenetljivim obratom, vse do konca, ki je nepričakovan, vendar natanko tak, kot mora biti. Prav konec, v katerem se vse niti brez preostanka združijo v eno, naredi najmočnejši vtis. In bralec se res, kakor mu sugerira *blurb* (pripis na zavihku), sprašuje, za kaj pravzaprav gre: zgolj za napet triler, za (malce njejejdževsko obarvani) filozofski roman ali za »domiselno potegavščino«?

Prej ali slej pa se bo gotovo tudi vprašal: kdo je avtor tega romana? Težko je verjeti, da bi se tako inteligentno napisano delo kar »po naključju« zapisalo nekemu začetniku. Morda bi v romanu res videli preveč, če bi ga (na primer ob spretno izpeljani temi dešifriranja) razglasili za demonstracijo – ali pa mogoče celo parodijo – hermenevtične in dekonstrukcijske filozofije ali kabalistične mistike. Vendar pa se globlji pomenski poudarki avtorju (avtorici?) sigurno niso »pripetili« po naključju. Zadošča že, da se po branju vrnemo pred začetek romana, k izrekom, zapisanim v *motu*, in se prepričamo, da je vse skrbno načrtovano. Vsepovezujoči konec je le demonstracija holistične filozofije, napovedane v *motu*. In izrek Barbare Kratochwil, ki zaključuje *moto*, spet ni drugega kot pojasnilo, kako je treba razumeti roman kot celoto. Vprašanje je le, ali je vse to mišljeno resno, ali pa se gospod Benjamin, skrit pod psevdonimom, vsemu skupaj smehlja. In to je razlog, da romana *Sedem* ne bodo z užitkom brali le *feni* Dana Browna, ampak tudi tisti, ki so jim blizu intrigantna poigravanja kakega Umberta Eca. ■

DAVID BENJAMIN

Sedem

ŠTUDENTSKA ZALOŽBA, LJUBLJANA 2011

313 STR., 16 €

TRAGEDIJA SVETA JE V TEM, DA JE V NJEM VSAKDO SAM

Svet, v katerem sta vzrok in učinek včasih zamenjana, si je težko predstavljati. Vzrok je v tem svetu morda za vekomaj umeščen v preteklost in učinek v prihodnost, pri čemer se prihodnost in preteklost prepletata. Takšen je svet *Einsteinovih sanj*, kot ga opisuje ameriški fizik in pisatelj Alan Lightman.

MIŠO RENKO

Ko je Lightman pisal *Einsteinove sanje*, se mu je zdelo, kot da nekdo besede govori, on pa jih le zapisuje. Ta nenavadna izkušnja je bila po njegovem mnenju mogoča samo zato, ker roman ni dolg. Poglavlja morajo biti kratka in mora jih biti veliko. Pisanja se je lotil prav s to idejo. Bralec bo tako začutil, da se čas pojavlja v različnih dimenzijah. Ko sanjamo, se nam dogaja nekaj podobnega.

Ko so bila poglavja napisana, je ugotovil, da stojijo sama zase, da so podobna pesmim v prozi in da to ni roman, kot si ga je zamislil. Dodal je prolog, dva interludija in epilog. Poetična razmišljanja o času je povezal z budnim Einsteinom. Dobil je vezivo, ki je kratka poglavja držalo skupaj, da niso razpadla na pesmi v prozi.

Pred nami je razmišljanje o tem, da se čas vedno znova vrača v svoje izhodišče, da ljudje vedno znova živimo svoja življenja, ne da bi to vedeli. Le nekaj ljudi v vsakem mestu, pravi Lightman, se v svojih sanjah medlo zave, da se je v preteklosti vse že zgodilo. To so ljudje, ki živijo nesrečna življenja in čutijo, da so se vse njihove napačne presoje, vsa njihova zmotna dejanja in vsa nesreča, ki jih spremlja, zgodili že v prejšnji časovni zanki.

V našem svetu obstajata dva časa: mehanski in telesni. Kjer se srečata, je obup, kjer gresta vsak svojo pot, je zadovoljstvo. Sicer pa v tem svetu čas še kako teče, le zgodi se bolj malo. »Če sta si čas in potek dogodkov enaka, tedaj se čas komajda giblje. Če si čas in dogodki niso enaki, tedaj se komajda gibljejo ljudje. Če človek v tem svetu nima nikakršnih ambicij, nezavedno trpi. Če ima človek ambicije, trpi zavedno, a sila počasi.«

O času je človek vedno razmišljal. Oče cikličnega časa Heraklit je kozmični čas videl kot veliki krog, kjer sta začetek in konec skupna. Parmenid je bil prepričan, da je edino resnično bivanje negibno in brezčasno. Potem je Zenon ugotovil, da Ahil ne more dohiteti želve. Platon je menil, da je čas gibajoča se podoba večnosti, Aristotel pa dodal, da brez duše časa sploh ne bi bilo. S krščanstvom je prišel čas odrešitve, vendar je Avguštin v svojih *Izpovedih* modro ugotovil: »Trije časi so: sedanost glede na preteklost, sedanost glede na sedanost in sedanost glede na prihodnost. Zakaj le v duši bivajo časi kot te vrste trojstvo, druge jih ne vidim: sedanost glede preteklosti je spomin, sedanost glede sedanosti je vpogled, sedanost glede prihodnosti je pričakovanje.«

Še danes so na Zemlji ljudje, ki ne poznajo abstraktnega pojma čas, imajo pa ogromno izrazov za tisto, kar se je zgodilo, se dogaja ali se bo zgodilo. Tudi prostor dojemajo kot

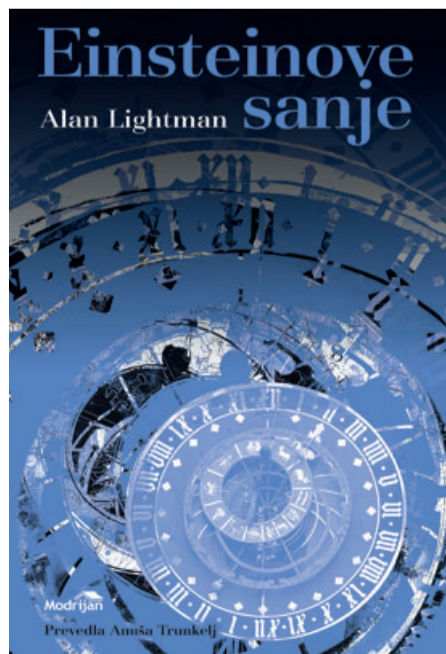
eno od treh sfer: v zgornjem svetu, ki ga obvladujejo kozmične sile, domujejo duhovi prednikov, v srednjem svetu živijo sami, v globini zemlje pa prebivajo nadnaravna bitja, ki se skušajo osvoboditi skozi votline in vulkane. Ti ljudje so redki in živijo daleč od tistega, čemur pravimo civilizacija.

Medtem pa filozofi posedajo po kavarnah in se sprašujejo, ali čas zunaj človeške zaznave sploh obstaja, pravi Lightman. Kdo lahko presoja o tem, ali se neki dogodek zgodi hitro ali počasi, z vzrokom ali brez, v preteklosti ali v prihodnosti? Kdo lahko presoja o tem, ali se dogodki sploh zgodijo? Filozofi z napol odprtimi očmi posedajo po kavarnah in primerjajo vsak svojo estetiko časa. »Nekaj ljudi skuša količinsko opredeliti čas, ga členiti, analizirati. Ti ljudje se spremenijo v kamen. Njihova telesa, mrzla, otrdela in težka, negibno stojijo na vogalih ulic. Ko preteče nekaj časa, te kipe odpeljejo v kamnolom, kjer jih njihov lastnik nato razseka v povsem enake dele in jih, ko rabi denar, proda, da iz njih zrastejo hiše.«

Fizik in pisatelj razmišlja o času predvsem poetično in filozofsko. Tragedija tega sveta je v tem, da nihče ni srečen, pa naj prilepljen obtiči v času bolečine ali radosti. Tragedija tega sveta je v tem, da je vsakdo sam. »Nekateri pravijo, da je bolje ne približevati se središču časa. Življenje je gibalo žalosti, a plemenito ga je živeti, in brez časa ni življenja. Spet drugi se ne strinjajo. Ljubša bi jim bila večnost zadovoljstva, četudi bi bila ta

ovekovečena in ujeta v negibnosti, kot metulj v vitrini.«

Svet je brez prihodnosti, čas v njem pa črta, ki se tako v realnosti kot tudi v mislih sklene v sedanosti, pravi Lightman. Prihodnosti si v tem svetu ne more zamisliti nihče, tako kot ni mogoče videti barve za vijoličasto, ki je na koncu vidnega barvnega spektra. Zato je v tem svetu sleherna samota dokončna.

Ljudje se obupano oklepajo sedanosti, saj se onkraj nje razteza ničnost.

Prizorišče *Einsteinovih sanj* je Bern med 14. aprilom in 28. junijem leta 1905. *Annus mirabilis*, v katerem je Einstein napisal štiri članke, ki so temeljito spremenili naš pogled na vesolje, snov in čas. Zadnjega junija je uredništvo revije *Annalen der Physik* prejelo članek z naslovom *K elektrodinamiki gibajočih se teles* (Zur Elektrodynamik bewegter Körper). Pozneje so o tem članku začeli govoriti kot o posebni teoriji relativnosti, čeprav Einstein besede *relativnost* ni maral. Najbolj znano enačbo 20. stoletja $E = mc^2$ je pripisal šele v dodatku na treh straneh, uredništvu ga je poslal septembra. Članek, ki so ga sprva skoraj

V svetu vnaprej določene prihodnosti je življenje neskončen hodnik s sobami, v slehernem trenutku je ena od sob osvetljena in naslednja temačna, a vendar že nared. Hodimo od ene sobe do druge, se ozremo v sobo, ki je v sedanjem trenutku osvetljena, in nato odidemo dalje. Ne vemo, kakšne so sobe pred nami, vemo pa, da jih ne moremo spremeniti. Smo gledalci svojih življenj.

vsi prezrli, je izšel brez ene same opombe, vendar z zahvalo prijatelju Micheleju Bessu s patentnega urada v Bernu, ki ga je spodbujal in z njim razglabljal o vsem mogočem. V preludiju Lightman opisuje, kako Einstein Bessu razlaga, da »hoče razumeti čas in se približati Staremu«. Besso ga svari, da si Stari, naj bo inteligenčen ali ne, ne želi vsiljivcev, ki se želijo približati njegovim stvaritvam. Če se približaš razumevanju časa, si bliže stvarniku, pa naj bo ta razumen ali ne.

Od kod danes tolikšna obsedenost s hitrostjo, zanima pisatelja in fizika. Pojasni nam, kdaj je prvi človek zaznal učinek hitrosti. Bilo je 8. septembra 1889, ko je Randolph Whig iz Surreyja svojo taščo v novem avtomobilu z veliko hitrostjo peljal proti Londonu. Na svoje veliko veselje je tja prispel v pol krajšem času, kot si je sprva predstavljal, pogovor s taščo pa je komajda stekel, in sklenil je, da ta pojav razišče. Ko so bile njegove raziskave objavljene, se ni nihče več gibal počasi. Naša obsedenost s hitrostjo ne pojenja niti ponoči, ko lahko med spanjem dragoceni čas bodisi izgublamo bodisi pridobivamo. Le nečesa se v tem svetu hitrosti ne zavedamo dovolj hitro: da je po neki tavitološki logiki učinek gibanja docela relativen. »Zakaj ko gresta na ulici dva človeka eden mimo drugega, eden drugega zaznavata v gibanju, kot človek v vlaku zaznava drevesa, ki beže mimo njega. In tako dva človeka, ko gresta na ulici eden mimo drugega, oba zaznavata, da drugemu čas teče počasneje. Oba zaznavata, da drugi pridobiva na času. Ta recipročnost ju spravlja v brezumje. Še toliko bolj, zakaj hitreje ko nekdo potuje mimo svojega sosa, hitreje, vsaj zdi se, potuje njegov sosed.« ■

ALAN LIGHTMAN

Einsteinove sanje

PREVOD ANUŠA TRUNKELJ

MODRIJAN, LJUBLJANA 2011

112 STR., 9,90 €

NA KAJ SPOMINJA SV. TROJICA NA KONGRESNEM TRGU?

Spomenik sv. Trojice, ki je bil pravkar restavriran in postavljen na svoje mesto pred uršulinsko cerkvijo, je eden od treh javnih spomenikov v Ljubljani iz 17. stoletja. Zato je to, kar se z njim dogaja zadnja desetletja, še toliko manj razumljivo.

BOŽIDAR JEZERNIK

Javni spomeniki so navadno narejeni iz trajnih materialov, da bi »ovekovečali« spomin na določene zgodovinske dogodke ali osebnosti. Da bi jih moglo videti čim večje število mimoidočih, pa so postavljeni na prometnih in vidnih mestih. Vendar navzlic temu ostanejo neopazni, zato njihovo sporočilo javnosti rado ostane brez sprejemnika.

Kakor je leta 1927 zapisal avstrijski pisatelj Robert Musil, pa so spomeniki dejansko bolj opazni iz drugih razlogov: »Najbolj bode v oči nekoliko protislovna stvar: namreč, da so spomeniki tako opazno neopazni. Na svetu ni ničesar tako nevidnega, kot je spomenik. Nedvomno so postavljeni zato, da bi bili vidni – celo da bi vzbudili pozornost. Obenem pa so impregnirani z nečim, kar odbija pozornost, kar povzroči, da pogled zdrsi z njih kot vodne kaplje na povoščenem platnu, ne da bi zastal za trenutek.«

Veljavnost povedanega lahko preverjamo tudi ob spomeniku sv. Trojice pred uršulinsko cerkvijo v Ljubljani. Ko so ga umaknili s podstavka zaradi gradnje podzemne garaže, večina mimoidočih tega niti ni opazila. Nič čudnega, da je ogromni večini ostalo povsem prikrito, da je spomenik večkrat spremenil svojo obliko in vsebino.

JE AVTOR RES ROBBA?

Spomenik sv. Trojice (pravzaprav njegova kopija), ki je bil pravkar restavriran in postavljen na svoje mesto pred uršulinsko cerkvijo, je eden od treh javnih spomenikov v Ljubljani iz 17. stoletja. Postavitev spomenika sv. Trojice je povezana z razsajanjem kuge, te srednjeveške in novoveške »šibe božje«: leta 1693 je grof Herbert Auersperg dal ob stoletnici zmagovite bitke pri Sisku in v zahvalo, ker je bilo Ljubljani prizaneseno s kugo, ki je tedaj razsajala na Dunaju, postaviti leseno znamenje. Zanj je določil prostor sredi prostranega trga na Ajdovščini

Zaradi gradnje podzemne garaže pod Kongresnim trgom so kip oziroma njegovo kopijo odstranili in jo nedavno »restavrirano« ponovno postavili pred nunsko cerkev. Tako »restavrirani« sv. Trojici pa so spet pozabili dodati – križ.

ob stičišču dveh pomembnih cest, današnje Gosposvetske in Slovenske ceste, in pred samostanom bosonogih avguštincev s cerkvijo sv. Jožefa. Na istem mestu je od leta 1675 stal lesen križ.

Herbertova vdova Konstancija je dala leta 1722 odstraniti leseno znamenje sv. Trojice in na njegovo mesto postaviti novo, kamnito znamenje. Izdelavo znamenja je naročila v kamnoseški delavnici Luka Misleja za ceno 1000 guldnov in 200 mernikov žita.

Zgodovinar Viktor Steska je postavil domnevo, da je kamniti kip sv. Trojice izklesal Mislejev zet, nihče drug kot Francesco Robba: »Fine oblike, natančno delo, lepi genovski marmor spominjajo na Robba. Res pa je delo prevzel Luka Mislej, kakor govori pogodba, sklenjena 13. marca l. 1721. s Konstancijo, grofinjo Turjaško, in ga dovršil l. 1722, a ne smemo pozabiti, da se je Robba tedaj že poročil z Mislejevo hčerjo, in jasno nam bo, da je bržkone figuralno okrasje Robbovo delo.«

PO POTRESU SELITEV PRED URŠULINSKO CERKEV

Razpadajoči spomenik so leta 1843 na novo napravili, od prejšnjega je ostala le (Robbova) plastika. Leta 1898 je po velikem potresu leta 1895 poškodovani spomenik obnovila mestna občina in ga prestavila na njegovo sedanje mesto na Kongresnem trgu pred uršulinsko cerkev.

Odločitev za prestavitev izpred kavarne Evropa je bila po nekaterih virih sprejeta iz prometnih ozirov, ker je bil spomenik »prometu na potu«, po drugih pa zato, ker je bil »pred kavarno Evropa postavljen tako, da se več skoraj niti ne opaža«. Kakor koli že, spomenik so leta 1927 prestavili na Kongresni trg v os glavnega vhoda nunske cerkve. Trg se obenem regularili in uredili z robniki in pločniki, da bi spomenik prišel »do popolne umetniške veljave«. Sodobniki so ocenjevali, da bo novo urejeni trg »znatno prispeval k zunanjsčini Ljubljane«, in celo pričakovali, da bo po Kongresnem trgu potekal kdaj še celo ljubljanski korzo, kakor se je svoj čas tam vršila ljubljanska promenada.

Pri odstranitvi so našli v temeljih kamnite plošče s prvotnimi napisi; izkazalo se je, da so bili dobesedno posneti na novem podstavku. Stare plošče so bile shranjene v temeljih spomenika, postavljenega na Kongresnem trgu. Starim napisom, ki so vsebovali dotedanjo zgodovino spomenika, pa so dodali napis o prenosu v slovenskem jeziku. Spomenik je z napisi, ki jih je dala vklesati vanj Konstancija Turjaška, stal kot »delo vdanosti« in izpoved vere grofov Auerspergov: »Krepost, slava in čast enemu edinemu in troedinemu vsemogočnemu Bogu, ki se mu turjaška družina popolnoma preda in podvrže ... Trikrat sveti Bog in presveta Devica, povrnita potomstvu!« Besed zahvale za odvrnitev kuge ni bilo več, pozabljen je bil tudi spomin na turške vojne.

IZGUBLJANJE VSEBINE IN OBLIKE

Kip sv. Trojice na današnjem Kongresnem trgu potemtakem predstavlja enega izmed treh javnih spomenikov, ki so bili postavljeni

v Ljubljani v 17. stoletju. Torej redkost, ki si zasluži pozornost in skrb. Dejstvo, da je pri njegovi izdelavi zelo verjetno tako ali drugače sodeloval največji ljubljanski kipar vseh časov, potrebo po pozornosti in skrbi dodatno povečuje. Na žalost temu ni tako.

Po premestitvi na Kongresni trg je spomenik sv. Trojice najprej izgubil svojo prvotno vsebino, pozneje pa še svojo obliko.

Spomenik je postal vihro druge svetovne vojne, ki je izbruhnila dobro desetletje po njegovi prestavitvi. Konjeniški kip kralju Aleksandru I. Zedinitelju, delo kiparja Lojzeta Dolinarja, postavljen leta 1940 v njegovi neposredni bližini, ni imel te sreče: italijanske okupacijske oblasti so ga porušile že poleti 1941. Tako je spomenik sv. Trojice dobil novo

nalogo, da je prikrival praznino v parku Zvezda, nastalo s porušenjem Aleksandrovega kipa.

Konec vojne je prinesel spremembo oblasti in vladajoče ideologije. Nova oblast je hotela narediti prelom s preteklostjo tudi na simbolnem polju. Ta proces se je dotaknil tudi spomenika sv. Trojice in v šestdesetih letih je bil (Robbov) kip umaknjen s stebra,

V VELIKEM POTRESU LETA 1895 POŠKODOVANI SPOMENIK JE TRI LETA POZNEJE OBNOVILA MESTNA OBČINA IN GA PRESTAVILA NA NJEGOVO SEDANJE MESTO NA KONGRESNEM TRGU PRED URŠULINSKO CERKEV.

na trgu, zdaj imenovanem Trg osvoboditve, je ostal le še visok podporni steber. Uradno razlaga je bila, da kot spomenik likovne zgodovine spada v Narodno galerijo. Po več letih so na steber postavili kopijo (Robbovega) kipa, vendar to pot brez križa. Sv. Trojica je bila dovolj skladna z okusom nove dobe, če njena simbolna povezava z versko vsebino ni bila preveč očitna. Zaradi gradnje podzemne garaže pod Kongresnim trgom so kip (pravzaprav njegovo kopijo) odstranili in jo nedavno »restavrirano« ponovno postavili pred nunsko cerkev. Tako »restavrirani« sv. Trojici pa so spet pozabili dodati – križ.

Taka »restavrirana« podoba (Robbovega) kipa sv. Trojice nagovarja mimoidoče s sporočilom, da je preteklost najbolje pozabiti in/ali zanikati. Saj je taka pozaba in/ali zanikanje preteklosti nujna predpostavka za to, da ignoranti ali ideologi lahko ohranjajo svoje prepričanje, da so bolj večji v kiparstvu od Francesca Robbe. V danem kontekstu je sv. Trojica na Kongresnem trgu prevzela novo nalogo: ohranjati pri življenju naš nestrpen odnos do preteklosti. ■

Prvotna lokacija spomenika je bila na križišču Slovenske in Gosposvetske ceste, pred kavarno Evropa.

 17. 6.–3. 9.

Verona

Kot vsako leto je največ predstav Verdijeve Aide, letos skupaj šest oper s precej dobrimi zasedbami, je pa ljubitelje opere treba opozoriti, da gre za precej množično izvedbo kulturnega turizma.

 22. 6.–4. 9.

Seviq Brežice

Priveditve na privlačnih prizoriščih po vsej Sloveniji, zanimivost pa je popust ob nakupu vstopnic vsaj dveh oseb različnih generacij: 15 evrov za vse.

 30. 6.–3. 7.

Ana Desetnica, Ljubljana

Najstarejša izvedba festivala uličnega gledališča, ki se nezadržno širi po letnih časih in slovenskih krajih. Vse priveditve so brezplačne!

 4. 7.–9. 7.

Ana Desetnica, Maribor

 1. 7.–3. 7.

Rock Otočec

Organizatorji napovedujejo »kvalitetni glasbeni preskok«, med drugim bodo nastopili tudi srbski S.A.R.S., »ki so ta trenutek verjetno najpomembnejša skupina novejšje generacije na prostorih nekdanje Jugoslavije«.

 5. 7.–10. 7.

Exit, Novi Sad

Po presoji CNN med devetimi najboljšimi festivali na svetu, v družbi z britanskim Glastonburyjem, danskim Roskildom in japonskim Fuji Rock.

 3. 7.–7. 9.

Festival Ljubljana

Bombastična otvoritev, nato pa za spoznanje manj atraktiven program kot prejšnja leta: prvič v Ljubljano prihaja angleški dirigent Daniel Harding (z orkestrom milanske Scale), vrača se Béjart Ballet in Tomaž Pandur s Somrakom bogov iz Španije.

 10. 7.–25. 8.

Dubrovniške poletne igre

Raznolik program, največ pozornosti bosta verjetno pritegnila Ivo Pogorelič in Stephen Kovachevich, ki bo nastopil na dveh koncertih, z orkestrom in še na samostojnem recitalu.

 12. 7.–14. 8.

Impulstanz, Dunaj

Zelo bogat plesni program od legend, kot sta Jan Faber in Win Vandekeybus, do zvezd prihodnosti.

 14. 7.–14. 8.

Splitsko ljeto

Zelo raznorodni program od odrskih dogodkov do razstav, ki pa mu manjka nekaj šminke in programskega fokusa. Pa saj ne da takšnih »za vsakogar nekaj« festivalov ne bi bilo kar precej ...

 16. 7. – 21. 8.

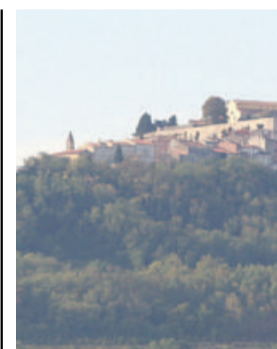
Kazalište Ulysses, Brno

Rade Šerbedžija ponovno v Kralju Learu in Viharju, režiserka obeh Lenka Udovičič pa letos premierno uprizarja Brechtovog Artura Uija, nič kaj zakrito življenjsko zgodbo Adolfa Hitlerja.

 22. 7.–30. 7.

Sarajevo Film Festival

Številni ugledni gostje, sproščeni h kateri bo letos gotovo pripomnel uradni pokrovitelj Laško pivo.

 25. 7.–29. 7.

Motovun

Po dveh režiserjih, ki bi j skupnega, Kenu Russellu Jonesu lani, bo letos tretja nagrade avstrijski režiser

 25. 7.–

Festival filma in v

Po dr. Karolu Gr kinematografije »filmske ljubitel ter tiste, ki so pr mejami dobrega

 27. 7.–30. 8.

Salzburške slavnostne igre

Najbolj prestižen festival v naši bližini. Najbolj razvpite operne produkcije so nedosegljive, še vedno pa je dovolj časa za nakup vstopnic za komorne in bolj moderne dogodke.

junij

julij

Brioni

...Learu
...Udovički
...htovega
...jsko

n Festival

...proščena atmosfera,
...ripomogel tudi
...pivo.

29. 7.

...i, ki bi jima težko našli kaj
...Russellu leta 2008 in Terryju
...tos tretji dobitnik motovunske
...i režiser Ulrich Seidl.

5. 7.–30. 7.

val fantastičnega in vina, Ljutomer

...rolu Grossmanu, začetniku slovenske
...ografije, poimenovan festival za
...ljubitelje, entuziaste brez predsodkov
...ki so pripravljene eksperimentirati z
...obrega okusa in morale.

1. 8.–5. 8.

Last Minute Open Jazz Festival, Bale

Sladokusci že dolgo vedo, da lepote istrske notranjosti poleti prekašajo prenapolnjene plaže. Še nerazvpito in z mnogo manjšim odmerkom snobizma kot Motovun.

5. 8.–7. 8.

Schengenfest, Vinica

Cvetober iz nekdanj jugoslovanskih dežel, zraven pa hladno pivo, plesanje salse, šotor in – pogled na Kolpo. Vse to v Avtokampu Katra v Vinici, se pravi znotraj schengenskega območja.

10. 8.–18. 9.

Lucerne Festival

Letošnja tema je *Noč*, kot vsako leto si iz dneva v dan podajajo kljuko najpomembnejši glasbeniki z vsega sveta, letošnji *artiste-étoile* je kvartet Hagen, rezidenčni skladatelj pa Georg Friedrich Haas.

12. 8.–4. 9.

Edinburgh

Letos je glavni festival v znamenju Azije, med drugim tudi z opero po motivih *Hamleta*, *The Revenge of Prince Zidan*. Tri večere bo gostoval Valerij Gergijev s Straussovo opero *Žena brez sence*, ki je bila lani v programu Festivala Ljubljana.

22. 8.–27. 8.

Dnevi poezije in vina, Ptuj

Letos že petnajstič, od tega drugič na vinorodnem območju severovzhodne Slovenije.

24. 8.–27. 8.

Fronta, Murska Sobota

Simpatičen dogodek, ki si zasluži, da ga obišejo tudi tisti, ki niso ljubitelji sodobnega plesa!

26. 8.–11. 9.

Festival Tartini, Piran

Sicer komorni festival se bo začel nič manj kot z Mozartovim *Requiemom*.

1. 9.–11. 9.

Festival Maribor

Še vedno zanimiv, a morda manj spektakularen program kot lani, najbolj atraktiven se zdi koncert s programskim naslovom *Nič*.

pogledi

september

avgust

KAJ IN KAKO Z USTAVO?

V času globoke politične, gospodarske in predvsem splošne družbene krize, s katero se soočamo ob dvajsetletnici slovenske države, postajajo vse glasnejše tudi pobude za te ali one spremembe ustave. Svojo prvo ustavo smo sprejeli 23. decembra 1991, do danes pa je bila v manjšem delu spremenjena petkrat. Ob dvajsetletnici državnosti zato tokratno temo *Pogledov* posvečamo prav ustavi kot temeljnemu pravnemu aktu države. Tematski blok je pripravil dr. Andraž Teršek, ustavni pravnik, predavatelj in raziskovalec z Univerze na Primorskem ter sourednik prve slovenske revije za ustavno pravo *Revus*. Povabljeni avtorji razmišljajo predvsem o tem, za kaj v resnici gre v aktualnih debatah o ustavi in ustavnih zadevah, pa tudi o tem, katere ustavne spremembe bi bile potrebne in kako priti do njih.

Z nujnimi spremembami ustave do boljše demokracije

Ni veliko upanja, da bo katera koli od nujnih ustavnih sprememb sprejeta, saj bo vsako od njih iz tega ali onega razloga zavrnil ta ali oni del politike. Prav tako je zanimivo, da zagovorniki korenitih ustavnih reform nočejo podpreti niti najmanjših izboljšav, ki jih enotno predlaga ustavnopravna stroka. A katere spremembe bi bile dejansko nujne?

CIRIL RIBIČIČ

Ustava se vsakodnevno spreminja, je torej živ organizem in odprta knjiga, ki novo vsebino dobiva z razlago pri sprejemanju zakonov in drugih predpisov. Ko gre za področje varstva pravic pa zlasti ustavno sodišče in Evropsko sodišče za človekove pravice (ESČP) ne dovolita ustavi in evropski konvenciji, da bi stagnirali. Sproti prilagajata oba dokumenta razvoju klasičnih človekovih pravic na podlagi ustvarjalne in razvojne razlage konvencijskih in ustavnih določb. Na ta način, z (re)interpretacijo (»prerazlaganjem«, kot to poimenujeta urednika revije *Revus*) ustave, bo slednje mogoče tudi v prihodnje posodabljanje. Še posebej bi veljalo razčleniti in razviti tudi ustavna načela socialne države, konkretizirati socialno funkcijo lastnine in socialno-ekonomske pravice.

Manj možnosti za uspeh imajo tiste, sicer nujne izboljšave ustave, ki niso posvečene človekovim pravicam in jih ni mogoče spreminjati z razvojno interpretacijo ustavnih določb ali jih vsiliti Sloveniji preko mednarodnega prava in sodb ESČP. Za takšne spremembe je nujno zbrati dvotretjinsko večino vseh poslank in poslancev, kar pomeni vse glasove vsakokratne koalicije in še pomemben del glasov opozicije. Izbral sem štiri take spremembe ustave, ki so po moji presoji nujne in zrele za sprejem.

Prva je bolj ali manj izdelana in naj omogoči kakovostno in učinkovito delovanje ustavnega sodišča. Če bi bila sprejeta, bi ustavno sodišče sprejemalo kakšnih petnajstkrat manj odločitev kot doslej. Vendar bi bile njegove odločitve bolj domišljene in bi reševale najpomembnejša ustavnopravna vprašanja ter sankcionirale najhujše kršitve človekovih pravic. Namesto sedanje, t. i. negativne selekcije, pri kateri prevladujejo zavrnjenja pobud in ustavnih pritožb, bi ustavno sodišče dobilo možnost pozitivne selekcije. Ta pomeni svobodno izbiro takšnih primerov, ki so najbolj pomembni za varstvo ustavnih pravic posameznika ter za varstvo in razvoj sistema človekovih in manjšinskih pravic.

Drugo spremembo bi ustavnopravna stroka (pa tudi ljudje) bržkone sprejela z aklamacijo, ker bi omogočila učinkovito razrešitev takšnih blokad v delovanju parlamentarnega sistema, kot se v zelo ostri obliki trenutno kažejo v Sloveniji. Rešitev je enostavna. Neposredno izvoljeni predsednik republike bi

še naprej imel enako omejene pristojnosti kot doslej. Dobil bi samo eno novo: v primeru vladne krize bi lahko samostojno presojal, kaj je boljše za državo – takojšen razpust državnega zbora in razpis predčasnih volitev ali oblikovanje prehodne (morda t. i. strokovne) vlade do rednih volitev. Dokler se to ne zgodi, se ne moremo sprenevedati, kot da bi ustava videla reševanje vladne krize samo ali predvsem v razpisu predčasnih volitev, saj daje prednost ohranjanju obstoječe vladne garniture in poskusom za oblikovanje nove, ki naj deluje do rednih volitev. Predčasne volitve obravnava kot nekakšno zadnjo možnost za primer, če ni mogoče oblikovati niti manjšinske vlade.

Tretja sprememba zadeva referendum. O slabostih veljavne ureditve sem pisal takratnemu predsedniku ustavne komisije tik pred (!) sprejemom ustave: »Referendum, ki ga lahko izsilijo državni svet, ena tretjina poslancev v državnem zboru ali 40.000 državljanov, je sredstvo, ki bo omogočilo blokado odločanja v parlamentu, zlasti še nekaj desetletij – preden bomo postali demokratska družba, ki se lahko primerja na primer s Švico. Predlog je zelo enostaven: referendum lahko izsilita skupaj (kumulativno) tretjina poslancev in državni svet (morda celo ob pogoju, da je za to tudi 40.000 državljanov). To bi onemogočilo prepogosto (zlo) rabo referenduma ...«

In kako gledam na spremembo ustave glede referenduma danes? Ne gre za to, da bi s spremembo kakor koli preprečevali vse ljudsko glasovanje o pomembnih zakonih, s katerimi se ljudje ne strinjajo. V državi, ki je nastala na podlagi referenduma (točneje plebiscita), bi bilo vse drugo enako zanikanju 1. člena ustave o demokratičnosti slovenske ustavne ureditve. Na novo bi bilo treba definirati predvsem eno ključno vprašanje: Kakšna večina mora biti dosežena, da bomo referendumski izid lahko priznali kot legitimno odločitev ljudstva, ki naj izniči odločitev, izglasovano v državnem zboru? Določiti je treba dodatni pogoj, pod katerim določen, že izglasovan zakon ne bo uveljavljen, ker ga je zavrnilo ljudstvo na referendumu. Ta večina za zavrnitev zakona bi lahko bila ena četrtnina ali ena tretjina vseh volivcev. Če bi danes veljala prva, potem bi zadnji trije referendumski zrušili zakone o pokojninski reformi, delu na črno in o arhivih; če bi veljala druga, ne bi padel nobeden od teh treh zakonov; če pa bi bila meja določena pri

30 odstotkih vseh volivcev, bi padel samo zakon o delu na črno, ne pa tudi druga dva. Prednost takšne rešitve pred predlogi za uvedbo kvoruma udeležbe na referendumu (kot jo na primer poznajo v Italiji) je v tem, da ni mogoče z bojkotom glasovanja onemogočiti sprejema referendumske odločitve. Rezultat referenduma je odvisen od deleža volivcev, ki so glasovali proti uveljavitvi zakona in spodbuja privržence in nasprotnike zakona, o katerem se glasuje, da se udeležijo referendumu.

Vse te spremembe so bile že velikokrat predmet strokovnih in političnih analiz in razprav. O eni spremembi, ki sem jo že nekajkrat utemeljil, pa nikakor ne steče razprava in jo ponavljam zato, ker je po zavrnitvi pokojninske reforme pridobila na aktualnosti. To je predlog o znižanju starostne meje za pridobitev volilne pravice. Zame ni nobenega dvoma, da je današnja, t. i. Y generacija pri 15 ali 16 letih veliko bolj dozorela in usposobljena za sprejemanje pomembnih družbenih odločitev, kot sem bil sam v takšni starosti. Mladi so danes bolj razgledani, bolje informirani, sposobni zrelega komuniciranja ob uporabi novih informacijskih tehnologij. Parlament in politika na sploh se hitro starata in odtujujeta mladim, ki so enkrat tudi radikalno, z granitnimi kockami, pokazali, da sedanjih poslancev ne občutijo in ne priznavajo kot svojega predstavništva. Gre za iskanje odgovora na enostavno vprašanje: Ali je prav, da o usodi dolgoročnih reform soodločajo mladi, ki jih bodo živeli in neposredno občutili na svoji koži, ne pa očetje in dedi v njihovem imenu? Nič hudega ne bi bilo, če bi (za Avstrijo) ravno Slovenija pohitela z znižanjem starostne meje, saj so že med NOB vsi borci imeli volilno pravico in pozneje v delegatskem sistemu vsi zaposleni – ne glede na starost. Znižanje starostne meje je ena od poti, da pridemo ne le do novih obrazov v politiki, temveč tudi do boljših, v prihodnost usmerjenih rešitev.

Seveda ni veliko upanja, da bo katera koli od (teh) nujnih sprememb tudi sprejeta. Prvi spremembi nasprotuje tisti del politike, ki se boji učinkovitega nadzora nad ustavnostjo svojega delovanja, kadar je na oblasti. Drugo spremembo lahko preprečijo tisti, ki vsak dan zahtevajo predčasne volitve, istočasno pa z napadi na aktualnega predsednika države napovedujejo nasprotovanje možnosti, da bi dobil pravico razpustiti državni zbor v primeru vladne krize. Spremembe glede referendumov ne bo mogoče sprejeti, dokler bo vsakokratna opozicija ravnala, kot da ne bo nikoli na oblasti. In obratno. Četrta sprememba pa ima možnosti samo pri tistih strankah, ki bodo prej izračunale, da bodo z njeno pomočjo na naslednjih parlamentarnih volitvah dosegle boljši rezultat.

Zanimivo je, da zagovorniki korenitih ustavnih reform nočejo podpreti niti najmanjših izboljšav, ki jih enotno predlaga ustavnopravna stroka. In tako bodo nosilci vseh delov oblasti še naprej dolžni delovati na podlagi veljavne ustave in v okviru meja, ki jih določa ustava in dopušča ustavno sodišče kot njen varuh.

DR. CIRIL RIBIČIČ je profesor ustavnega prava in nekdanji sodnik (tudi podpredsednik) Ustavnega sodišča Republike Slovenije.

O ENI SPREMEMBI, KI SEM JO ŽE NEKAJKRAT UTEMELJIL, PA NIKAKOR NE STEČE RAZPRAVA IN JO PONAVLJAM ZATO, KER JE PO ZAVRNITVI POKOJNINSKE REFORME PRIDOBILA NA AKTUALNOSTI. TO JE PREDLOG O ZNIŽANJU STAROSTNE MEJE ZA PRIDOBITEV VOLILNE PRAVICE.

Ali je kakšna nujna sprememba ustave možna?

Bolj ko slovenska država »dozoreva«, manj sposobna je videti, da bi ustavo kot temeljno vodilo svojega ravnanja znala vsebinsko izboljšati, kadar bi bilo to potrebno.

MATEVŽ KRIVIC

Bil sem član strokovne skupine, ki je avgusta 1990 v Podvinu, v enem ali dveh tednih, spravila skupaj predosnutek sedaj veljavne ustave. Pozneje sem bil še član več strokovnih skupin ob poznejših, uspešnih in neuspešnih poskusih njenih sprememb. Nekaj takih poskusov je bilo po mojem mnenju sicer uspešnih ne le v tem smislu, da so bile predlagane spremembe sprejete, ampak, vsaj relativno, tudi v vsebinskem pogledu. Toda bolj ko država »dozoreva« (beri: postaja starejša), manj sposobna je videti, da bi ustavo kot temeljno vodilo svojega ravnanja znala vsebinsko izboljšati, kadar bi bilo to potrebno.

Prvih osem ali devet let, ko še nismo bili tako hudo razcepljeni na dvoje kot sedaj in ko bi morda še zmogli kakšen dosežek v tej smeri, so žal prevladala svarila, da ustava ni akt, ki bi se ga spodobilo prepogosto spreminjati. Spominjam se, da sem ob takih priložnostih večkrat opozarjal na enostranskost teh pogledov. Poznamo namreč odlične ustave, kot je denimo ameriška, ki se dopolnjujejo zelo redko. Po drugi strani pa se je nič manj vzorna (zlasti za nas) nemška ustava v 50 letih spremenila (oziroma dopolnila) petdesetkrat. Malo manj vzorni avstrijska in švicarska ustava sta se tudi spreminjali enako pogosto. Srednjeevropska pravna pojmovanja in mentaliteta nasploh pa so nam gotovo bliže kot ameriška.

A ta priložnost (če je to res bila) za hitrejše korekture nekaterih slabosti ali celo napak v naši, na hitro pripravljene ustavi je bila takrat zamujena. Potem smo ustavo nekajkrat le morali spremeniti: leta 1997 en člen, leta 2000 še enega (volilni sistem), nato pa v letih 2003 (pred vstopom v EU), 2004 in 2006 vsakokrat še po tri člene. Skupaj smo torej ustavo v prvih 20 letih spreminjali petkrat (v enajstih od skupaj 175 členov). Prva tri dopolnjevanja ustave so se nam še nekako (vsaj za silo) posrečila. Ob nadaljnjih dveh poskusih pa je od velikopoteznih začetnih načrtov na koncu komaj še kaj ostalo. Leta 2004 tri nepomembne in nepotrebne »kozmetične olepšave« besedila (invalidnost, enakopravnost moških in žensk, pokojnine), ki jih lahko štejem (po kriterijih iz članka dr. Andraža Terška v *Pogledih*, 11. maja 2011) za šolski primer nepotrebnih »sprememb«, ker je ob pravilni interpretaciji vsa njihova vsebina zajeta že v dotedanjem besedilu ustave. Leta 2006 pa so bile sprejete tri, sicer potrebnejše korekture, ki naj bi olajšale ustanovitev pokrajin, a doslej uspeha niso prinesle.

Bilo je tudi nekaj poskusov, da bi v ustavi spremenili še kaj pomembnejšega, kar je doslej v praksi povzročalo največ težav: glede oblikovanja vlade, imenovanja ministrov, razpuščanja parlamenta, ureditve referendumov, preobremenjenosti in pristojnosti ustavnega sodišča itd. Ob omejenem obsegu tega prispevka se bom ognil natančnim podatkom o teh poskusih in njihovi vsebinski predstavitvi.

Velja pa spomniti, kako in zakaj so vsi ti dobronamerni in hvalevredni poskusi spodleteli. Vsako od teh pomembnih vprašanj je zapleteno, notranje strukturirano. Predlagatelj pa je praviloma premagala skušnjava, da bi za problem, ki so se ga lotili, predlagali čimbolj celovito, notranje usklajeno in popolno rešitev. Češ, če se že lotevamo problema, kako naj bo določeno vprašanje urejeno v ustavi, potem je treba problem rešiti celovito, ne parcialno. Če rečemo A, iz tega nujno sledi B, iz tega spet C in tako dalje. In praktična posledica? Če bi

za neko rešitev A morda še zbrali potrebno dvotretjinsko večino, se pri B že pojavi neka stranka ali skupina poslancev, ki pa ji to ni všeč oziroma nasprotuje pragmatično ovrednotenim interesom predlagateljev. Pri C se spet pojavi enaka ocena neke druge politične stranke. In ker predlagatelj vztraja na »celoviti rešitvi«, ki zajema A, B in C, takšen poskus spreminjanja ustave v celoti propade. Vztrajanje pri celovitih rešitvah je zatorej in načeloma sicer hvalevredno, toda srž je v vprašanju in oceni (politični in ustavnopravni), ali iz A res nujno sledi tudi B – ali pa gre morda samo za to, da bi bila rešitev A + B morda sicer celovitejša, toda tudi A brez B bi bil še vedno bistveno boljši, kakor sedanja ureditev.

Skušajmo to ponazoriti s konkretnim primerom. Vzel ga bom kar iz zadnjega predloga za spremembo ustave, ki je prav sedaj v obravnavi pred parlamentarno ustavno komisijo: iz predloga za spremembo ustavnih določb o referendumih. S sedanjo ureditvijo so skoraj vsi nezadovoljni. Ključne točke, na katere že dolgo opozarjata tako strokovna kot laična kritika in kjer bi bilo ustavna pravila o referendumih treba spremeniti, pa so tri:

a) Odpraviti absurd, da lahko v parlamentarnem odločanju poražena opozicija potem izsili še referendum o sprejetem zakonu; sama ali pa »po ovinku« preko državnega sveta. Tako nesmiselne ureditve ni nikjer na svetu (podobna, a manj nesmiselna je menda le še v eni državi, kjer pa se v praksi ne uporablja).

b) Odpraviti drugi absurd, da je lahko referendumu podvržen prav vsak zakon brez izjeme. Držav z »referendumsko demokracijo« je na svetu že tako zelo malo – a tiste skrajno redke, v katerih so referendumi vendarle nekaj več kot izjema, ki se zgodi enkrat na deset let, imajo vgrajeno ustavno zavoro, da nekaterih vrst zakonov (npr. o davkih, o mednarodnih obveznostih države in podobno) sploh ni možno izpodbijati na referendumu.

c) Odpraviti možnost, da za referendumsko zavrnitev zakona zadošča že en glas večine, pa četudi bi na referendumu glasovali samo trije volivci. Manj kot enajstodstotne udeležbe na referendumih doslej pri nas sicer še ni bilo, a tudi zavrnitev zakona ob 20- ali 30-odstotni udeležbi vzbuja v javnosti upravičene pomisleke in odpor proti taki ureditvi.

Seveda bi bilo najbolje naenkrat, z eno ustavno spremembo hkrati, odpraviti vse tri nesmisle iz sedanje ureditve. Toda žal je to politično neizvedljivo in je vsak tak poskus vnaprej obsojen na neuspeh. Najprej seveda zato, ker je za (sedanjo) najmočnejšo opozicijsko stranko prav taka ureditev tako močno in tako prikladno politično »orodje«, da bo storila vse, kar more, da ga ohrani. Da bo naslednja štiri leta gotovo ona sama na oblasti, je pri tem prav nič ne skrbi, ker ve, da bodoča »leva« opozicija tega nevarnega orodja niti ne zna niti noče (in navsezadnje tudi ne more) uporabljati tako »brezskrupulozno« kot ona. Ko bo sedanja opozicija po obdobju vladanja enkrat pozneje spet prišla v opozicijo, pa ga seveda želi imeti spet na razpolago. Je potem ta problem povsem nerešljiv?

Da so tudi nerešljivi problemi včasih celo pri nas vendarle rešljivi, je pokazal nedavni politični »čudež«, za katerega ima glavne zasluge poslanec stranke Zares Franci Kek: na meni sicer neznan način mu je uspelo zbrati kar 48 glasov za uzakonitev nezdržljivosti poslanske funkcije z župansko. No, pravijo nekateri, to ni bil nikakršen čudež – slo je le

za to, da se je našel nekdo, ki je znal v pravem trenutku spretno povezati interese sedanjih vladnih strank in največje opozicijske stranke, da oslabijo skupnega konkurenta (namreč SLS kot stranko, v kateri je bil »županski lobi« nedvomno najmočnejši), čeprav bodo s tem pri populističnem nagovarjanju volivcev bolj ali manj oslavljeni tudi vsi drugi. Smo se sposobni iz te izkušnje kaj naučiti?

Za spremembo ustavnih pravil o referendumih seveda ni zadosti 48 glasov – potrebnih jih je 60. Če ne bi bilo prej omenjenega temeljnega interesa največje opozicijske stranke za ohranitev sedanje absurdne ureditve, bi bilo najbrž možno že sedaj zbrati 60 in več glasov za vsako od zgoraj skiciranih nujnih korektur (a, b in c)

PREDLOG A JE ZELO PREPROST IN NIMA NOBENIH PODMOŽNOSTI: ČRTATI POSLANCE IN DRŽAVNE SVETNIKE KOT MOŽNE SPROŽITELJE REFERENDUMA – REFERENDUM LAHKO ZAHTEVA SAMO 40.000 VOLIVCEV! KDOR IMA POLNA USTA »VOLJE LJUDSTVA«, BO TEMU PREDLOGU TEŽKO UGOVARJAL.

posebej – ne pa za vse tri skupaj. Kajti del politike bi sprejel »a«, ne pa tudi »b« ali »c«. Drugi bi ravnali spet drugače – bodisi iz dejanskega prepričanja bodisi kot izgovor, da jim potem ni treba privoliti v nič. To je pri tem zapletenem vprašanju seveda še dodatna težava. Ampak temeljna je tista prva, prej omenjena. Je njo sploh možno premagati?

Vsaj poskusiti bi bilo treba – in sicer tako, da bi predlagatelj ustavne spremembe svoj predlog zreduciral samo na eno od treh, sicer nujnih korektur sistema, ki pa se medsebojno le dopolnjujejo in bi tudi vsaka posebej že pomenila pomemben korak naprej od sedanjega nevzdržnega stanja. In pri taki redukciji bi bilo vsekakor najbolje izpustiti »b« in »c« kot sicer nujni korekturi, ki pa imata v sebi toliko izvedbenih možnosti in podmožnosti (katere vrste zakonov izključiti, kako velik kvorum določiti itd.), da kljub načelnemu konsenzu poskus lahko spodleti na izvedbenih »malenkostih«. Predlog A pa je zelo preprost in nima nobenih podmožnosti: črtati poslance in državne svetnike kot možne sprožitelje referendumov – referendum lahko zahteva samo 40.000 volivcev! Kdor ima polna usta »volje ljudstva«, bo temu predlogu (če ne bo vezan na nič drugega) težko ugovarjal. Če mu bo vendarle nasprotoval, pa bo s tem jasno pokazal, za kaj mu v resnici gre. Se bo tu našel kdo, ki bi bil pripravljen in sposoben »Kekov čudež« ponoviti še pri tem »nerešljivem vprašanju«?

MAG. MATEVŽ KRIVIC je ustavnopravni strokovnjak in nekdanji sodnik Ustavnega sodišča Republike Slovenije.

Ustavna ekonomija

Prvo lekcijo iz ustavnosti sem dobil januarja 1991 v Dubrovniku. Bruno S. Frey, švicarski ekonomist in prepričan demokrat, je predaval skupinici nadebudnih vzhodnoevropskih študentov. Pojasnil nam je, da v vsaki družbi obstaja nabor temeljnih pravil, o katerih bi se vsi lahko strinjali. Dobra ustava naj bi bila zapis tega temeljnega družbenega soglasja.

JANEZ ŠUŠTERŠIČ

Bruno S. Frey nas je nato razdelil v skupinice in naročil, naj pripravimo predlog glavnih določb, ki bi jih morale vsebovati nove ustave naših držav. Prvi so poročali Poljaki, Madžari in Čehoslovaki. Strinjali so se, da mora ustava določati temeljne človekove pravice, demokratične volitve, svobodo posameznika in podobno.

Za njimi sem bil na vrsti jaz kot predstavnik jugoslovanske skupine. Povedal sem, da se nismo uspeli dogovoriti o niti enem določilu. Najprej smo se pol ure prerekli, ali naj bo Jugoslavija unitarna, federativna ali konfederativna država. Ko smo ugotovili, da tu ne bo soglasja, je nekdo predlagal, da bi se pa ja lahko strinjali vsaj o nedotakljivosti človekovih pravic. Toda naš srbski kolega – danes ugleden profesor ustavne ekonomije – je vprašal: Katero sodišče bo odločalo, ali so nekomu na Kosovu kršene človekove pravice? Prištinsko, beograjsko ali jugoslovansko? Na tej točki smo ugotovili, da se pač ne bomo mogli dogovoriti ničesar.

Profesor je bil seveda jezen. Prepričan je bil, da se enostavno nismo dovolj potrudili. Toda dve leti pozneje, ko je predaval svojim züriškim študentom, nam je dal prav. Povzel je zgodbo in dejal, da bi lahko že iz tega sklepal, da bo Jugoslavija razpadla. Ker, kot se je glasil njegov nauk, če se v neki državi ne morejo strinjati niti o minimalnem naboru temeljnih pravil, potem takšna država ne more obstajati.

Freyevo razumevanje ustave, kot sem se naučil pozneje, temelji na delih ameriških ustavnih ekonomistov, tudi Nobelovca Jamesa M. Buchanana. Eno njihovih osnovnih argumentativnih orodij je ločevanje med določanjem pravil igre in igranjem samim. Ko igramo, vsi tekmujejo za boljši rezultat. Ko se dogovarjamo o pravilih, pa bi nas moralo zanimati, da bo igra zanimiva, poštena in da bomo v njej vsi imeli enake možnosti.

Pri pisanju ustave bi moralo biti podobno. Dogovarjanje o temeljnih družbenih pravilih bi moralo teči pod tako imenovanim plaščem nevednosti. To pomeni, da ne bi smeli vedeti, ali pa bi morali nekako pozabiti, kakšen bo naš verjetni položaj v družbi. Samo tako bi lahko sprejeli pravila, ki bi bila enaka za vse. Recimo, ko se pogovarjamo o volilnem sistemu, ne smemo razmišljati, kdo bi v kakšnem sistemu dobil več glasov, ampak samo, kateri je sprejemljivejši z vidika nekih splošnih načel.

Vem, zveni idealistično. Ustavni ekonomisti kot svetel zgled postavljajo ameriško ustavno konvencijo, kjer so odposlanci posameznih držav skozi vsebinsko razpravo prišli do ustave, ki je še danes vzor mnogim drugim. Vzporedno so nastajali članki, v katerih so Madison, Hamilton in Jay teoretično utemeljevali ključne odločitve. Njihovi članki, znani kot *The Federalist Papers*, so še danes eno temeljnih del ustavne teorije.

USTAVNO SOGLASJE V SLOVENIJI?

Kaj nam to pove za današnje slovenske razprave o ustavnih spremembah? Prvo sporočilo je gotovo, da je pri njih treba biti previden. Če naj ustava odraža temeljno soglasje, ali je potem sploh smiselno odpirati vprašanje ustavnih sprememb v času, ko se zdi, da smo zaradi krize in izgubljenosti vodstvenosti družbenih elit vsi spirti med sabo? In sploh, ali je dopustno, da dvom o

25. junija 1991 je slovenski parlament osamosvojitvene dokumente sprejel še pod grbom Socialistične republike Slovenije.

temeljnem dokumentu sprožijo politiki, ker bi jim spremembe morda olajšale doseganje trenutnih političnih ciljev, recimo predčasnih volitev?

Ti ugovori imajo težo. Vendar imam tudi dva protiargumenta. Prvi je, da institucionalne spremembe vedno nastanejo tako, da so nekomu v interesu in da se je pripravljen zanje angažirati. Predstava, da bodo ustavo napisali neki breztelesni modreci in pri tem mislili samo na javni interes, se mi zdi enostavno preveč naivna.

Bolj temeljni pomislek je, da mnoge ustave, tudi naša, znatno presegajo domeno tistega, čemur bi lahko rekli *temeljna pravila*. Zato spreminjanje nekaterih med njimi ne pomeni nujno radikalnega poseganja v vsebino družbenega soglasja. Vsaj v tem okviru je razprava o ustavnih spremembah dopustna. In ne le to, tudi koristna je lahko, če se je lotimo z zdravo pametjo. Zato naj v nadaljevanju povem, kaj se moji (zdravi ali ne) pameti zdi smiselno spremeniti na področjih, ki so bila omenjena v aktualnih pobudah.

PARLAMENTARNI IN VOLILNI SISTEM

Vprašanju predčasnih volitev se morda posveča preveč pozornosti, saj je sedanja situacija k sreči precej izjemna. Vseeno se strinjam, da bi kazalo poenostaviti postopek za razpustitev parlamenta, če obstaja zadostno politično soglasje. Če tega ni, lahko blokado preseka samo nekdo od zunaj, recimo predsednik države. Če bi mu takšno pristojnost dali, bi jo morali ustrezno omejiti, recimo vezati na nesposobnost parlamenta za izvolitev mandatarja po nezaupnici.

Zanimiva možnost bi bila tudi obvezna razpustitev parlamenta, če se prekršijo določena pravila: na primer, če parlament v predpisanem roku ne izvrši odločitve ustavnega sodišča ali referendumске volje volivcev. Če bi imeli v ustavnem zakonu zapisano fiskalno pravilo, recimo o največji višini javnega dolga, bi tudi njegovo kršenje lahko bilo razlog za volitve.

Ne glede na to je smiselno okrepiti položaj premiera, tako da se mu dovoli samostojno imenovati in razreševati ministre. S tem bi postal bolj neodvisen od političnih kalkulacij v koaliciji in bolj zavezan volivcem (ali vsaj poslancem) na podlagi svojega programa.

Glede volilnega sistema se mi zdi dober predlog ene same volilne enote, ki zmanjša možnosti različnih lokalnih posebnosti in olajša oblikovanje novih strank. Smiselna bi se mi zdela tudi razprava o večinskem volilnem sistemu in dvigu praga za vstop v državni zbor. Vendar sem do teh predlogov zadržan, ker zmanjšujejo stopnjo politične konkurence.

REFERENDUMI

Referendum naj ima izključno vlogo orodja, s katerim lahko državljeni prepričljivo uveljavitev zakona, ki mu večina močno nasprotuje. Zato naj bo zbiranje podpisov edini način za predlaganje referenduma, posvetovalne in predhodne referendume pa naj se odpravi. Morda bi dopustil dve izjemi: referendum na predlog dveh tretjin poslancev in ljudsko zakonodajno pobudo.

DOGOVARJANJE O TEMELJNIH DRUŽBENIH PRAVILIH BI MORALO TEČI POD T. I. PLAŠČEM NEVEDNOSTI. TO POMENI, DA NE BI SMELI VEDETI, ALI PA BI MORALI NEKAKO POZABITI, KAKŠEN BO NAŠ VERJETNI POLOŽAJ V DRUŽBI. SAMO TAKO BI LAHKO SPREJELI PRAVILA, KI BI BILA ENAKA ZA VSE.

Nikakor se ne strinjam s predlogi, da bi kot pogoj za veljavnost referenduma predpisali minimalno udeležbo. Neudeležba pomeni, da si odločitev prostovoljno prepustil drugim, ki jih določeno vprašanje bolj zadeva. Z uvedbo kvoruma pa bi neudeležba postala oblika taktičnega glasovanja. Manjšina, ki bi vedela, da bo verjetno izgubila, bi lahko zmago zagovornikov nasprotnega predloga preprečila z obstrukcijo referenduma, ki bi nato padel ne zaradi nestrinjanja večine, ampak zaradi taktične neudeležbe manjšine. S tem bi se izgubil jasen pomen referendumskega izida.

Prav tako ni potrebno omejevanje dopustne vsebine referendmov. V Švici imajo referendume tudi o davkih in s tem čisto lepo živijo. Še več, izogibanje davkom je v kantonih z večjo stopnjo neposredne demokracije nižje. Sedanja ureditev, da se na referendumu ne smejo predlagati protiustavne odločitve, torej povsem zadošča.

Pri referendumih bi bilo smiselno dopustiti daljši čas od zahteve za referendum do dejanskega glasovanja. To bi omogočilo ekonomično združevanje referendumskih dni, predvsem pa dalo več časa za razpravo in odločitev. Če bi do referendumov lahko prišlo samo z zbiranjem podpisov, bi namreč vedno šlo za zadeve, ki so za del ljudi toliko pomembne, da z njimi ne bi smeli hiteti.

ČAS ZA SPREMEMBE

Ta mednaslov lahko berete na dva načina. Prvi je, da je po dvajsetih letih morda res že čas za razmislek o resnih ustavnih spremembah. Drugi je, da si je zanje treba vzeti čas. Držita seveda oba. Spremembe se zdijo potrebne. Toda če naj bodo legitimne in ohranijo pomen ustave kot temeljnega soglasja, so lahko sprejete samo po dolgotrajni poti sistematičnega in dolgotrajnega usklajevanja različnih mnenj, pogledov in interesov. Iskanje bližnjic bi se nam lahko hitro maščevalo.

DR. JANEZ ŠUŠTERŠIČ je ekonomist in predavatelj ekonomskih tem na več fakultetah.

Spremembe ustave, retorični dražé

V slovenski ustavi bi bilo opravičljivo in mogoče premakniti nekaj stranskih lokov. A pustimo to za čase, ko prenavljanje ustave ne bo odvzemalo pozornosti od stvari, ki zahtevajo takojšen civilnodružbeni razmislek in politično energijo.

ANDREJ KRISTAN

Ne delajmo si utvare, da bi sprememba besedila ustave lahko pomembneje prispevala k izvitju iz krize, ali pa celo k preboju krize, v kateri bi *caeteris paribus* danes brez dvoma bili, tudi če bi bila ustava v vseh točkah že idealno spremenjena. Naša pisana ustava je še vedno zelo dobra. Prepotrebni družbeni spremembi ne omejuje, z uzdami pa preprečuje morebitne odklone od pravno-državniškega ustroja demokratične oblike vladavine (kar je izpostavil že Andraž Teršek v članku *O pozivih k spremembam ustave: najprej dejansko učinkujoča ustava!*; *Pogledi*, 11. maja 2011).

KAM USMERITI POGLED

Družbeno pogodbo (ta je res zrahljana) bolj kot pisana ustava opredeljujejo in vzpostavljajo pokojninski sistem, pa dednopravna zakonodaja in davčno-zdravstveno-socialna prerazdeljevanja. Tu je prva točka, na kateri moremo (ponovno) osvojiti sanje o deželi, ki bo svojim prebivalcem kakor dom. Tu je vsebina, pod katero se bomo, s ponosom ali brez njega, vpisovali v njeno ime.

Druga točka – predpostavka – je še teže dosegljiva. V svoji španski knjigi jo Francisco J. Laporta sporočilno strne z naslovom: *Vladavina zakona* (Madrid, Trotta, 2007). Ob branju časopisa se, kot pravi, vsak dan zave, da je v vseh deželah, kjer bi mu bilo všeč živeti, pravni red v kar največji meri utrjen na zakonih, ki jih zvesto in učinkovito uresničujejo sodišča. Te dežele imajo resda tudi druge stvari: ustave, načela, vrednote in pravniške doktrine – a teže družbenega reda vendar nosi in dejanskost živahnega sožitja v svobodi zagotavlja zakon, udejanjanje z razumno učinkovitostjo sodnikov in sodnic, ki – zdaj z mojimi besedami – pred zakonskimi določili vedno snamejo klobuk. Živeti v krajih, kjer se ne godi tako, preprosto ni priporočljivo. Zato pa se Laporti vztrajanje na tem, da se v takšnih okoliščinah sprejme neka nova ustava ali stara spremeni, zdi podobno, kot če kdo barvit sombrero dene na sam prazen nič. Ob umanjkanju spoštljivega odnosa do zakonov in sodišč je vse ostalo neuporaben ornament.

MANKO DRUŽBENIH VRTNARJEV, NE USTAVNIH ARHITEKTOV

Ob zakonih (ti pomen »Zakona« uživajo obratno sorazmerno z njihovim številom in spremembami) moramo pozornost usmeriti v *habitus*. Tega je kot ključni sociološki pojem uvedel Pierre Bourdieu: v obliki shem zaznavanja, mišljenja in dejanja zagotavlja *habitus* »pravilnost« praks in njihovo nespremenljivost v času zanesljiveje kot vsa formalna pravila in izrecne norme (*Praktični čut I in II*, Ljubljana, Studia Humanitatis, 2002). Kdor želi v naši družbi kaj resnično premakniti, se mora spremembi lotiti tu: na točki shem zaznavanja, mišljenja in dejanja. *Habitus* je ključ (ne)učinkovitosti korupcije. Tu je vzvod dela na črno; če naštevam le primeroma.

Etienne Le Roy je *habitus* v knjigi *Igra zakonov: dinamična antropologija prava* (Pariz, LGDJ, 1999) prepoznal kot enega od treh gradnikov pravnosti. Sam bi rekel, da nam daje družbeno ustavo – s čimer iz preddverja zmotne zaslepljenosti z ustavnim besedilom lahko poimensko izluščimo svetel vzgib upravičene skrbi.

Zame so ob treh zgornjih točkah šibkosti vsi pozivi k spremembi pisane ustave danes zgolj retorični dražé. (Pri politikih in ustavnih

gotovo puščajo v ustih prav poseben okus.) Resda morejo odpirati razpravo o temeljih slovenske skupnosti, o naši družbeni pogodbi, a odpirajo (če že) jo na povsem napačnem koncu in postavljajo jo na zgrešeno raven. Spremeniti moramo pač družbeno ustavo, te pa se ne da izrisati. *Habitus* se ne da načrtovati in slovesno razglasiti kakor pisano ustavo v visokem zboru, ki zasede Trg republike. Družbeno ustavo se goji iz dneva v dan. Prav tako počasi in le z vztrajnostjo jo je mogoče preoblikovati.

TRIK POVRTNIH ZANK

Habitus kot družbeno ustava se vzpostavlja šele v drugem odmiku od vzajemnih pričakovanj. Svoj *fiat* zaživi v igri povratnih zank. Ne oblikuje se s sporazumom in soglasjem. Ne vzpostavljajo ga niti pričakovanja o tem, kaj bodo storili drugi. *Habitus* med drugim ustanavlja pričakovanja o pričakovanju drugih glede našega verjetnega ravnanja (ki je samo pogojeno s pričakovanji o pričakovanju drugih). Vse to se morda res bere zapleteno, a je učinek teh povratnih zank mogoče hitro zapopasti na primeru.

Kdo in komu bi ponujal koruptivne usluge, če ne bi pričakoval, da bodo te sprejete? (Že še kdo, a manj bohotno.) Kdo bi še ponujal posle brez računov, če bi bil lahko prepričan, da bo za »popust« na škodo skupnosti isti posel izgubil?

Habitus je kot okolje; soustvarjamo ga vsi, in to že zgolj s pasivno toleranco, ki škodljive prakse dela sprejemljive. Pot k spremembi je v preoblikovanju naših shem zaznavanja, mišljenja in dejanja. Spet s primerom: Bomo slednjic na ponudbo posla brez računa vendarle odgovorili z »ne«? Bomo dali vedeti, da tak »popust« v isti sapi našim staršem jemlje eno mesto z liste operacij sive mreže? Vsakič eno. In tako naprej.

Ludvik XIV. je trdil, da je on država. Friderik II. je dejal: »Vse za ljudstvo; a brez ljudstva.« Danes moramo ugotoviti, da smo sami sebi družbeno ustava. V vsakem trenutku, z vsakim korakom smo njeno ime.

Hic Rhodus, tu skoči! Ni nam treba novih ustavnih arhitektov in socialnih inženirjev, ampak družbenih vrtnarjev. Ne le, da spremembe pisane ustave danes niso nujne, potencialno so tudi škodljive, saj je že tako, da so za ustavnike kakor velika čokolada za lešniki; politike pa ob njih menda navdahne kot otroke bližnje srečanje z družinsko škatlo za orodje ali tetin neseter.

MMAG. ANDREJ KRISTAN, zaposlen v odvetniški pisarni Jože Kristan v Kranju, je sourednik revije *Revus* – Revije za evropsko ustavnost in doktorski študent na Oddelku za pravno kulturo Giovanni Tarello pravne fakultete Univerze v Genovi.

LUDVIK XIV. JE TRDIL, DA JE ON DRŽAVA. FRIDERIK II. JE DEJAL: »VSE ZA LJUDSTVO; A BREZ LJUDSTVA.« DANES MORAMO UGOTOVITI, DA SMO SAMI SEBI DRUŽBENA USTAVA. V VSAKEM TRENUTKU, Z VSAKIM KORAKOM SMO NJENO IME.

Proslava ob razglasitvi samostojne Slovenije, 26. junija 1991, na Trgu republike v Ljubljani.

Kako objektivno varovati ustavnost?

Število zadev, ki jih lahko obravnava ustavno sodišče, je končno. Sprijazniti se moramo bodisi s tem, da bomo na odločitve ustavnega sodišča čakali več let, bodisi poiskati učinkovit in kakovosten sistem izbire zadev, ki jih ustavno sodišče vsebinsko obravnava.

SAMO BARDUTZKY

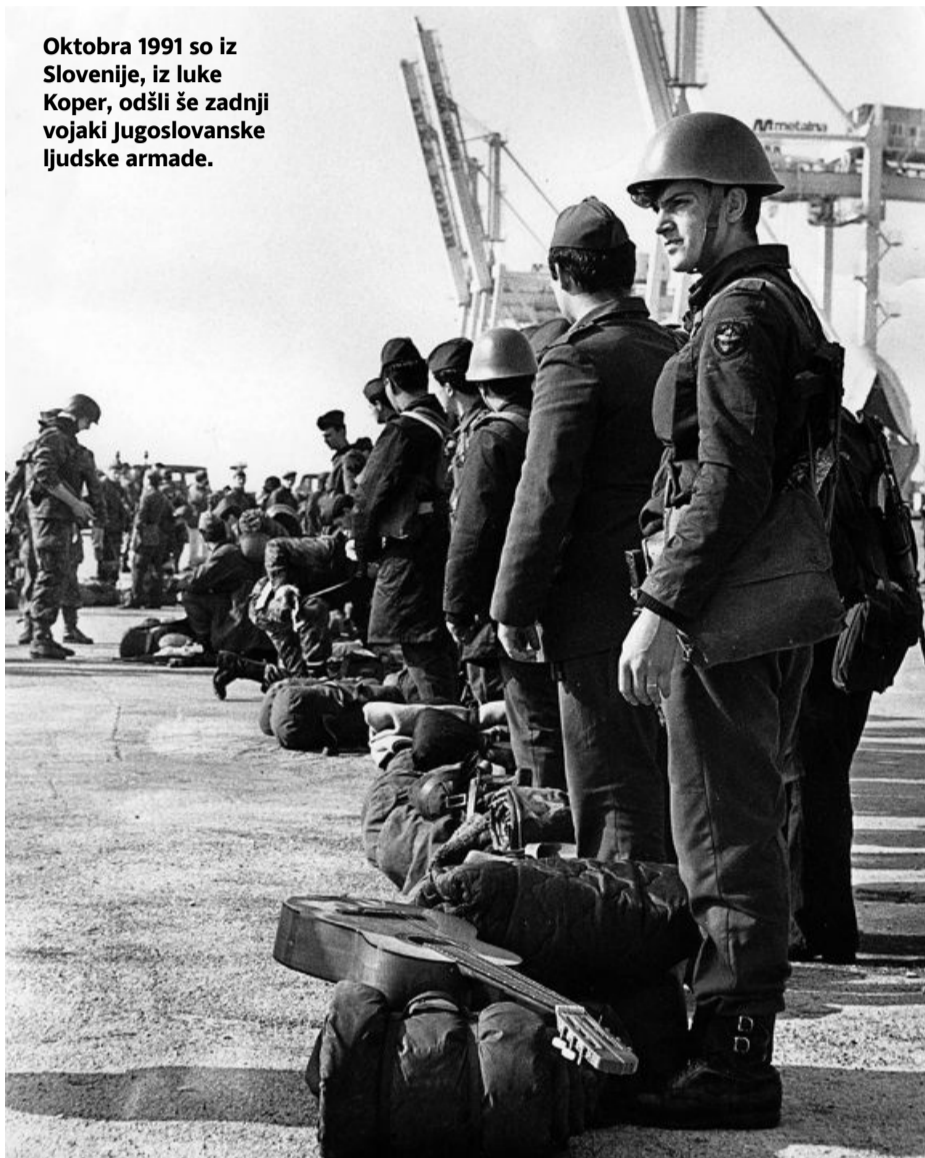
Ze drugo leto sem po tem, ko smo na vajah obravnavali aktualni predlog za spremembo Ustave RS (*Poročevalec* DZ RS 37/10), študente prvega letnika prava vprašal, koliko kakovostnih vsebinskih (meritornih) odločb je vsako leto sposobno izdati ustavno sodišče. Po nekoliko računanja in razmišljanja na glas na koncu končamo blizu številki, ki jo je odločno postavil nekdanji predsednik vrhovnega sodišča ZDA William Rehnquist. Po njegovem namreč ni sodnika ali poznavalca sodišča, ki bi mislil, da bi moralo vrhovno sodišče odločiti v več kot stopetdesetih zadevah na leto (Rehnquist: *The Supreme Court: How It Was, How It Is*).

Vrhovno sodišče ZDA se od našega ustavnega sodišča razlikuje po marsičem, eno pa jima je skupno: sta zaključeni celoti, katerih število članov, njihova energija in čas, ki ga imata na voljo, so končne številke (Boskey in Gressman: *The Supreme Court Bids Farewell to Mandatory Appeals*). Če sprejmemo to ugotovitev kot predpostavko in če tudi sicer zavrnamo predloge, da bi skupni obseg »letne proizvodnje« povečali z razširitvijo sestave ustavnega sodišča na enajst (Južna Afrika), šestnajst (Nemčija) ali devetnajst sodnikov (Rusija), nam preprosta logika veli, da se moramo bodisi sprijazniti s tem, da bomo na odločitve ustavnega sodišča čakali več let, bodisi poiskati učinkovit in kakovosten sistem izbire zadev, ki jih ustavno sodišče vsebinsko obravnava.

Ta sistem mora biti tak, da nabor vsebinskih odločitev ustavnega sodišča v največji možni meri prispeva k ohranjanju in dvigovanju standarda varstva ustavnosti v državi. Trenutno poskuša zakonodajalec to doseči z določitvijo vsebinskih kriterijev, glede na katere ustavno sodišče odloči, ali bo zadevo vsebinsko obravnavalo (24. člen Zakona o ustavnem sodišču v zvezi s pobudo za oceno skladnosti nižjega predpisa z višjim in 55. a in b člen v zvezi z ustavno pritožbo). S tem v zvezi sta dve načelni težavi (prim. Krivic, *Dezorientiranost dela pravne stroke ob krizi ustavnega sojenja, Pravna praksa št. 1/2010*). Prvič, edina možnost, ki jo ima sodišče, da nadzoruje pripad zadev, v katerih mora vsebinsko odločiti, je različna interpretacija zakonskih kriterijev: več kot bo zadev, restriktivneje bo sodišče razlagalo kriterije. Idealno gledano mora sodišče takšne kriterije razlagati v skladu z uveljavljenimi razlagalnimi pravili in z duhom ustave v mislih, ne pa jih prilagajati trenutni situaciji. Realno gledano je pragmatična razlaga kriterijev seveda neizogibna, a s tem ne smemo biti zadovoljni; kakor nismo zadovoljni, če trgovec podaljša rok uporabe starim jogurtom, kadar novih primanjkuje na tržišču. Druga težava pa je v pomanjkljivosti *a priori* abstraktnega določanja kriterijev, ki se je na splošno zaveda vsak pravnik: ženska, ki hodi na zmenke izključno z visokimi moškimi črnih las, tvega, da bo spregledala svetlolaso ljubezen svojega življenja, obenem pa je tudi statistično možno, da se bo dolgočasila na več zmenkih, kot če tega kriterija ne bi imela.

Po vladnem predlogu sprememb Ustave RS bi ta sistem nadomestili z določbo, da ustavno sodišče o sprejemu ustavnih pritožb in pobud za oceno ustavnosti predpisa prosto odloča. To pomeni, da bi tudi po predlogu ustave določeni državni organi (kakor tudi sodišče, ki pri sojenju naleti na dvom o ustavnosti zakona) lahko ustavno sodišče zahtevo prisilili, da o neki zadevi odloči. Posamezniki (tudi društva, gospodarske družbe), ki imajo

Oktober 1991 so iz Slovenije, iz luke Koper, odšli še zadnji vojaki Jugoslovanske ljudske armade.

sodnikov in svetovalcev ustavnega sodišča bolje porabljeni.

Obstaja pomislek, da je nevarno izbiro povsem prepustiti sodnikom in jih celo odvezati od zakonskih, »objektivnih« kriterijev (glede »objektivnosti« kriterijev Bobek, *Quantity or Quality?*, 2009). To naj bi bila prevelika skušnjava za sodnike, da bi v odločanje sprejemali le zadeve, ki jim tako ali drugače ustrezajo – zlasti naj bi se izogibali zadevam, v katerih bi se utegnili komu zameriti, tako da bi se ustavno sodišče iz najvišjega varuha človekovih pravic v državi spremenilo v spečega leva. Vendar ne smemo pozabiti, da se s takšnim načinom izbire zadev odgovornost ustavnega sodišča bistveno poveča. Zadeve se praktično ne more več znebiti s sklicevanjem na procesne zahteve. Tudi obratno velja: sodišče, ki se sme izogniti odločanju o zadevi, ne more več reči, da je o njej moralo odločiti (Cordray: *The Philosophy of Certiorari*, 2004). Kot si državljani te države nemalokrat želimo, gre za sistem, v katerem so za odločitve odgovorne osebe, ki so jih sprejele, ne pa pravna norma. Da bi v tovrstnem sistemu pet ustavnih sodnikov popolnoma obvladovalo tako izbiro zadev kot tudi vsebinsko odločanje, se da preprečiti z uporabo *Rule of Four*, običaja na vrhovnem sodišču v ZDA, po katerem je dovolj, da štirje sodniki podprejo sprejem zadeve v obravnavo (prim. nastop mag. Krivica na 3. seji Ustavne komisije Državnega zbora 27. 10. 2010). Ker je predlagani koncept izbire zadev objektiviziran (pomen varovanja individualnega interesa je manjši), lahko pričakujemo tudi, da bodo (ustavno)pravni strokovnjaki in civilna družba ustavno sodišče na pomembna vprašanja, ki jih odpira določena zadeva, opozarjali v pismih *prijateljev sodišča* (*amicus curiae*).

Ne smemo pozabiti, da prenašamo sistem *certiorari* iz sistema, v katerem lahko funkcijo ustavne presoje zakonov, ki je pri nas pridržana zgolj ustavnemu sodišču, izvaja vsako sodišče (kot je na to na strokovnem posvetu opozoril dr. J. Toplak). Ne smemo si zatiskati oči pred dejstvom, da naša sodišča zelo redko opazijo protiušten zakon in zahtevajo, da ga oceni ustavno sodišče, na kar opozarja tudi dr. Teršek (*Rešitev je poustavljanje, ne sprememba ustave, Dnevnik*, 7. 11. 2009). Ne glede na to, ali se bo ustava glede ustavnega sodišča spremenila ali ne – če se bo, toliko bolj –, nas za varstvo ustavnosti čakata dve težki nalogi: okrepiti je treba zavedanje slovenskih sodišč o ustavnopravnih in tudi evropskopравниh razsežnostih njihovega sojenja – denimo z zaposlitvijo pravosodnih svetovalcev, specializiranih na teh področjih. Druga naloga je diskusija o *precedenčni veljavi odločb ustavnega sodišča*. Če podpremo sistem izbire zadev, ki naj bi prinesel objektivno boljše varstvo ustavnosti v državi na splošno, moramo tudi zagotoviti, da se lahko v postopku pred drugim sodiščem na stališča ustavnega sodišča sklicuje tudi nekdo, čigar zadeva ni bila izbrana v vsebinsko obravnavo (Zupančič, *Constitutional Law and the Jurisprudence of the European Court of Human Rights: An Attempt at a Synthesis*, *Revus* 1, 2003). Pritrlditi gre tudi sodnici ustavnega sodišča mag. Sovdat (*Predlagane spremembe ustave, Dignitas* 45-46), da nam ni treba, in tudi ne smemo, čakati, da bosta ta dva cilja dosežena, temveč lahko našemu ustavnemu sodišču boljši okvir za delo zagotovimo že sedaj.

SAMO BARDUTZKY je asistent za ustavno pravo na Pravni fakulteti v Ljubljani in višji svetovalec na Ministrstvu za pravosodje, kjer opravlja tudi funkcijo sekretarja strokovne skupine za pripravo predloga ustavnih sprememb. V tem članku so predstavljena osebnata stališča avtorja.

po veljavni ureditvi pravico, da ustavno sodišče o njihovi ustavni pritožbi odloči, če ta izpolnjuje zakonske kriterije, pa bi to pravico izgubili (prim. Umbach v heidelberškem komentarju nemškega Zakona o Zveznem ustavnem sodišču, 1992).

To se seveda sliši grozno. Zlasti v slovenski družbi, okuženi s kultom pravice (ne človekove pravice!). A prav v tej blasfemiji »odvzemanja pravic« se skriva dodana vrednost predlaganega sistema izbire zadev: koncept, na katerem stoji, je namreč objektivno varstvo

OKREPITI JE TREBA ZAVEDANJE SLOVENSkih SODIšč O USTAVNOPRAVNIH IN TUDI EVROPSKOPRAVNIH RAZSEŽNOSTIH NJIHOVEGA SOJENJA.

ustavnosti. Sodišče med prispelimi zadevami poišče tiste, za katere verjame, da si zaslužijo vsebinsko odločitev, saj bo v tej vsebinski odločitvi pomembna informacija o tem, kako pravilno razumeti ustavo – namenjena včasih zakonodajalcu, drugič ostalim sodiščem, pa tudi strankam v upravnih in sodnih postopkih. Prednost takšnega sistema je v tem, da lahko ustavno sodišče na letni ravni (če bi se držali ameriškega vzora, bi namreč sodišče odločalo v zadevah, prispelih v tekočem letu) sestavi »program odločanja«. Vanj uvrsti zadeve, ki predstavljajo dobro odskočno desko za to, da razvije ustavnopravno doktrino v zvezi z določenimi pravicami ali načeli (npr.

če se pred ustavnim sodiščem znajde petnajst zadev, v katerih so sodišča kršila ustavno pravico do sodnega varstva, si izbere in reši tisto, v kateri so okoliščine primera takšne, da bo informacija ustavnega sodišča nižjim sodiščem najbolj razumljiva, ne pa takšne, ki jo bodo stranke in sodniki zaradi specifičnosti le s težavo povezali z drugimi podobnimi primeri). Obenem lahko v programu odločanja zastavi pravo razmerje npr. med zadevami, primernimi za to, da z njimi nadzoruje, ali ostala sodišča v sodnih postopkih spoštujejo ustavo; zadevami, v katerih glede spoštovanja načela sorazmernosti bedi nad zakonodajalcem; in zadevami, v katerih razvija spoštovanje načela enakosti ali načela socialne države. Sprejeti je treba kritiko A. Kristana (*Tri razsežnosti pravne države, Revus* 9/2009), da prosto oblikovanje programa odločanja zmanjšuje možnost odstranjevanja nepravilnih in protislovnih predpisov iz sistema (se pa ta prispevek osredotoča na uvedbo diskrecije pri izbiri zadev na ustavnem sodišču, predlagane ustavne spremembe pa vsebujejo tudi prenos pristojnosti za presojo podzakonskih predpisov na druga sodišča – prav razpršitev ustavnosodne presoje pa v sklepu svoje razprave omenja tudi Kristan).

Glede na napisano sem prepričan, da deviza ustavodajalca pri teh spremembah ustave ne bi smela biti preprosto »razbremenitev ustavnega sodišča«. Upravičeno lahko podvomimo, da je dela s senatnim odločanjem o dopustnosti ustavne pritožbe in plenarnim odločanjem o sprejemu pobude za oceno predpisa res bistveno več, kot ima vrhovno sodišče dela s postopkom izbire zadev, ki jim podeli *certiorari volumus* (opis postopka izbire v Umbach, dvom v razbremenitev). Upravičeno lahko tudi trdimo, da je rezultat izbire boljši, oziroma da sta čas in energija

Pogled(i) na ustavo: najprej poustavljanje!

Urednik problemskega sklopa o ustavnih vprašanjih v sklepu predlaga nekatere praktične rešitve za vzpostavitev vladavine prava in objektivne ustavnosti. Pri tem je največja odgovornost na strani pravnih strokovnjakov, pogoje za to pa moramo s pritiskom na politiko zagotoviti državljani.

ANDRAŽ TERŠEK

Nedavno sem svoje poglede na ustavo začrtal v članku *O pozivih k spremembam ustave: najprej dejansko učinkujoča ustava!* (Pogledi, 11. maj), ki je bil povod za dogovor o ureditvi tega tematskega sklopa pisanj o ustavi in (njenih morebitnih) spremembah. Spremembi nekaterih določb v Ustavi Republike Slovenije, ki zadevajo organizacijo državne oblasti, pristojnosti institucij javne oblasti in neposredno demokracijo, ne bi nasprotoval. Čeprav tudi pri teh predlogih ne razberem nujnosti. Tako mislim tudi o – sicer prepričljivih – predlogih kolegov, ki sodelujejo v tem tematskem sklopu *Pogledov*: Cirila Ribičiča, Janeza Šušteršiča, Matevža Krivica, Andreja Kristana in Sama Bardutzkega.

Glede ustave kot dokumenta in glede ustavnosti kot vsebine družbene ureditve imam za absolutno nujno le potrebo, dolžnost in odgovornost, da se z *dejansko učinkujočo ustavo*, torej s tisto, ki se uresničuje v dnevnih praksah, na vseh ravneh in v vseh sferah družbe zagotovi pristno in dostojno spoštovanje tistega, kar ustava jasno določa ali z njeno razlago omogoča (torej tako imenovano *poustavljanje*): zanesljivo *vladavino prava* (ne le golo »pravno državo«), visoko stopnjo demokratičnosti, učinkovito socialnost in prepričljivo spoštovanje ustavnih pravic in svoboščin. Oziroma, kot v svojem prispevku zapiše Andrej Kristan: »Pozornost je treba usmeriti v habitus ... Kdor želi v naši družbi kaj resnično premakniti, se mora sprememb lotiti tu: na točki shem zaznavanja, mišljenja in dejanja.«

USTAVNOPRAVNA KULTURA IN ZAVEST

Argumenti v podporo ideji za spremembo ustave, ki bi ustavnemu sodišču dodelila diskrecijsko pravico do izbire, katere zadeve bo sprejelo v ustavnosodno obravnavo, me ne prepričajo. Četudi jih Ribičič, Krivic in Bardutzky dobroverno in korektno utemeljujejo. Še vedno namreč menim, da se učinkovita omejitev dostopa do ustavnosodnega nadzora nad pravno zavezujočimi odločitvami, ki si za svoj temeljni cilj postavi vzpostavitev višje ravni *objektivne ustavnosti* (prepričljivo jo izriše Andrej Kristan: *Tri razsežnosti pravne države*, Revus 9/2009), lahko doseže predvsem s spremembo pravne zavesti rednega sodstva (ko gre za odnos do ustave in razumevanje ustavnosti), pravne politike in zavesti države (ko gre za spoštovanje ustave in ustavnosti) in poslovanja ustavnega sodišča (ko gre za odločanje o sprejemu zadev v obravnavo in njihovo kakovostno reševanje).

Hkrati pa ohranjam mnenje, da razpravljanje o »razbremenjevanju ustavnega sodišča« in o predlogu za spremembo ustave, ki naj bi takšen cilj dosegla, vsaj deloma odvrca pozornost tako od pravih razlogov za velik obseg vlog, ki jih prejme v obravnavo ustavno sodišče, kot tudi od najpomembnejših problemov slovenske ustave demokracije in pravnega reda. O tem sem že veliko javno govoril in pisal (nenazadnje tudi v knjigi *Ustavna demokracija in vladavina prava*, UP FAMNIT, 2009). Mislim na deloma neustrezen program in izvedbo pravnega študija. Ta ohranja tudi nekatera napačna, a pomembna učenja (npr. o suverenosti ljudstva, ki kot koncept v Sloveniji ni uveljavljen) in nekatere posebej vplivne pravno-teoretične dogme (npr. o sodni praksi kot neformalnem in neobveznem pravnem viru, ali pa o ustavnem sodišču kot zgolj negativnem zakonodajalcu). Preveč diplomantov pravnih fakultet je golih pravnih formalistov, s skromnim znanjem iz pravnega argumentiranja, ustavnega prava, pravne logike in s pomanjkanjem sposobnosti za učinkovito praktično uporabo filozofskih in etičnih bogastev pravne vede. Dnevna politika pa sploh ne kaže zadrege, ko nenehno uprizarja nespoštovanje do ustavnopravne abecede, nerazumevanje in nepoznavanje ustavnih pravic za lastno delovanje.

Redno sodstvo ostaja neprepričljivo in neuspešno pri neposredni uporabi ustavnopravnih temeljev pravne znanosti pri sojenju. Pri tem običajno (z redkimi in izstopajočimi izjemami) niti ne skriva svoje nepripravljenosti za neposredno uporabo ustave pri sojenju in za opredeljevanje do ustavnopravnih vprašanj. Za to pa ni potrebna nikakršna sprememba ustave. Oboje se mora prepričljivo in učinkovito odraziti v pravni kulturi in zavesti sodnic in sodnikov kot soustvarjalcev in poustvarjalcev dejansko delujoče ustave in objektivne ustavnosti (prim. F. Ost: *Sodnika trije liki: Jupiter, Heraklej, Hermes*; Revus, 8/2008).

France Bučar, prvi predsednik Državnega zbora Republike Slovenije, takrat imenovanega še Skupščina Republike Slovenije in takratni predsednik države Milan Kučan ob sprejemu in razglasitvi prve slovenske ustave 23. decembra 1991.

Neznosnost ustavnopravnega primanjkljaja v odločitvah rednega sodstva dokazuje tudi nedavni odločbi Ustavnega sodišča št. U-I-67/09 in Up-316/09, kjer je zapisano: »Ustava v 125. členu jasno določa, da so sodniki vezani na ustavo in zakon. Kadar so predmet sodnega varstva človekove pravice, takšna dolžnost (vezanost) sodnikov izhaja tudi iz četrtega odstavka 15. člena ustave. Sodišča so se zato dolžna opredeliti do ustavnopravnih ugovorov strank, sicer kršijo ustavno procesno jamstvo iz 22. člena ustave, iz katerega izhaja med drugim dolžnost sodišč, da se opredelijo do navedb strank, ki so za odločitev z vidika človekove pravice bistvenega pomena. Če so pri tem soočena z zakonsko določbo, za katero menijo, da je protiustavna, morajo na podlagi 156. člena ustave začeti postopek pred ustavnim sodiščem. Če menijo, da so ustavnopravni ugovori neutemeljeni, pa jih morajo argumentirano

ŠKANDALOZNO JE, ČE MORA USTAVNO SODIŠČE IZRECNO POJASNJEVATI SODNIKOM REDNEGA SODSTVA, DA SO PRISTOJNI ZA ODLOČANJE O USTAVNOPRAVNIH ARGUMENTIH IN DA TO MORAJO POČETI.

zavrnuti. Glede na navedeno pa stališče sodišča, po katerem se ni dolžno opredeliti do zatrjevane protiustavnosti zakonske ureditve, ki je bila pravna podlaga za izpodbijano odločitev, krši pravico do enakega varstva pravic iz 22. člena ustave. V obravnavanem primeru pa tudi pravico iz četrtega odstavka 15. člena ustave.«

Ne želim biti zadržan pri kritiki takšne sodniške drže. Škandalozno je, če mora ustavno sodišče izrecno pojasnjevati sodnikom rednega sodstva, da SO pristojni za odločanje o ustavnopravnih argumentih in da TO MORAJO početi. Gre za temeljna vprašanja pravne slovnice! Takšna sodniška drža seveda onemogoča *poustavljanje družbenega sistema* – prelihanje ustave in ustavnosti na vse ravni in v vse sfere pravnega reda. Takšno realno stanje slovenske ustavnopravne identitete vidim tudi kot pomembno posledico napak v procesu pridobivanja pravniške izobrazbe in kot pomemben razlog za nezadovoljivo stopnjo vladavine prava v Sloveniji. To pa je pomemben razlog za vseprisotno in vseobsegajočo krizo družbenega sistema.

SISTEMSEK SPREMEMBE PRAVNE DRŽAVE

Za spopad s temi dejstvi in okoliščinami, ki odločilno oblikujejo slovensko ustavno identiteto in določajo ustavno kakovost družbenega sistema, ni potrebna nikakršna sprememba ustave (prim. L. Siedentop: *Zakaj so ustave pomembne?*; Revus, 1/2003). Veliko in očitno pomanjkanje ustavnosti kot vsebinske kakovosti političnega procesa in pravnega reda ni primarno odvisno od formalne ustave, njenih izrecnih določb, še manj pa je pogojeno s spremembami ustave. Tudi velik obseg dela ustavnih sodnikov, ki so mu javne razprave na to temo nadele izraz »preobremenjenost«, sam po sebi ni ne med najpomembnejšimi vzroki ne med najpomembnejšimi posledicami nezadovoljive objektivne ustavnosti v Sloveniji. In ne razberem neizpodbitno prepričljivega argumenta, da bi zmanjšanje dela ustavnih sodnikov z ustavno podeljeno diskrecijsko pravico za odločanje o tem, katere prispele zadeve bo to sodišče sploh obravnavalo, samo po sebi ali pa zelo verjetno zagotovilo večjo kakovost dejansko učinkujoče ustave in dvig objektivne ustavnosti. S tem ko bi v obstoječih okoliščinah samo manjši del ustavnopravnih vprašanj dobil še odgovor ustavnega sodišča, bi se utegnil problem z objektivno ustavnostjo še poglobiti.

Podobno kot Andrej Kristan ne verjamem, da bi takšna diskrecija ustavnega sodišča, ali pa morebitno izrecno pooblastilo rednim sodiščem, da smejo presojeti ustavnost podzakonskih aktov (kar kot pomembno predlagano novost izpostavlja Samo Bardutzky), lahko učinkovito prisilila redno sodstvo k odgovorni in strokovno suvereni ustavnopravni presoji. Še zlasti, če ne bi bila hkrati dopolnjena s številnimi drugimi sistemskimi ukrepi pravnega učenja in šolanja, pravne politike in pravne prakse. Na primer s takojšnjo vsebinsko dopolnitvijo in reorganizacijo programov pravnega študija in s poudarjenim učenjem pravnega in kakovostnega pravniškega razmišljanja in odločanja. Morebiti tudi s ponovno uvedbo sprejemnih izpitov na pravnih fakultetah. Pa s spremljajočim in obsežnim nacionalnim projektom opolnomočenja sodnikov za suvereno podajanje odgovorov na vprašanja o ustavnosti. Potem s spremembo pravosodne politike z vidika uresničevanja tistih (očitnih in razumnih) procesnih pravic in pristojnosti sodnikov, ki omogočajo bistveno skrajševanje sodnih postopkov. Nena zadnje tudi s spremembo izbire ustavnih sodnikov in dolžine njihovega mandata. Tudi še s čim drugim. Ti nujni koraki za vzpostavitev vladavine prava in objektivne ustavnosti se lahko začnejo nemudoma izvajati. Morali bi se!

DOC. DR. ANDRAŽ TERŠEK je ustavni pravnik in sourednik revije Revus – revija za evropsko ustavnost, zaposlen je kot raziskovalec in predavatelj na Univerzi na Primorskem.

Dimitrij Rupel, sociolog, pisatelj in prvi zunanji minister Republike Slovenije

KAJ SPLOH JE NACIONALNI INTERES?

Dr. Dimitrij Rupel (rojen 1946) ponosno pove, da so ga v poročilih Službe državne varnosti označevali kot »meščanskega desničarja«. In če je v ljubljanski nepremičninski latovščini »meščansko stanovanje« nekaj zaželenega, si je težko predstavljati koga, ki bi v Sloveniji samega sebe označil za desničarja. Tudi Rupel sam zase pravi, da je bil vseskozi predstavnik politične sredine.

BOŠTJAN TADEL *foto* MATEJ DRUŽNIK

Se je pa v zadnjih dveh desetletjih njegove intenzivne politične dejavnosti – med drugim je bil med soustanovitelji Slovenske demokratske zveze (SDZ) in leta 1994 na prvih neposrednih volitvah izvoljen za ljubljanskega župana, najbolj znan pa je seveda kot večkratni zunanji minister, ki je bil na tem položaju v več vladah več kot polovico časa od volitev leta 1990 – nekoliko pozabilo na Ruplovo intenzivno literarno in publicistično delo iz sedemdesetih in osemdesetih, ko je bil avtor vrste proznih del, dram in tudi filmskih scenarijev, enega, *Oxigen* iz leta 1971, je realiziral Matjaž Klopčič. Bil je odgovorni urednik *Tribune*, *Problemov* in *Nove revije*. In od leta 1992 je redni profesor na Fakulteti za družbene vede.

Rupel je tudi eden najbolj osovraženih slovenskih politikov in branje forumskih zapisov o njem ni za tiste s slabim želodcem. Nesporno je, da predvsem ni populist, tudi sam pa priznava, da se je o čem kdaj motil. Zagrizeni levičarji mu ne morejo odpustiti odhoda iz vlade Antona Ropa, kar je sprožil s svojo udeležbo na ustanovnem srečanju Zbora za republiko (o slednjem trenutno sodi, da »spi preveč spokojno spanje«), pri tem pa pozablja, da je bil Rupel (poleg Igorja Bavčarja) med tistimi, ki so utrdili sredinsko pozicijo LDS sredi devetdesetih, ko so se z Demokrasko stranko, najbolj neposredno naslednico SDZ, marca 1994 združili z LDS.

Morda je ena bistvenih potez Ruplovega značaja nepotrpežljivost, zaradi katere je pogosto rekel ali storil kaj, s čimer si je naredil več škode kot koristi. Potem ko je konec leta 2008 predsednik republike navkljub potrditvi v državnem zboru zavrnil njegovo imenovanje za veleposlanika v Avstriji, je zadnja tri leta večinoma manj opazno (z izjemo ostrega nasprotovanja arbitražnemu sporazumu s Hrvaško) predsedel v eni odmaknjenih pisarn na zunanjem ministrstvu in napisal dve novi knjigi, bolj ali manj roman s ključem *Predsednik* (2009) in pred nedavnim obsežno študijo o slovenski zunanji politiki *Slovenija na svetovnem prizorišču*.

S precejšnjo gotovostjo lahko predvidevamo, da bo Rupel v prihodnjih mesecih spet bolj izpostavljen. In zanimivo bo spremljati, ali bo v svojih nastopih kaj bolj diplomatski pri zastopanju stališč, ki so se v vseh teh desetletjih spreminjala mnogo manj kot razmere v slovenski politični areni.

Je v eni redkih držav, ki so nastale po referendumski odločitvi, spodobno govoriti o problematiziranju ali celo omejevanju referendumskega odločanja?

Zdi se mi, da kritike referendumskega odločanja niso pretirano hude ali pogoste,

vendar pa je dobro vedno imeti pred očmi dejstvo, da je referendum zanesljiva oblika neposredne demokracije, ki se je ne bi smeli dotikati. Razumem seveda pomisleke glede finančne plati velikega števila referendumov, kar pa je dokaj elegantno rešljivo z uvedbo enega ali dveh referendumskih dni na leto, ko se pač hkrati odloča o več vprašanjih.

Vsekakor sem prepričan, da je treba referendum spoštovati in zagovarjati, ne glede na to, koliko so nam všeč posamezni rezultati.

Seveda je res, da referendum lahko pripeljejo tudi do kakšnih težav in zadreg. V nekaterih državah tako denimo ni dovoljeno referendumsko odločanje o zunanjepolitičnih zadevah, ena takšnih je denimo Nemčija. Pred leti smo imeli primer referendumске zavrnitve evropske ustave v Franciji in na

VISOK STANDARD DEMOKRACIJE NI TO, DA BI NAMESTO STRANK VLADALI DOMNEVNO POŠTENI DRŽAVLJANI ALI RESNIČNI STROKOVNJAKI ALI CELO VOJAKI. TO JE POMOTA: V DEMOKRACIJI IMAMO PARLAMENT IN IMAMO STRANKE.

Nizozemskem; takšna stvar verjetno odpira vprašanje, v kolikšni meri je bilo to tako z globalnega kot z načelnega vidika koristno. Ampak s stališča brezprizivne podpore demokraciji takšno morebitno vsebinsko nestrinjane z rezultatom tega ali onega referenduma ne spreminja njegove vloge kot najbolj neposrednega političnega instrumenta.

Je pa dejstvo, da so uspele referendumске pobude v Sloveniji dale vzpostavljene interesno-politične grupacije, v osemdesetih pa je šlo za zelo raznorodna gibanja, ki so naša skupni jezik.

Situacija iz leta 1990 je bila še v marsičem različna od današnje. Govorimo o času, ko je bil zrušen berlinski zid, ko se je napovedoval razpad Sovjetske zveze, razpadala je tudi Jugoslavija, v sosednji državi Romuniji so ustrelili Ceausescuja, dogajalo se je ogromno stvari, ki so vse zagotovile veliko referendumsko udeležbo in zgleden rezultat. Ne smemo pa pozabiti, da je plebiscit predlagal Demos na sestanku v Poljčah in da je bil tudi Demos svojevrstna politična grupacija, celo strankarska povezava. Spominjam se, da smo se veliko pogovarjali o tem, kako nastaviti referendumska pravila: nekateri iz Demosa, ki so se bali slabšega rezultata, so se zavzemali za nižji prag, drugi, ki so si slabši rezultat po tistem želeli, pa so zagovarjali visok prag. Sam sem tedaj zagovarjal tezo, da če se mi vsi skupaj med seboj zedinimo, da gre pri plebiscitu za pomembno reč in jo podpremo, potem bomo dosegli 90 odstotkov. In tako je tudi bilo.

Pri tako kardinalnih zadevah se je dobro uvesti skupaj, tudi tisti sestanek je bil skupni sestanek Demosa in takratne opozicije. In dejansko smo prišli skupaj. Kar morda pogašam danes in kar se omenja tudi ob morebitnih kritikah referendumov, je, da bi se o nacionalno pomembnih zadevah vendarle znali dogovoriti, namesto da izgublamo energijo in po nepotrebnem ustvarjamo vzdruške napetosti ali celo sovražnosti.

Gre morda tudi za to, da je v sorazmerno normalnem času prag nacionalne enotnosti bistveno višje?

Gotovo, to je res. Normalna demokratična družba mora računati s tem, da se nasprotne politične sile med sabo spoprijemajo, mislim pa, da je v zadnjem času šlo v Sloveniji to že nekoliko predaleč. Ne govorim o tem, da bi morali biti vsi prijatelji – čeprav bi bilo seveda lepo – in da bi peli v en glas, ampak izključevanje in sovražstvo pa najbrž ni nekaj dobrega. Poglejmo npr. tradicijo slovenskih vlad: izkaže se, da so bile nekatere precej drugačne od drugih. Po prvih volitvah leta 1990 je prišlo do kohabitacije: v Demosovi vladi so sicer sedeli tudi komunisti, na primer Jožica Puhar, pa sekretar za borbe Franc Godeša, tudi Jože Mencinger, ampak realno je predvsem predsednik predsedstva Milan Kučan pripadal drugi politični opciji. In vsem razlikam navkljub je to nekako funkcioniralo. V kasnejših vladah je na podoben način Janez Drnovšek v svoje vlade vključeval tudi stranke z nasprotne strani: v devetdesetih je LDS vladal skupaj s krščanskimi demokrati in nato

z ljudsko stranko. Tudi Janša je leta 2004 – v to dogovarjanje sem bil osebno vključen – Pahorja povabil k temu, da bi poskusili sestaviti skupno koalicijsko vlado. Naša zmaga je bila dovolj udobna, da smo si lahko privoščili ponudbo sodelovanja čez to ideološko črto. Dogovor se ni posrečil, Pahor pa te ponudbe štiri leta kasneje ni ponovil. In tudi zavrnil vrsto predvsem gospodarskih predlogov, čeprav je na opozicijski strani obstajala pripravljenost za sodelovanje pri glavnih rečeh. Na žalost se je to izjalovilo in zdaj imamo nekakšno črno-belo situacijo, katere temperatura samo še narašča in ljudje se obnašajo vedno bolj ideološko, celo sektaško.

Slovite kot atlanticist. Zanimivo je, da sistem v ZDA navkljub vrsti nadzornih mehanizmov v politiki, tako imenovanih checks&balances, ne omogoča predčasni volitev.

Težko bi zelo podrobno primerjalno razpravljali o političnih sistemih. Je pa del odgovora morda v tem, da tudi v ZDA poznajo kohabitacijo: v tem trenutku imajo demokratskega predsednika, predstavniki doma kongresa pa obvladujejo republikanci – zadnji dve leti mandata prejšnjega predsednika Busha pa je bilo obratno. Drug moment, ki to sploh omogoča, so različni dolgi mandati: člani predstavnika doma volijo vsake dve leti, predsednika na štiri, senatorji pa imajo šestletni mandat, a jih vsaki dve leti izvolijo eno tretjino. To je svojevrstna dolgoročna rešitev našega problema s predčasnimi volitvami.

MORAMO SE ZAČETI POGOVARJATI O POLITIKI, ZARES O POLITIKI, NE PA O ŠMINKI IN O LJUDEH. MISLIM, DA BODO TISTI, KI BODO SPOSOBNI RESNE DEBATE O IZZIVIH, S KATERIMI SE SOOČAMO, POTEGNILI DALJŠI KONEC.

Naš sistem je še najbolj primerljiv z nemškimi; tudi pri njih ni mogoče čez noč zamenjati vlade ali celo razpustiti parlamenta. Leta 2005 je kancler Gerhard Schröder želel organizirati predčasne volitve, ker je menil, da bo tako lažje zmagal. V debato se je vključilo celo ustavno sodišče, ki je volitve nazadnje dovolilo, so pa dali ostro mnenje, da zakonodajalec volitev ni namenil temu, da bi obstoječa parlamentarna večina z njimi manipulirala in jih sklicevala tedaj, kadar ji to najbolj ustreza. In kot se boste spomnili, je po volitvah Schröderjeva stranka sicer ostala v vladi, sam pa je moral zapustiti kanclerski položaj, ki je pripadel CDU in s tem Angeli Merkel.

Treba je reči, da stabilnost vlade ima svoj namen, svoje prednosti, in prav je, da si zanjo prizadevamo, res pa je tudi, da smo v Sloveniji trenutno v specifični situaciji, ko bi bilo verjetno res najbolj prav ponovno vprašati volilce, kaj si želijo in komu zaupajo vodenje države. Pri tem ne gre samo za to, da je politično-strankarska situacija zelo komplicirana, opravka imamo tudi z globalno, evropsko in svetovno krizno situacijo, v kateri je prav tako potrebno biti še posebej pozoren na različne poglede. Mnogi komentatorji v zvezi z dogajanjem med volitvami govorijo o »plenu«, ki po volitvah pripada zmagovalcem. To ni dobro.

Včasih se nam zdi, da je Slovenija na meji padca v kaos. Je pa v podobnem položaju vrsta bolj razvitih držav z dolgo zgodovino demokracije, nenazadnje tudi ZDA, kjer številni komentatorji pišejo podobno ostro kot pri nas. Se vam zdi, da je to znamenje nekakšne širše krize identitete zahodne civilizacije ali smo pač na spodnji strani krivulje? Vi ste nenazadnje delali svoj doktorat v Združenih državah v sedemdesetih, ko je bila država po vietnamski vojni in aferi Watergate prav tako v krizi – vmes pa so bila osemdeseta in devetdeseta leta optimizma.

No, sedemdeseta so bila huda leta tudi v Jugoslaviji. Reklo se jim je svinčena leta, celo »leta re-stalinizacij«, kot je nekoč za-

pisal Tine Hribar. Razlika med življenjem na Zahodu in pri nas je bila tedaj še mnogo večja, kot je danes, in to smo na potovanjih opazili na vsakem koraku. Najbrž tudi zato v Ameriki takratne njihove krize nisem občutil v tolikšni meri.

So pa bila sedemdeseta v Ameriki zelo liberalna leta, za naše pojme še toliko bolj. Spomnim se tudi recimo stavka profesorja na Univerzi Brandeis, ki mi je rekel: »Na volitvah je spet zmagal Nixon, to pomeni, da bomo imeli še štiri leta fašizma.« Liberalci v akademskih krogih so bili zelo kritični, njihove debate pa zelo načelne, trde, celo radikalne. Seveda je pa tista kriza spodbudila velikansko dinamiko: spominjam se, s kakšnim užitek sem požiral časopise, kot je bil na primer *New York Review of Books* in podobne, za katere v Ameriki pravijo, da so *liberal*. Izjemna je bila tudi kinematografija, pa teater ... danes živimo v popolnoma drugačnem svetu.

Teater je bil tedaj tudi v Sloveniji živahno središče političnega življenja. Spomnim se, kako je v Šeligovi igri iz tistega časa *Kdor skak, tisti hlap* neko rekel: »Pismo! Imam pismo! Prišlo je pismo!« In vsi v dvorani smo vedeli, za kaj gre: v tistem času sta namreč Tito in Stane Dolanc napisala pismo vsem partijskim organizacijam v državi, v katerem sta tako rekoč pozivala k revoluciji, k temu, da je treba odstraniti buržoazne elemente in deviacije, da je treba zaostri politični, ideološki, razredni boj! Ko je neko v teatru rekel: »Dobil sem pismo!«, je dvorana onemela. Kako malo je bilo potrebno, pa so bili ljudje čisto na trnih. Danes v teatru zlepa ne vidite česa tako vznemirljivega, danes je to v parlamentu; če iščete vznemirjenje, dandanašnji pač ne boste šli v teater.

Govori se o premiku težišča sveta z atlantske na pacifiško os. Ta proces ste več kot desetletje spremljali od blizu, najprej kot veleposlanik v ZDA v letih 1997–2000, nato osem let kot zunanji minister.

Spomnim se, kako sem bil presenečen, ko mi je to prvič povedal neki visoki mornariški častnik na enem od diplomatskih sprejemov v Washingtonu. Povedal mi je, da je nameščen na zahodni obali oziroma pri pacifiški floti. Takrat smo bili ravno v času približevanja Natu in sem nekako evropocentrično pripomnil, da si gotovo želi biti premeščen kam na atlantsko stran, kjer je toliko več vsega in je v vseh pogledih bolj zanimivo. Tedaj je bil presenečen on, rekel je: »Ne, ne, to pa nikakor. Veste, najmodernejšega orožja in najboljših kadrov pa mi ne pošiljamo več v Nato. To je vse na zahodni strani.« Tega je že dobro desetletje in takrat me je prav presunilo. Nekako mi je dal vedeti, da je Nato neka zgodovinsko determinirana aliansa, na katero so seveda upravičeno ponosni in jo po potrebi uporabljajo, ampak velika koncentracija moči se je

pa vseeno pomikala v drugi smeri. In seveda to sovпада s premikom ogromne količine industrijske proizvodnje v Azijo, to pa posledično s premikom kapitala. To so procesi, ki se vsekakor dejansko dogajajo.

Nacionalni interes je besedna zveza, s katero se opravičuje marsikaj, v Sloveniji tudi vpliv politike na gospodarstvo. Pri velikih narodih se nacionalni interes marsikdaj kaže kot ekspanzija navzven. Kako pa je s tem v Sloveniji in ali se je nacionalni interes Slovenije v dvajsetih letih po pridobitvi državnosti kaj spremenil?

Ta sintagma se nam danes morda res zdi kar malo nerazumljiva. Za marsikoga, tudi zame, je celo sporna. Pred dvajsetimi leti temu sicer nismo tako rekli, se pa spominjam takratnih kritik držav, kot so bile Madžarska, Poljska ali Češka, ki da razprodajajo družinsko srebrnino tujcem in tudi sicer v državo spuščajo preveč tujega kapitala. Sam sem bil na te debate vedno zelo alergičen, saj sem smatral, da je tuji kapital ne le vir povezanosti Slovenije s tistim svetom, ki nas zanima, ampak tudi vir novih tehnologij, naraščanja produktivnosti in podobno, zato sem bil vedno zagovornik tega, da bi v Slovenijo prišlo več tujega kapitala. Pri tem se moramo seveda zavedati tudi tega, da Slovenija za tuji kapital zaradi svoje majhnosti ni posebej zanimiva.

TO Z DESNICO PRI NAS JE PO SVOJE RES NEKAKŠNA STIGMA, NA TO PA SEM ŠE POSEBEJ OBČUTLJIV ZATO, KER JE DANAŠNJA SLOVENSKA DEMOKRATSKA STRANKA Vendarle povezana s tradicijo, ki smo jo skupaj spravljali v življenje z nekdanjo SDZ, Slovensko demokratično zvezo. Današnja SDS razume SDZ kot eno svojih predhodnic – in SDZ še zdaleč ni bila desna stranka, temveč je znotraj demosa veljala za liberalno.

Pri nas se je uveljavila miselnost, da moramo te domnevne gospodarske dragulje obdržati zase in iz tega je nastal velik ekonomski in tudi političen problem. Kaj so namreč pomenila tuja vlaganja v nekdanje socialistične države v devetdesetih pa tudi še v začetku tega stoletja? Dotok svežega kapitala je pomenil, da je v obtok prišlo več denarja. V Sloveniji pa je bilo denarja vedno relativno malo, kar je pomenilo, da smo se pri razvoju vedno morali odločati med tem ali onim v okvirih, ki smo si jih pač lahko privoščili. Če bi bili bolj odprti za tuja vlaganja, bi bilo denarja več in verjetno bi lahko naredili več. Tajkunstvo oziroma oligarhi, ta rusko-slovenski fenomen, je posledica tega, da se nismo odprli tujemu kapitalu in smo za vsako ceno hoteli varovati svetinje slovenskega gospodarstva, kulture in še česa. In kaj se je zgodilo? Seveda v Sloveniji nihče ni imel denarja, da bi kupil kakšno večje podjetje ali tovarno, zato si je moral denar izposoditi v banki. Nekaj najbolj prebrisanih si je tako nakopičilo veliko premoženja, nastalo je nekaj imperijev, z nastopom krize pa večina teh posojil ne more več vračati in imamo resen problem. Gre namreč za denar, ki gre iz enega žepa v drugega, ne pa za denar, ki bi prišel od nekod drugod in s katerim bi lahko kaj naredili. Gre za denar, ki se prepisuje iz ene knjigovodske knjige v drugo, še zmeraj pa je to isti denar. Količina razpoložljivega denarja ostaja relativno majhna, utemeljitev tega početja je bil pa nacionalni interes.

Danes vidimo, kako se je to uveljavljanje domnevnega nacionalnega interesa obneslo pri Novi Ljubljanski banki. Spomnim se debat z začetka tega tisočletja, ko je šlo za to, ali bo Pivovarno Union prevzelo Laško ali belgijski Interbrew: tedaj sta se tudi dr. Drnovšek in Golob nagibala k temu, da bi Union prodali Belgijcem. Odgovor je bil, da gre vendar za nacionalni interes, pa kako dobro pivo znamo delati pri nas, kaj nas bodo tujci učili in tako naprej. Enako se je ponovilo z NLB, ko je zanimanje za nakup večinskega deleža pokazala belgijska banka KBC. Tudi kasneje, v Janševi vladi, je bilo kar precej nasprotovanja prodajam tujcem. Prepričan sem, da bi bilo v današnjih razmerah mnogo boljše, če bi bila Slovenija tesneje povezana z mednarodnimi bančnimi in drugimi ustanovami in da se za nazaj izkazuje, kako je bilo tedanje sklicevanje na nacionalni interes škodljivo.

Pri tem pa se je malokdo vprašal, kaj nacionalni interes sploh je? Kako se konstituira, kaj ga definira, kdo o tem pravzaprav sploh odloča? Dejansko se nacionalni interes neke države definira v odnosu do drugih držav. Kaj je interes Slovenije v odnosu do Evropske unije, pa Nata, Združenih držav, Kitajske in tako naprej. Nacionalni interes ni nekaj, o čemer se prepiramo navznoter. Seveda se lahko tudi prepiramo, ampak načelno gre za

rezultanto nekega vsenacionalnega dogovora in razuma. Ne more si nacionalnega interesa prisvojiti samo ena stranka ali skupina ljudi, prav tako nacionalni interes ne more biti ideološko vprašanje.

V Sloveniji se zelo po domače uporablja pojma politične levice in desnice, ki imata v evropski zgodovini sicer predvsem ekonomsko bazo. Bi se s petnajstletno distanco do neke mere dalo reči, da so korenine tega v morda preostrem tekstu Spomenke Hribar Ustavite desnico!

To je bil ravno čas, ko sem se sprl s Spomenko Hribar. Vse to mi takrat ni bilo prav dobro razumljivo. Seveda ni nič takega, da je imela Spomenka na politiko drugačne poglede kot jaz, je pa tako, da se v času, ko smo se veliko družili in skupaj ustanavljali Demos, to ni tako zelo videlo. O tem mi je sicer kar težko govoriti, ker so se razmere zelo spremenile in sem se o čem motil tudi sam.

Vendar pa – ko je Demos razpadel, se je zdelo, da iščemo nekakšno sredino, okrog katere bi stabilizirali slovensko politiko. Menili smo, da ne skrajna levica, ki jo je Demos porazil, ne skrajna desnica, ki naj bi dvigala glavo, nista dobri. Ne spomnim se prav točno, kaj vse je zapisala v tistem tekstu, nesporno pa je bila precej ostra in marsikdo je to razumel, kot da se je s tem izneverila Demosu. Vprašanje je, če bi danes napisala enako, meni pa se za nazaj v glavnem zdi, da je šlo za moment kulturnega boja, ki ni bil najbolj upravičen.

V tujini je povsem normalno, da se politični spekter deli na levico, sredino in desnico – pri nas pa je skoraj nepredstavljivo, da bi se nekdo sam razvrstil na desnico. Je to posledica petinštiridesetih let demonizacije v socializmu?

Jaz mislim, da je. Vsi smo hodili v takratne šole in marsikatera današnja šola je takratnim šolam ostala v marsičem podobna. Ko gre za določene nazive in imena, nam včasih manjka intelektualne poštenosti: kaj pa je definicija levice in desnice v današnji Sloveniji? Naša

ko razglasili za desnega. Pri nas gre za nek konstrukt, ki se vleče še iz komunističnih časov. Mene so v udbovskih kartotekah označevali za »meščansko desnico« – že takrat. To so precej nezanesljive oznake, za katere bi bilo dobro, če bi jih ponovno premislili, a bo to verjetno precej težko, glede na to, da smo spet sredi kulturnega boja, v katerem se stvari poenostavljajo, ljudem pa se marsikaj tudi podtika. Če SDS označujejo za desno stranko, jo s tem postavljajo tja, kjer je kakšen Geert Wilders, pa Fini in morda Berlusconi ali pa celo madžarska stranka Jobik.

To z desnico pri nas je po svoje res nekakšno stigma, na to pa sem še posebej občutljiv zato, ker je današnja Slovenska demokratska stranka vendarle povezana s tradicijo, ki smo jo skupaj spravljali v življenje z nekdanjo SDZ, Slovensko demokratično zvezo. Današnja SDS razume SDZ kot eno svojih predhodnic – in SDZ še zdaleč ni bila desna stranka, temveč je znotraj Demosa veljala za liberalno in tudi naši prvi mednarodni stiki so bili z evropskimi liberalci, z Genscherjem v Nemčiji, pa z madžarskim Demokratičnim forumom, češkim Državljanjskim forumom okrog Havla, vse to so bile tedaj podobne organizacije, sredinske, liberalne grupacije, pogosto povezane z intelektualci, akademsko sfero, pa kulturniki. Tudi SDZ je nastala do neke mere kot reakcija na ustanovitev Kmečke zveze, ki je bila ustanovljena kot prva napol politična, nekako stanovska organizacija; tudi mi smo sprva podobno razmišljali, da s Slovensko demokratično zvezo ustanovljamo stranko srednjega razreda, stranko izobražencev v najširšem pomenu besede.

Moram reči, da tudi mene moti to stigmatiziranje, celo sataniziranje ljudi s tem, da naj bi pripadali desnici, tako da bo najbrž kar držalo, da je Spomenka s tistim tekstom naredila neko raboto, ki ji po mojem mnenju ni v čast.

V Sloveniji imamo več pošasti, ki vedno mobilizirajo ekstremni del volilnega telesa: na levici sta to diktatorska osebnost Janeza

TAJKUNSTVO OZIROMA OLIGARHI, TA RUSKO-SLOVENSKI FENOMEN, JE POSLEDICA TEGA, DA SE NISMO ODPRLI TUJEMU KAPITALU IN SMO ZA VSAKO CENO HOTELI VAROVATI SVETINJE SLOVENSKEGA GOSPODARSTVA, KULTURE IN ŠE ČESA. IN KAJ SE JE ZGODILO?

z velikovškimi atentatom zlagal. O tem, da je bil iz prve roke obveščen o atentatu in o problemih, ki so zaradi njega nastali, je na neki način v svoji novi knjigi pokazal tudi Igor Omerza. Türkoovo ime pač je med imeni vabljenih na tiste sestanke, kjer so se o teh stvarih pogovarjali. Kje stoji en dokument glede na drugega in ali sta v ustreznih kronološki sekvenci, je drugo vprašanje, ampak nikakor nobeden od objavljenih dokumentov ni bil ponarejen.

Vsem tem spraševanju o dokumentih se je pozabilo na osnovno vprašanje: ali je predsednik države vse to vedel ali ni? Navsezadnje bi on sam lahko takoj rekel, da je to vedel, in zgodba bi bila končana: saj to ni bilo nič takega, tam je bil pač v službi in jasno je, da so se na sestankih manjšinske komisije pogovarjali o tem neuspelem atentatu v Velikovcu, saj je bil to takrat veleškandal.

Se pa moramo spomniti, da se je vse skupaj začelo s predsednikovim odlikovanjem šefu Udbe, kar je pripeljalo do neprijetnih vprašanj. Predsednik se jim je želel izogniti in je pri tem naredil napako, ko je izjavil, kako je za vse skupaj izvedel iz časopisov.

kaš skozi nekaj portalov in agencij, kot si bil nekoč šele, ko si prebral več časopisov. Zlasti mlada generacija se je obrnila k tem računalniškim oziroma spletnim medijem, kar ni čudno, saj je ponudba izjemno bogata in privlačna.

Mislil pa, da danes ni tako preprosto ustanoviti novega medija, saj je medijski prostor precej zaseden. Pred tremi ali štirimi leti je Peter Jambreč poskušal ustanoviti časopis, najprej revijo, ki bi se razvila v tednik in morda celo v dnevnik, a je zadeva zastala, ko se je izkazalo, da se ne bo dalo priti do določenih državnih fondov.

Vsekakor je prišlo do spremembe tehnologije, mislim pa, da se je spremenila tudi mentaliteta. Slovenija sicer je specifičen trg in morda se še vedno premalo zavedamo, da je pri dveh milijonih uporabnikov našega jezika težko z dobičkom izdajati časopise, revije in knjige. Prepričan sem, da bi moralo ministertvo za kulturo nameniti večjo podporo tistim knjigam in tisti umetnosti, ki na dovolj visoki ravni nastaja v slovenskem jeziku.

Argument o majhnosti trga slišimo pogosto, ampak na trg političnih idej bi ga težko prenesli. V zadnjega pol leta je prišlo do pobude o resetiranju Slovenije, ki jo je sprožil nekako nadstrankarski krog okrog dr. Žige Turka.

To je drugo vprašanje. Tukaj gre za skupino posameznikov, ne za medij.

Tudi pobudniki Nove revije v začetku osemdesetih ste bili skupina posameznikov – ki je ustanovila medij.

Ta ideja o mediju je seveda zelo simpatična. Mislim sicer, da bi morali v prvi vrsti obuditi Zbor za republiko, ki po mojem mnenju danes spi preveč spokojno spanje.

Je pa vendarle tako, da je politika posebne vrste stroka, ki v svoji demokratični obliki enostavno zahteva politične stranke. Zdaj se pojavljajo ideje o novih obrazilih in o raznih svetih modrecev: to so pobude, ki me malce spominjajo na komunistične čase, ko je bila oblast pripravljena storiti karkoli, da bi se le izognila strankarstvu. Spominjam se debat iz let 1989–90, ko so nekateri govorili, da so stranke v obdobju civilne družbe preživeta oblika politike. Ampak to ni res: stranke so v demokraciji normalen pojav, v demokraciji so subjekti politike pač politične stranke. Tudi podatki instituta *The Economist Intelligence Unit*, ki zbira in interpretira najrazličnejše družbene kazalce po vsem svetu, govorijo o tem: za njih visok standard demokracije ni to, da bi namesto strank vladali domnevno pošteni državljani ali resnični strokovnjaki ali celo vojaki. To je pomota: v demokraciji imamo parlament in imamo stranke. Po mojem mnenju je tukaj potrebno biti konzervativen glede forme in odprt glede vsebine – čisto možno je, da je pri nas prostor za kakšno novo stranko, celo vedno bolj sem prepričan o tem, čeprav se jaz s tem ne bom ukvarjal.

Zadnjih dvajset let ste večinoma posvetili politiki, dvajset prej pa nekako enakomerno literaturi, akademski karieri in politiki. Kaj načrtujete za naslednjo dvajsetletko?

Oh, v naslednjih dvajsetih letih bom šel v pokoj! No, ne še čisto takoj – pričakujem, da bo obdobje v kakšnem letu od trenutka, v katerem se pogovarjava, zelo živahno in zelo razgibano. V tem obdobju bom najbrž imel kakšne naloge oziroma vloge, bodisi na zunanje- bodisi na notranjepolitičnem področju. Prepričan sem, da je bolj iskreno treba povedati, kar je pač treba povedati, predvsem s tem mislim, da je treba odpreti prave politične debate. Moramo se začeti pogovarjati o politiki, zares o politiki, ne pa o šminki in o ljudeh. Mislim, da bodo tisti, ki bodo sposobni resne debate o izzivih, s katerimi se soočamo, potegnili daljši konec. Prav tako sem mnenja, da se je trenutna vladna postava relativno zelo slabo izkazala in da je resnično uspešna le v blatenju, celo sataniziranju svojih nasprotnikov. Upam, da bomo to napetost in to precej zoprno vzdušje premagali z odločitvijo za Slovenijo, ki bo stremela k modernemu življenju in bo zavrgla stare modele in klišeje. Vidim možnost za sredinsko politiko, kako bo to tehnično izvedeno, težko napovem, si bom pa v naslednjih letih še naprej prizadeval, da se ustvari prostor dialoga, sodelovanja in izmenjave pravih idej. ■

levica, nekateri ji pravijo tranzicijska levica, je pravzaprav najbolj premožna sfera slovenske družbe. Ne poznam nobenega desničarja, ki bi bil pri kopičenju premoženja tako uspešen kot nekateri nekdanji partijski funkcionarji ali tisti, ki jih je partija postavila za direktorje gospodarskih družb, nato pa so jih privatizirali.

SDS, stranka, ki ji sam pripadam, je del evropske ljudske stranke. Ljudske stranke ne veljajo za desne, temveč za sredinske stranke, in ljudske se imenujejo zato, ker nagovarjajo velike količine ljudi. Desne stranke niso tako množične, so bodisi nacionalistične bodisi skrajno populistične, denimo na Nizozemskem ali na Danskem, pa v Italiji in še kje. Program evropske ljudske stranke bi zelo tež-

Janše in mračnjaški načrti Cerkve, na desnici pa podobno vlogo odigrajo bolj ali manj krvavi dogodki iz obdobja 1945–90. Prvo je brez stvarnejše opore v dejstvih, pri drugem pa gre za dogajanje izpred desetletij – oboje sredinske volilce prej odbija kot pritegne. V vaši stranki je tovrsten dogodek zadnjih mesecev zgodba s predsednikom republike in arhivskim gradivom – se vam zdi, da je bila s taktičnega vidika to smotrna poteza?

Tukaj se ne bi čisto strinjal, da gre vse to v isti koš. A opravičevanje s strani SDS je bilo nepotrebno – dejstvo je, da noben izmed tistih dokumentov ni bil ponarejen, in to, da je predsednik Türk govoril, da naj bi bili ponarejeni, je ena čudna godlja. Dejstvo je tudi, da se je predsednik države o svoji seznanjenosti

Kako to, da ne glede na poglobljanje krize ne pride do pojavnosti medijev, ki bi to krizo znali reflektirati na podoben način, kot so v osemdesetih razpadanje Jugoslavije *Nova revija*, *Mladina* ter *Radio Študent*? Vsi omenjeni še obstajajo, a na nekakšni margini, njihove takratne naklade in odmevnost pa so bile izjemno visoke. Pri tem pa je danes mnogo enostavneje in nenazadnje varneje ustanoviti medij recimo na spletu, a poznamo le dva: *Vest.si* in *Razgledi.net*.

Na nove tehnologije se ne spoznam prav dobro, zdi pa se mi, da so odvzele del prostora in kruha klasičnim medijem, zlasti časopisom in revijam, podobno kot je televizija nekaj odvzela kinu in gledališču. Danes si enako dobro obveščen o dogajanju, če se prekli-

● ● ● KNJIGA

Zvezde so obrnjene v preteklost

BINA ŠTAMPE ŽMAVC: **Pol sonca**. Mladinska knjiga (Zbirka Nova slovenska knjiga), Ljubljana 2011, 114 str., 19,95 €

Bina Štampe Žmavc je ena najprepoznavnejših sodobnih slovenskih sonetistk, in to v okolju, kjer se konkurenca za pesniško prepoznavnost bolj ali manj zadržuje pri precej medlejših opusih. Poleg soneta se je v svojih pesniških zbirkah, namenjenih odrasli populaciji, srečevala tudi z nekoliko bolj razvezano obliko (*Sinjebradec*, 2008), a z dvema zbirkama, ki sta sledili, se je vrnila k sonetu.

Sonet Bine Štampe Žmavc ni eksperimentalen, niti šepav, repat ali zamirajoč, ampak se po svoji zunanji formi drži klasičnega endekasilabičnega izročila. Med sodobnimi pesnicami podobno zunanjo formo v svojih sonetnih zbirkah ohranja tudi denimo Zvezdana Majhen. Zunanjeformalno Žmavčeva izpričuje večščino, ki jo zahteva endekasilabo, kar pomeni, da njene pesmi brezhibno tečejo, branje se ne zatika, kar pa zadeva rimo, uporablja dve shemi, tako abba kot abab.

Vse te značilnosti veljajo zlasti za novo zbirko *Pol sonca*; naslov lahko glede na prejšnje pesnične zbirke, predvsem glede na *Sinjebradca*, razumemo večplastno: odpiranje do polovice, prepuščanje tiste polovice svetlobe ali pa prepuščanje *zgolj* polovice svetlobe, kar je spet povedno – pol sonca je lahko namreč pol sonca ali pol sonca *manj*. Vendar nam vsebina zbirke izpričuje nekakšen resigniran optimizem, kar je morda bistvena značilnost novih pesmi Bine Štampe Žmavc. To linijo je začrtala že v predhodni zbirki *Vaze*: resignativna kontemplacija, ki pa ni nujno tudi depresivna. Pesničin poetični bes, izvirajoč *de profundis* njenega eksistenčnega stanja, ki je v *Sinjebradcu* še vrel na površje, se zdaj umirja in domala umiri.

Pa povejmo naravnost: v zbirki *Pol sonca* so nekateri avtoričini najboljši soneti. Ali morda celo njene najboljše pesmi; če je *Sinjebradec* njena najmočnejša zbirka po ekspresiji čustev, je *Pol sonca* njena osrednja zbirka, knjiga, ki izpričuje hkrati večščino in zrelost, čeprav (ali morda prav zato, ker) ostaja nekje na svojem robu ravno prav naivna in brezkompromisna obenem. Povejmo drugače: pesnica pozna življenje in pasti, ki so nastavljene vsepovsod po gozdu, a raje gleda krošnje. Včasih jo veja udari po glavi ali pa past zgrabi nogo, a to je prehodnega značaja; in izkušnja je na koncu precej bolj nagrajujoča.

Osrednja pesem zbirke je prav gotovo sonet *Gostilnica, popotnikom postaja*. V njem Žmavčeva skozi podobo občestne gostilnice in krčmarice v njej, ki, »ko ji čas ostaja«, malce posesti, pa se potem spet vrne h gostom, začrtuje podobo življenja na splošno. Sonet zadobi nekakšen jeshovski podzven, vendar brez ironije, pač pa z veliko mero empatije do oseb, ki prihajajo in odhajajo, krčmarice, ki je vedno prisotna in do gostov vedno prijazna, in posebej deklice, ki se za mizo odmika v spomine. Ni nujno, da je v teh spominih mir, vendar je, ko začnemo tuhtati o tem, kamera že zunaj fokusa, nas že odpelje naprej po poti. Nevsiljiva avtobiografskost in hkrati distanca tega soneta izpričujeta pesnično mojstrsko sposobnost opisovati in hkrati kontemplirati. Opis krčmarice, »ki od večno traja«, nas povrne v nekakšno jurčičevsko dobo, posebej ko beremo: »V predpasniku iz klota, ljubezniva / se urno suče rožnata v obraz, / z rokami v bokih in zajetna v pas / od kraherla in vinskega peciva.« V podobi deklice pa je slutiti izkušnjo, ki narekuje tiho odmaknjenost.

Mestoma se zgodi, da v posameznih sonetih epiteton postanejo odvečno gradnikovski (»mačka tihošapa«), vendar kljub vsemu ne preveč moteči, pa tudi potencialni patetiki se pesnica spretno izogne (»Jesenske dalje in nebo zaprto«, »Boli pomisel me na tvojo starost«). Zdi se, da se iz soneta *Gostilnica, popotnikom postaja* tiha (avtobiografsko-distančna) memoarna kontemplacija širi naprej in nazaj v zbirko z nekaterimi drugimi mojstrskimi pesmi (»Čas prazen. Ne obiščejo te muze«, »Da dušo oživila bi pretiho«, »Je deklica in dolga bela cesta«, »Ta blagodejni samostanski mir« idr.).

Pesnica je letos dopolnila šestdeset let in izdala svoje

najbolj zrelo delo – dobra popotnica za v prihodnje in še en dokaz, da teorija, da pesniki najboljša dela ustvarijo v mladosti, ne drži vedno. Zbirko *Pol sonca* zaključijo sonet o izmikajoči pesmi in tišini. A iz tišine ponavadi, kot izpričuje že zgodovina, navdih najraje obrodi.

MATEJ KRAJNC

● ● ● TELEVIZIJA

Danes je dovoljeno pivo, jutri je nov dan

1991: **Neizstreljeni naboj**. Scenarij Damijan Šinigoj, režija Jure Pervanje. Produkcija TVS, TV Slovenija, 15. 6. 2011, 90 min.

Teritorialci s pivom v roki so najbrž podoba, ki se predrami v spominu na osamosvojitveno vojno marsikoga, ki je bil ob razglasitvi samostojnosti dovolj star, da se je zavedal obojega – resnosti in pogosto tudi smešnih plati situacije. Nekako tako je s filmom *Neizstreljeni naboj* (pozor, nikar ne zamešajte z istoimenskim romanom, čeprav je scenarij za film napisal prav njegov avtor, Damijan Šinigoj): privoščiti si norčevanje iz desetdnevne vojne, ki je mnogi nimajo za ravno komičen pripetljaj v slovenski zgodovini, proti koncu pa gledalce melodramatično opomni, da se takšne zadeve lahko iztečejo v malone grško tragedijo.

Tudi film se začne s pivom; žal ne na račun prestrašenih državljanov, ki so v znak spoštovanja do braniteljev domovine teritorialcem med desetdnevno vojno malone potiskali pločevinke piva v roke, temveč si ga plačujejo mladci sami. Kljub temu pivo teče v velikanskih količinah, kot priložnosti pritiče: fantje si bodo namreč kmalu nadeli vojaško suktnjo, in to ne katerekoli, temveč uniforme JLA, po prepričanju mnogih zadnje zaresne vojske v teh krajih. *Naj malo trpi, bo vsaj dec ratal*, pripomni oče enega od glavnih junakov, ko na svečani zaprisegi zaskrbljena mama izrazi dvom, kako bo potekala sinova vojaščina v politično razgretih časih. Borut in Marko, po prikazanem sodeč srednješolska prijatelja, sta pravzaprav imela srečo: oba so razvrstili v vojašnico nekje ob slovensko-italijanski meji (kar je, po mnenju poznavalcev, milo rečeno za lase privlečeno, a saj je film navsezadnje fikcija – čeprav z letnico 1991 v naslovu namiguje na vsaj nekoliko zgodovinsko verodostojen prikaz dogajanja iz tistega časa ...). Ampak film je film in tako se Meta, vrstnica, ki si jo fanta nekako podajata in zaradi katere se zdi, da bi se zgodba utegnila sprevreči v klasično zgodbo o odraščanju in mladostniških ljubeznih, v kasarno lahko pripelje na obisk z rdečim jugom. H komu od obeh, ni čisto jasno, a kmalu tudi ni več pomembno, kajti v črnih oblakih, ki so se zbirali na obzorju in jih je mladina v svojih zgodah in nezgodah uspešno ignorirala, se naposled razdivja nevihta in trešči – naravnost v Slovenijo.

Danes so dovoljene sanje, jutri je nov dan, reče Milan Kučan, še ne povsem sivolas, na dokumentarnem posnetku, vključenem v film. In prav zaradi takih vložkov se film, ki je s svojo zgodbo precejšen konstrukt in ima bolj malo zveze z resničnim dogajanjem, vse preveč nagiblje v dokumentaristično zvrst; to morda sploh ne bi bila tako slaba odločitev, ogled dokumentarca o osamosvojitveni vojni bi bil primeren tudi za vse tiste mlade Slovence, ki so se rodili šele po osamosvojitvi in jim je bilo v *Neizstreljenem naboj* menda marsikaj nejasno ... In to kljub podnapisom, kadar nastopajoči govorijo srbohrvaško, ki so za današnjo mladino seveda nujni.

Filmu gre očitati tudi, da poleg nejasne odločitve, ali bo komedija, inčiacijska drama prehoda v zrelost ali resen film o tragičnih posledicah vsake vojne, zaplet snuje odločno predolgo in preveč v prazno; zares se začne šele po razglasitvi samostojnosti (datumi bi res pomagali ...). *Sad čemo da se bijemo, janezi*, reče nekdo od nabornikov in Borut razsrjeno odvrne *Se pa bomo!* in vrže jabolčni ogrižek v vrata. Zastavnik nabornike sredi noči skliče v pozor, in to zgolj zato, da jim pove, da ni šale – ka-

zen za dezertiranje med vojno je ustrelitev, v mirnem času pa pet let zapora. Povodov za smeh je kljub temu dovolj: izvablja ga stereotipno orisani liki, denimo Albanec, ki postrani služi s pobiranjem športnih stav, tudi od desetnika; pa pripetljaj s tablami, na katerih piše Republika Slovenija in ki so jih pripadniki Teritorialne obrambe pritrdili z vijaki številka 11, jugoslovanska vojska pa ima na voljo samo izvijač številka 10; prebežniki s Kosova, ki jih naborniki mirne duše spuščajo čez mejo k Italijanom, da le smejo pretipati njihove v rute ovite ženske in če jim vodje povorke izročijo kako steklenico skenderbega. Borut Marka nagovarja, da bi jo popihala, Marko okleva in pokliče mamo, ki mu svetuje skoraj enako: »Sine, odloči se, kot misliš, da je prav, le dvakrat premisli. Zbeži!«

Medtem se na drugi strani krepijo vrste teritorialcev: prav vsi si želijo mednje, saj bi v nasprotnem primeru tvegali posmeh prijateljev. Na dvorišču vojašnice se gnete vsakovrstnih pojav, od možakov v volnenih partizanskih plaščih, ob katerih poročnik cinično pripomni, če jim ne bo v tem malce prevroče, do mladeniča sumljivega videza, ki si pot med teritorialce odpre s prostodušnim priznanjem, da ima doma pištolo – čeprav je skoraj očitno, da je prej ni rabil za obrambo domovine ... Tudi pomenkovanje Boruta in Marka se prej kot resno posvetovanje o tem, ali bi kazalo odnesti glavo, še preden počti, zdi zbadanje dveh stripovskih junakov tipa *Mirko i Slavko* ali, bolj znano mlajšim generacijam, kovanje zarote zoper Nemce v tevenanizanki *'Allo, 'allo*. Naj bo primerjava takšna ali drugačna, dialogi v *Neizstreljenem naboj* so na trenutke posrečeno duhoviti in zato štrlijo ven iz slovenskega filmskega povprečja.

Humorni prizori se izmenjavajo s posnetki vojakov, ki sedajo v tanke in se pripravljajo na spopad, gromovita glasba, skoraj kot iz kakšne Coppolove *Apokalipse zdaj (Ježa valkir)*, pa gledalca utrjuje v prepričanju, da – zdaj ni več čas ne za sanje ne za pivo. Vse do bridkega konca, ki pa glede na do tedaj videno učinkuje preresno in nena ravno. Pa še en spodrsrljaj pade v oči: spremeniti bi morali tudi naslov, saj je naboj v filmu izstreljen ...

AGATA TOMAŽIČ

● ● ● KINO

Nazaj k naravi

Na morje! (Alamar). Režija Pedro González-Rubio. Mehika, 2009, 73 min. Ljubljana, Kinodvor

Za Mehičana Pedra González-Rubia smo prvič slišali leta 2005, ko je po festivalih uspešno zaokrožil njegov dokumentarec o bikoborbah *Toro Negro*. S svojim drugim filmom *Na morje!* se je zdaj preizkusil še v žanru igranega filma, ki pa ga še vedno močno zaznamuje pečat dokumentarne radovednosti. Ta se kaže že v izbiri prizorišča (neokrnjena divjina mehiškega koralnega grebena Banco Chinchorro) in likov (očeta in sina, ki sta to tudi v resničnem življenju) ter v njegovem etnografskem pogledu, ki odnose med protagonisti zgošča in razvija okrog prikazovanja starodavnih ribiških tehnik.

Pravzaprav si boste naredili še največjo uslugo, če boste *Na morje!* gledali kot kakšen dokumentarec National Geographica. Če v njem ne boste iskali dramatičnih obratov, ampak boste le poskušali vstopiti v fascinantni svet divje narave in povsem elementarnega človeškega bivanja, ki se z vsakim kadrom odpira pred vašimi očmi. Če ga boste poskušali začutiti in zavonjati, če boste vanj zavrtali z enako deviškim pogledom, kot ga nosi deček, ki na greben pripotuje naravnost iz hektičnega Rima. Film ima bore malo zgodbe, zato pa veliko avtentične vsebine, za katero se zdi, da se pred kamero odvijte popolnoma spontano in nenačrtovano. V resnici je zgodba izmišljena, a ker so liki resnični in ker jih je režiser postavil v situacije, ki so jih povsem naravno sprejele, je v njej toliko pristnosti, da se zdi skoraj neverjetno, da ni vse res.

Če se boste filmu pustili zapeljati, se boste znašli v naročju čudovite tropske idile in preproste človečnosti,

S POGLEDI NA PRIREDITEV!

Do 29. junija na www.pogledi.si odgovorite na nagradno vprašanje in sodelujte v žrebu za 4x po dve vstopnici za koncert Vlada Kreslina (četrtek, 18. avgust, Križanke).

pogledi.si

ŠE ZA 38 MILIJONOV € NAS JE

ŽENJA LEILER

Šok ob tej številki je za nas prevelik. Nimamo več maneverskega prostora, smo nemočni,« je pretekli teden predlog rebalansa državnega proračuna, ki jemlje kulturi 38 milijonov oziroma 17,4 odstotka, komentirala ministrica za kulturo Majda Širca. Tiskovno konferenco, na kateri so medijem sporočili svoje odločno nestrinjanje s temi številkami, so naslovili kar z *Do konca leta zaprto!* Posledice rebalansa naj bi bile namreč katastrofalne. Ker ministrstvo kar polovico proračuna porabi za plače zaposlenih v kulturi, naj bi po besedah ministrstva 38 milijonov primanjkljaja pomenilo, da bo sredstev za programe, naložbe in projekte tako rekoč zmanjkalo.

To je bil šele začetek. Po mnenju direktorja mariborskega SNG Danila Roškerja naj bi z zmanjšanjem dotoka sredstev javnim zavodom namreč umetnost in kulturo dobesedno uničili, z njima vred pa še identiteto slovenskega naroda. Mitja Čander, programski direktor Evropske prestolnice kulture – Maribor 2011, je prepričan, da je rebalans zrasel iz duha populizma, ki razume kulturo kot družbenega parazita, obenem pa bo zmanjšanje sredstev povzročilo naraščanje nasprotij, medsebojnih očitkov in spopadov med javnimi zavodi, nevladnimi organizacijami in samostojnimi umetniki. Jurij Krpan, predstavnik Asociacije nevladnih organizacij, je napovedal eksplozijo socialne bombe in kulturni zastoj, ki bo pustil trajne posledice. Nič manj zaskrbljen ni bil Miran Zupanič, predsednik Nacionalnega sveta za kulturo. Predlagani rebalans je označil za nerazumno dejanje.

Težko se je spomniti dogodka, ki bi v enem samem dnevu povezal toliko znanih in vplivnih akterjev slovenskega kulturnega vsakdana (manjkal je morda le Mitja Rotovnik), težko pa bi našli tudi dogodek, ki bi poosamosvojitveno bistvo slovenske kulture in umetnosti tako odkrito in pošteno razgalil in ga pomanjšal na vprašanje najbolj banalne stvari med banalnostmi: denarja. Osemintrideset milijonov evrov naj bi bilo namreč dovolj, da »nimamo več maneverskega prostora«, da bomo »uničili slovensko identiteto«, da bodo narasla »nasprotja, medsebojni očitki in spopadi med javnimi zavodi, nevladnimi organizacijami in samostojnimi umetniki«, da bomo doživeli »eksplozijo socialne bombe« ter »kulturni zastoj s trajnimi posledicami«. Kakšno kondicijo pa pravzaprav imata slovenska kultura in umetnost, da ju kaj takega – potem ko se bodo njuni nastopajoči po napovedih očitno najprej stepili med sabo – lahko kar tako zbrše s prizorišča zgodovine, če pa ju niso mogle v preteklih dveh stoletjih precej usodnejše stvari? Ali nas ne učijo že ves čas, da brez slovenske kulture danes ne bi imeli slovenske države?

Na tem mestu nas zato ne zanima toliko (čeprav seveda tudi nas), da se z rebalansom kulturi poleg zdravstva jemlje največ (v primerjavi z glasnostjo ministrstva za kulturo je bil odziv ministrstva za zdravje povsem neopažen) in da je odstotek znižanja dejansko visok. Prav tako bomo spregledali (sektaški) vzklik »prizadetih«, češ da jemljemo kulturi zato, da »bomo

Kultura in umetnost sta gotovo med najbolj utrujenimi in izpraznjenimi besedami slovenskega postkomunističnega obdobja in njegovih tranzicijskih in posttranzicijskih metamorfoz.

imeli za policaje in učitelje« (sic!). Tisto, kar nas bi moralo »dvajset let pozneje« pravzaprav zares zanimati, je prej kot količina kulturnega proračunskega denarja sam smisel slovenske kulture tukaj in zdaj. O njej je vsekakor lažje mokrocveteče govoriti, jo vzneseno priklicevati in z njo žugati, se kregati za pogačo, drobtine in ostanke, kot jo zares ustvarjati in živeti. Kultura je pač vse in vsa, ali pa je ni zares.

A dejstvo je, da še nikoli nismo na leto napisali ali prevedli ter natisnili toliko novih knjig, postavili ali gledali toliko likovnih in vsakršnih razstav, režirali ali gledali toliko predstav, igrali ali poslušali toliko koncertov vseh žanrskih zvrsti, videli toliko kulturnih oddaj, obiskali toliko festivalov, celo posneli toliko filmov ... kot v zadnjih dvajsetih letih. Še nikoli doslej nista t. i. elitna in množična kultura, ki bi ju nekateri še naprej radi videli na sovražnih okopih, tako mirno in brezbrizno živeli druga ob drugi in druga z drugo, kot živita najmanj zadnje desetletje in pol. Skratka, že dolgo bi na Slovenskem težko govorili o količinski siromašnosti kulturne produkcije.

Nasprotno: ta nam bi morala vlivati kvečjemu izjemno kulturno samozavest, nas narediti boljše, bolj izobražene, bolj empatične, bolj strpne ... bolj kulturne. Še več, narediti bi nas morala za ljudi, ki imajo po kulturi in umetnosti potrebo. Ta potreba seveda ni le potreba po lepem, po branju knjig, gledanju filmov in gledaliških predstav, obisku razstav in koncertov ..., ampak je obenem tudi potreba po družbenem angažiranju, ki ne zapira vrat, ko pade z mize zadnji evro javnega denarja, pa tudi, ki se ne konča s kruhoborstvom, medsebojnim rivalstvom in zadostitvijo lastnemu interesu. In če smo v prvih dveh desetletjih, ko si je kultura lahko zasluženo odpočila od svoje pretekle državotvorne naloge, prišli do izrazitega povečanja kulturne produkcije (ki je za ene bogastvo, za druge pa – hiperprodukcija), smo se prav tako silovito soočili s siromašenjem njene refleksije in pomanjkanjem njenega vrednotenja. Pa tudi umanjkanjem prave, torej kritične distance do vsega, kar je ali se ima za umetnost in kulturo. To pa tudi pomeni, da smo danes priče pomanjkanju vrednostno-hierarhičnega ločevanja kulturnega in umetniškega središča od obrobja, pomembnega od morda manj pomembnega, pa čedalje večji vse-enakosti in vse-enosti. Slovenska kultura in umetnost sta novici dneva le še kot afera ali pa kot državno-proslavna osmofebruarska maša. Izid novega romana Prešernovega nagajenca, premiera predstave renomiranega režiserja, premiera slovenskega filma, izvirna filozofska knjiga ... so vredni enako, kot, denimo, pubertetniško nereflektirane provokacije t. i. avantgardnih subverzivnežev. To ni nič drugega kot provincializem, ki zase misli, kako svetovljanski da je, v resnici pa ne zna ali zaradi različnih interesov noče ločiti zrna od plev.

Zadnji javni poziv Društva slovenskih pisateljev – nekoč tako kredibilne združbe ne le pisateljev, temveč tudi angažiranih intelektualcev, zdaj pa skorajda anonimnega kolektivnega organa – »predstavnikom slovenskega 'političnega razreda'« ni naletel tako rekoč na nikakršen odziv. Bil je manj od muhe enodnevnice, pa

čeprav drži, da je prej kot z odločno vsebino in konkretnostmi govoril z moraličnim jezikom vsesplošnega ogorčenja. A to ni zaleglo niti ob nedavni kadrovski rošadi v ljubljanski Drami, ki jo je širša kulturna javnost sprejela kot scela samoumevno pravico oblasti, da na čelo najpomembnejših nacionalnih kulturnih hiš nastavlja kogarkoli si že pač želi. Zdi se, skratka, da kultura in umetnost še nikoli prej nista bili družbeno tako marginalni, kot sta danes. Težko bi se strinjali, da je njuna prava moč odvisna od zadostnih količin denarja.

Slovenska kultura je gotovo dežela, v kateri cveti sto cvetov. In prav je tako. Manj prav pa je seveda, da je zato kulturna politika transmisija večine teh sto cvetov ne glede na njihovo dejansko vrednost. Nobenega dvoma ni, da mora država kulturo izdatneje podpreti in da je v določenem, celo precej velikem obsegu nikakor ni mogoče prepuščati trgu. Veliko dvomov pa je, ali je javni denar res učinkovito in (predvsem za ustvarjalce in umetnike same) stimulatивно razdeljen ali pa jih »sistem« prej sili v neprestano produkcijo, katere učinki so povprečnost, ustvarjalna šibkost in neprestana servilnost tej ali oni oblasti. Tega vprašanja tako slovenska kulturna politika kot tudi ustvarjalci sami zadnjih dvajset let niso ne zmogli ne znali ali pa niso želeli rešiti. Tudi zato je lahko ogorčen odziv ministrstva na rebalans proračuna tako hitro poenotil med sabo tako različne ustvarjalce slovenske kulture, obenem pa »pravo« javnost pustil popolnoma brezbrizno.

V denarju ni vse, je pa zelo veliko, pravi znani ljudski rek. A prav o tem ni vse, ki ga je sledeč kataklizmičnim napovedim očitno v kulturi vse manj, bi se pravzaprav dvajset let po osamosvojitvi morali spraševati, pa se očitno ne bomo, ker za to ni dovolj – denarja. Kot nas uči zgodovina, razvoj kulture in umetnosti ni že sam po sebi zagotovilo za renesanso družbe, je pa njen temeljni pogoj. Če kaj, je danes od slovenskih ustvarjalcev zato pričakovati, da se ne bodo več prepuščali čarom napenjanja mišic te ali one politike, ampak da bodo končno sami postali aktivni in glavni akterji prihodnje kulturne politike v državi.

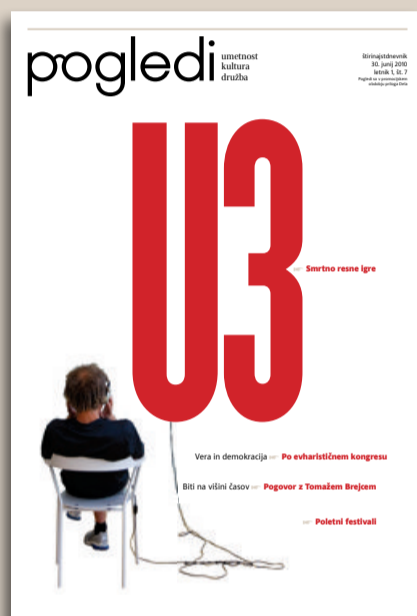
Tudi zato, ker temu ni tako, sta kultura in umetnost gotovo med najbolj utrujenimi in izpraznjenimi besedami slovenskega postkomunističnega obdobja in njegovih tranzicijskih in posttranzicijskih metamorfoz. Če sta bili v prejšnjem sistemu od cinični zvijačnosti partijskega uma nemalokrat postavljeni na piedestal, s katerim se je po potrebi legitimirala takratna oblast, potem lahko po dvajsetih letih njunega bivanja v samostojni Sloveniji ugotovimo, da sta dobri le še kot občasni prinašalki volilnih glasov tej ali oni politični stranki, pa kot visokoleteči besedi, s katerima je mogoče pedagoško ogorčeno moralizirati. Težave, ki jih ima ob dvajseti obletnici samostojnosti slovenska država sama s sabo, so tako še kako povezane tudi s težavami, ki jih ima sama s sabo slovenska kultura. Povedano malo drugače in s parafrazo pisatelja Draga Jančarja: če je bila slovenska kultura takrat, ko je bila slovenska država še romantična ideja, videti polna smisla, se zdi zdaj, ko državo imamo, njen smisel vse bolj izgubljen. ■

pogledi

naslednja številka izide
13. julija 2011

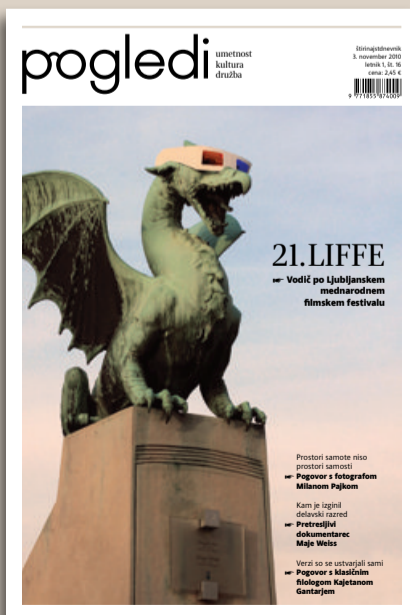
NAROČILA
IN DODATNE
INFORMACIJE:

080 11 99, 01 47 37 600,
www.pogledi.si ali narocnine@delo.si

DODAJ SVOJE
MNENJE IN
IZOSTRI SVOJ
POGLED!

pogledi.si

AKTIVNO soustvarjanje vsebin

MNENJA, kritike, intervjuji

DOSTOP do digitalnega arhiva vseh preteklih števil Pogledov

www.pogledi.si

